

Андрушко Я. С. кандидат психологічних наук,
доцент кафедри теоретичної та практичної
психології НУ «Львівська Політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-1741-8625>

ПСИХОЛОГІЯ МІГРАНТА В ДИСКУРСІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена аналізу психології мігранта з позиції мультидисциплінарного підходу. Описано українські та іноземні підходи до розуміння поняття «міграція» та «особистість мігранта». Розглянуто поняття «адаптація» та «аккультурація» у контексті міграційних процесів.

Ключові слова: міграція; особистість мігранта; стрес; аккультурація; адаптація; емотивні стани.

Постановка проблеми. Соціальні, економічні та політичні зміни в суспільстві актуалізували проблему міграції людей. Однак, міграційні процеси не є новим явищем, оскільки вони супроводжують людський розвиток повсякчас. Саме у другій половині XIX століття в європейських країнах почали вести облік осіб, які мігрували. Водночас, сьогодні світ сколихнула пандемія COVID-19, яка звичайно, спинила темпи міграційних процесів, а сама ситуація з протіканням цієї хвороби в світі є дуже різною, що може викликати нову хвилю міграції людей в більш безпечні країни.

Актуальним, на наш погляд, є звернення уваги на дію соціокультурних чинників на особистість мігранта, що відображається в адаптаційних та ідентифікаційних процесах, змінах в потребнісній сфері людини. Спостерігаємо це в прагненні мігранта відчувати себе повноправним членом суспільства, який повноцінно адаптувався до умов та країни в яку мігрував.

Насправді в цьому контексті важливим є виокремлення трикомпонентної проблеми, зокрема психологічна проблема пов'язана з адаптацією особистості до нових соціокультурних умов; фізіологічна проблема (порушення режиму сну, порушення харчової поведінки (переїдання, відмова від їжі), сексуальних дисгармоній (сексуальна незадоволеність, небажання вступати в сексуальні стосунки)); проблема втрати сенсу та змісту в робочому просторі, що може обумовлюватися екзистенційним вакуумом, як переживання фрустрації, апатії, незадоволеності, наявності

внутрішнього конфлікту, який може призвести до неврозу. Такі міркування наштовхують нас на ще одну лінію наукового дослідження особистості мігранта в ракурсі успішної його адаптації та аккультурації крізь призму транскультурного підходу, який передбачає вихід за межі власної культури, мислення, світогляду та пошуку об'єднуючих показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне наукове бачення проблеми вимагає використання мультидисциплінарного підходу, який дозволяє узагальнити знання про предмет дослідження, порівняти та систематизувати інформацію про явище, яке аналізується. Зокрема у науковому просторі дослідженням міграції займаються паралельні до психології науки, зокрема соціологія (О. Ровенчак (міжнародна міграція – соціокультурний контекст)); соціодемографія (Л. Рибаківський (теорії міграцій)); культурна антропологія (Н. Глік-Шіллер (концепція транснаціональної міграції)) тощо.

Під поняттям «міграція» розуміється переселення, а саме територіальне переміщення населення, яке пов'язане зі зміною місця проживання. У цьому контексті досліджуються соціально-психологічні особливості мігрантів, зокрема проблеми адаптації, аккультурації та психічного здоров'я загалом.

Ще наприкінці XIX століття у теоретико-практичному дискурсі вивчення міграції виокремлюється постать економіста Е. Равенштайна [16]. Очевидно, що науковець розглядав це поняття у економічному просторі. Однак

цікаво зауважити, в тодішніх розвідках вчений відзначає гендерний аспект цього питання, а саме те, що жінки є більше міграційними, ніж чоловіки, оскільки прагнуть зайняти відповідне місце в суспільстві, урівноважити свої права з чоловіками. Звичайно, що мова йде про кінець XIX століття, а відповідно статус жінок у суспільстві в той період часу почав стрімко змінюватися і ознаменувався опануванням нових соціальних ролей. Заради справедливості потрібно відзначити, що дані про перепис населення, які вчений аналізував у своїх наукових дослідженнях, проводився лише на території Англії, Уельсу та Шотландії.

Зупинимо нашу увагу на сучасних наукових розвідках. Зокрема, як відзначає українська соціологиня О. Ровенчак [7], міграція становить собою сукупність соціальних стосунків, які розвиваються та функціонують в процесі встановлення або порушення взаємин між особистістю, групою, державою, суспільством загалом. Водночас російська психологиня С. Бондирева [4], характеризує міграцію як полімотивоване явище, яке є спровоковане прагненням задовольнити потреби і є можливою при умові мобільності людини.

Натомість українські психологи М. Слюсарський, О. Блинова та ін., зазначають, що міграція як соціальний феномен містить три компоненти:

- 1) мобільність, як зміна людиною координат свого перебування;
- 2) потреби, як прагнення покращити своє матеріальне і/або соціальне становище;
- 3) стабільність як намір індивіда облаштуватися на новому місці, яке у перспективі стане «другою батьківщиною» [3].

Доречними та цікавими є думки, турецького вченого-психолога Н. Sakız [17], котрий описує у своїх наукових розвідках поняття «інклюзивна психологія міграції». У цьому напрямі досліджень передбачається аналіз культури (традицій, звичаїв, цінностей) суспільства, в яке інтегрується особистість аби пришвидшити та покращити пристосування людини до нової етнокультурної ситуації. Окрім цього науковець зауважує, що дослідження міграції охоплює два аспекти: 1) визначення причини міграції, чи вона

добровільна чи мимовільна (мотиваційна компонента міграції); 2) наслідки міграції, моделі адаптації та акультурації, формування ставлення до міграції, способи корегування поведінки мігранта (адаптаційний компонент міграції). У цьому контексті виокремлюється явище асиміляції або уподібнення, яке розуміється як «включення» мігранта у соціум за допомогою механізму адаптації, але при цьому потрібно відмовитись від відмінних культурних, лінгвістичних та соціальних характеристик та не виокремлюватися на фоні місцевого населення. На противагу жорсткій та односторонній асиміляції виступає інтеграція, яка трактується як процес взаємної акомодатії, під час якої індивід долучений до громади, однак презентує власну культуру та поведінку, що не заважає пристосуванню до більшості.

Схожі концепти описує сучасна зарубіжна вчена І. Palmary [15]. Дослідниця з Південно-Африканської республіки характеризує міграцію та психологію особистості мігранта у трьох напрямках: 1) психічне здоров'я мігранта (наявність травмуючого досвіду у ролі біженців); 2) акультурація та інтеграція, незадоволеність ними, що виражається в дискримінації та ксенофобії; 3) транснаціональні сімейні стосунки. Психологиня зазначає, що дослідження акультурації, інтеграції, соціальної приналежності не надто узгоджується з психологічними дослідженнями, однак перегукується з темою ідентичності особистості. Як зауважує вчена, психологія зосереджується на виявленні подібності та відмінності тих чи інших культур, а не на психологічних особливостях адаптації до цієї культури. Водночас тим об'єднуючим компонентом між психологією та міграцією виступає акультураційний стрес, який поєднує міграцію та психологічне розуміння ідентичності особистості та її приналежність до групи.

Ми розглядаємо міграцію як соціокультурний феномен спровокований економічними, соціальними, етнокультурними та психологічними чинниками. А психологія мігранта акцентує увагу на людині, яка є носієм культури, цінностей, мотивів, потреб, емоцій та переживань, які під час міграції

зазнають впливу та можуть змінюватись як в негативному, так і позитивному контексті. Отже це може обумовити виокремлення позитивної та негативної міграцій. Під позитивною міграцією ми розуміємо швидку адаптацію особистості до нових соціокультурних умов із збереженням своєї ідентичності. І прямо протилежним є тлумачення негативної міграції, переживання якої може викликати серйозні психічні проблеми (розлади особистості, порушення функціонування організмичних систем).

У теоретичному діапазоні дослідження цієї проблематики виокремлюється низка теоретичних моделей, які дозволяють проаналізувати міграційні процеси. Зокрема американський науковець Д. Массей [за 3] пропонує поділити підходи до вивчення міграції на дві групи теорій: 1) теорії, які розглядають чинники та причини міграції та 2) теорії, що опираються на аналіз механізмів саморозвитку та самопідтримки міграції. Ці моделі міграції розглядаються на мікро- і макrorівнях. На макrorівні акцент робиться на соціально-психологічних явищах (поведінка індивіда та соціальної групи, аналіз причин та чинників міграції). У мікрорівні зосереджено увагу на соціальних ресурсах особистості, людському капіталі, досвіді особистості, відповідному рівні ерудиції.

У цьому контексті, це дозволяє нам виокремити ряд проблем соціально-психологічного спрямування:

1) Як міграція впливає на особистість, її стан, соціальний статус, позицію?

2) Психологічна адаптація та етносоціальна інтеграція людини до нових умов.

3) Проблема соціальної ідентифікації та самоідентифікації особистості.

4) Характеристика зовнішніх та внутрішніх конфліктів особистості мігранта у новому соціокультурному просторі.

5) Проблема фізичного та психологічного здоров'я.

6) Сімейні та особистісні проблеми пов'язані з міграцією.

7) Чи варто мігранту одразу долучатися до медійного простору країни в яку він мігрував? Якщо так/ні, які психологічні наслідки це матиме?

Мета статті полягає в теоретико-практичному аналізі психології особистості мігранта крізь призму соціально-психологічних досліджень.

Методи дослідження. Для вирішення мети були використані загальнотеоретичні методи: аналіз, синтез положень, що містяться у психологічній та дотичній літературі з проблеми, що вивчається, порівняння, узагальнення, інтерпретація та систематизація теоретичних та емпіричних досліджень.

Оскільки ми досліджуємо психологію особистості мігранта, звертаємо увагу на провідні психологічні параметри, зокрема мотивацію, потреби, ціннісні орієнтації, емотивні стани людини, що мігрувала, які становлять основу психічного здоров'я індивіда.

Виклад основного матеріалу.

Узагальнюючи наукові розвідки українських вчених, які виокремили провідні чинники, які впливають на міграційні процеси, звертаємо увагу на суб'єктивний та об'єктивний показники цього явища. Отож, до суб'єктивних чинників належать особистісні властивості і характеристики, а також мотивація людини, яка домінує в міграційних процесах. Об'єктивні чинники поділяються на суспільні та природні. Природні – це природні умови як природна основа виробництва. Суспільні об'єктивні чинники вміщують в собі: економічні (матеріальні потреби людини); політичні (оцінка соціально-економічної ситуації в суспільстві); етнічні (бажання працювати в етнічно та культурно близькому просторі); соціальні (підвищення соціального статусу, взаємодія з референтними групами); педагогічні (особливості навчання та виховання); психологічні (зміни системи цінностей в суспільстві).

Для детальнішого аналізу особистості мігранта пропонуємо зосередитися на соціокультурному підході, який ґрунтується на культурно-історичній теорії Л. Виготського та О. Леонтьєва, а також на гуманістичних засадах вивчення людини описаних у працях В. Франкла, А. Маслоу, К. Роджерса. В рамках соціокультурного підходу особистість мігранта трактується як:

- людина з унікальним досвідом та особистісними характеристиками;

- представник специфічної групи людей, які володіють спільними або схожими рисами, проблемами, ситуаціями тощо;

- носій специфічної культури;
- особистість, котра переживає кризу ідентичності, дезадаптаційний синдром.

Разом з тим, особистість мігранта при вирішенні зміни місця свого проживання на іншу країну опирається на свої потреби. Виходячи з цього психологиня С. Бондирева [4] виокремлює мотиви міграції індивіда:

1) Прагнення «кращої долі». Розглядаючи свою місцевість як неперспективну та неблагополучну людина вирішує покинути її.

2) Заздрість до жителів більш благополучних міст/країн. Людина орієнтується на фінансову складову своєї життєдіяльності.

3) Комплекс меншовартості. Ситуація коли людина перебуває в пошуку свого місця в світі, а міграція видається єдиним правильним рішенням.

4) Прагнення реалізувати свій потенціал. Провідним мотивом виступає бажання людини самореалізуватися, досягнути вершини у своїй справі, що дозволить паралельно покращити матеріальне становище.

5) Прагнення безпеки. Базовою потребою індивіда є прагнення безпеки як у фізичному, так і соціально-психологічному діапазонах.

Резюмуючи сказане зауважуємо, що особистість вибираючи міграцію все ж таки є полімотивованою, тобто керується сукупністю мотивів.

Зважаю на те, що проблему міграції та особистості мігранта у психологічному контексті почали досліджувати нещодавно, зокрема польська вчена З. Кавчинська_Бутрим [5], котра вивчає індивідуальні та сімейні вигоди та втрати для персони мігранта; науковці Б. Рожновський та Д. Брик [8] досліджували вплив стресу на мігранта, який виник внаслідок трудової міграції.

Отож, як зазначає З. Кавчинська-Бутрим, «синдром мігранта» характеризується наявністю депресивних станів, які можуть призвести навіть до самогубства, частих приступів плачу, особливо під час спогаду про рідну домівку та дітей.

Водночас, вірменський психолог А. Налчаджян [6] зауважує, що людина переїхавши на постійне місце проживання в іншу країну переживає наступні етапи адаптації:

1. Первинна адаптація (ефект «нового місця»). На першому етапі адаптації особистість переживає ейфорію від переїзду. У людини знижується критичне мислення до навколишньої дійсності, оскільки спостерігається емоційне піднесення у зв'язку із новою соціальною ситуацією. Тривалість цієї стадії від одного до шести місяців. Індивід засвоює нові зразки поведінки, однак система цінностей не екстраполюється із зовнішнього у внутрішнє середовища людини.

2. Пристосування. Цей етап характеризується накопиченням проблемних ситуацій, а також зростає ступінь розчарування. Мігрант починає порівнювати колишню реальність з теперішньою. Йде переосмислення власних уявлень, потрібно вирішити – адаптуватися чи розчаруватися в собі та новій країні. Як результат навколишнє середовище та людина повинні визнати рівноцінність моделей поведінки один одного. Тривалість цього етапу може затягнутися до двох років.

3. Акомодація або вирішення накопичених проблем. Освоївши територію та встановивши соціальні контакти особистість з більшою впевненістю долає перепони та вирішує проблеми. Поступово актуалізуються потреби спробувати щось нове. Як результат, індивід приймає та визнає нове середовище з його специфікою та культурою. І цей процес є взаємним. Тривалість цього етапу коливається від декількох місяців до одного року.

4. Асиміляція або бікультуралізм. Повністю адаптувавшись до нового соціуму особистість мігранта відчуває, що нова країна йому подобається, однак індивід здатний критично оцінити її позитивні та негативні сторони. Простежується адекватна оцінка ситуацій, толерантність поведінки, стабілізація емоційної сфери. Як результат цього етапу йде засвоєння нових зразків поведінки й цінностей. Тривалість асиміляції може становити від одного до декількох років.

Отже, адаптація буде вважатися ефективною, якщо буде баланс між ціннісною системою індивіда, його властивостями та вимогами соціуму. У протилежному випадку починає розвиватися дезадаптаційний синдром, який характеризується порушенням адаптаційних процесів, індивіду важко пристосуватися до мінливих умов зовнішнього та/або внутрішнього середовища. Це може спричинити розвиток фізіологічних та психологічних патологічних процесів. Оскільки переїзд на постійне місце проживання та праці викликає стрес, а це призводить до необхідності пристосування до нових соціальних, природних, етнокультурних, економічних умов.

Як зазначає український вчений В. Басалюков [1], до основних ознак дезадаптаційного синдрому належать: ригідність мислення, складність у вирішенні проблемних ситуацій, неприйняття нових соціальних умов, домінування захисних механізмів в осмисленні свого досвіду тощо. Науковець провідними причинами дезадаптаційного синдрому називає: низькі комунікативні здібності; проблеми із самооцінкою; високі вимоги до навколишнього середовища; емоційна нестабільність; замкнутість; тривога та страх.

Отож, аналіз психологічних розвідок засвідчує, що вимушеним мігрантам притаманний високий рівень фрустрації як базових потреб і потреб вищого рівня, а також відмінності в очікуваннях та справжньою ситуацією. В основі цих симптомів вагоме місце посідають феномени депривації та ізоляції.

Якщо мігрант вимушено покинув свою державу в нього можуть спостерігатися різні порушення афективної сфери: сум, пригнічення, байдужість, апатія, депресія, агресивність, неконтрольований гнів, збільшується показник збудженості, емоційна нестійкість, фобії тощо. Для переважної більшості мігрантів притаманні розлади сну (безсоння, нічні жахи).

У когнітивній сфері мігрантів виокремлюються такі розлади: порушення пам'яті (амнезії, конфабуляції), неухважність, порушення сприйняття часу, мисленнєві порушення. Оскільки у мігранта можуть виявлятися проблеми у

емоційній, когнітивній, поведінковій, комунікативній, сферах то їхнє комплексне поєднання провокує серйозні проблеми у психічному здоров'ї індивіда. Однією з таких проблем є – криза ідентичності.

Можемо припустити, що існує прямий позитивний взаємозв'язок між адаптованістю мігранта в новому соціокультурному середовищі та показниками особистісного психічного здоров'я. Науково доведено, що перебування індивіда під впливом постійного, а радше хронічного стресу, який можемо назвати стресом акультурації несе беззаперечну шкоду психологічному здоров'ю людини, що сприяє вияву високої тривожності, агресивності, апатії, депресивних станів тощо [2]. Наприклад, з переліку 30 найбільших стресогенних ситуацій мігрант стикається як мінімум з п'ятнадцятьма, зокрема: ізоляція, сепарація, сексуальні проблеми, непрацевлаштованість, фінансова нестабільність, зміни у робочому та побутовому середовищі, особисті звички та вподобання, способи проведення дозвілля тощо. Також вагомий вплив чинить суспільна позиція людини, тобто зіткнення з реальною соціально-політичною ситуацією приймаючої країни, обмеженням в можливості реалізації суспільних ролей, низький рівень впливу на суспільне життя нової країни тощо. Як результат – криза особистості, зміна ціннісної сфери.

Ще одне поняття, яке виокремлюється на фоні цієї проблематики це «стрес акультурації», яке запропонували канадські психологи Дж. Беррі та Р. Анніс [10; 2]. Вчені розглядали цей феномен як різновид стресу, який характерний для мігрантів і виявляється як втрата ціннісних та нормативних показників у особистості в зв'язку із зміною місця життя. Згодом Дж. Вестермайер [18] визначив стрес акультурації як синдром, що містить симптоматику депресивного, параноїдального та тривожного характерів. Ще одним симптомом стресу акультурації називають соціальну дезінтеграцію, що пов'язана з кризою особистісної та соціальної ідентичності. В той же час криза виступає рушієм особистісного просування та прогресу.

Водночас, серед американських вчених, які досліджували зіткнення культур, етнокультурологічні відмінності, виокремлюється постать К. Оберга [14]. Науковець зазначав, що мігранти опинившись у новій країні та культурі переживають «культурний шок», який за своєю суттю є дезорганізуючим переживанням. Тобто відбувається зіставлення старих та нових культурних традицій, цінностей, норм, адже особистість є носієм того соціуму в якому вона народилася та жила певний період часу. Мається на увазі зіткнення двох культур, але в межах індивідуальної свідомості.

Звичайно впровадження в науковий обіг терміну «культурний шок» обумовила спроби інших вчених уточнити його зміст та розуміння, а також надати свої трактування цього поняття. Зокрема, G. Guthrie запропонував поняття «культурна втома», W. Smalley «мовний шок», F. Burnes «рольовий шок». Так F. Bock [11] розумів культурний шок як емотивну реакцію індивіда, який нездатний зрозуміти, проконтролювати та передбачити поведінку оточуючих людей. Схожої думки дотримуються й інші автори, що пов'язують культурний шок із невизначеністю очікувань та нормативної основи, а саме зі складністю контролю ситуації, неможливістю її прогнозування. Це провокує виникнення тривожних станів, допоки не сформуються нові, прийнятні когнітивні моделі, що дозволять зрозуміти нові культури та сприятимуть адаптації особистості мігранта.

Резюмуючи підходи до дослідження проблеми культурного шоку варто зауважити спільні характеристики: дезорієнтація та розгубленість особистості, криза ідентичності (у культурному, етнічному, професійному, сімейному просторах тощо), підвищена тривожність, фрустрація, втрата сенсу життя, незадоволеність базових потреб, психосоматизація.

Що стосується соціальної політики приймаючих країн, М. Джордж [12] вказує на їх високу егоцентричність, що виключає здатність використання різних культурних, соціальних та політичних преференцій. Інша сторона цієї проблематики стосується того, що у світі є чимало латентних та явних війн, де є

чимало біженців, які зазнали насильства, катування тощо. Тобто ще одна категорія людей, які мають травмуючий досвід, глибокі переживання, страхи та тривоги. Тому у новому соціокультурному середовищі часто виникає почуття самотності, розчарування, депресії. Переживання цих негативних почуттів може навіть обумовити повернення на батьківщину, у зону ризику.

Більшість зарубіжних досліджень доводять, і зокрема G. Hugo [13], що негативні риси пов'язані з міграцією активізують почуття загрози та відчуження, а це пов'язане з дезінформацією та неправильним сприйняттям мігранта та міграції загалом. Ще один чинник, який сприяє розвитку негативного психологічного уявлення про мігрантів є той факт, що ситуації та проблеми, які виникають у мігрантів не вирішуються в рамках місцевої та національної політики. А мігранту фактично заборонено втручатися в такі галузі як освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення тощо.

Американські дослідники узагальнили негативні психологічні наслідки міграційних процесів, які пов'язані з виключенням із громади, а саме: втрата самості, негативні емоційні переживання, активізація примітивних механізмів захисту, загроза самоконцепції, неадекватна самооцінка, когнітивні порушення, а це сприяє ізоляції індивіда від своєї групи, ближнього соціального оточення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, теоретико-психологічний аналіз дослідження феноменів міграції та особистості мігранта потребує мультидисциплінарного підходу до цих явищ і вимагає конкретного та чіткого виокремлення специфіки парадигми в їхньому дослідженні:

- у психології – соціально-психологічні чинники та особливості міграції та аналіз особистості мігранта, його проблем, корекційна та підтримуюча психологічна робота;

- у психофізіології – проблеми пов'язані транзиторним порушенням сну, зміщенням режиму працездатності, порушенням біоритмів;

- у економіці – міграція виступає елементом формування робочої сили на ринку праці;
- у політиці – визначення міграційної політики країни;
- у юриспруденції – визначення правових засад життєдіяльності мігранта;
- у соціології – міграція як глобалізаційне явище та його вплив на соціум.

Психологічна наука може відгравати значну роль у вирішенні та подоланні міграційних проблем. Зокрема, це стосується профілактичної ланки психологічної роботи (попередження виникнення негативних станів та переживань, які пов'язуємо з адаптаційним синдромом); психодіагностичної ланки роботи (діагностика актуальних станів та переживань із формуванням психологічних діагнозів); корекційної ланки роботи (роботи з розвитку психічних функцій та особистісних потенцій); психотерапевтичної ланки роботи (робота з травмуючим досвідом, з приводу насильства та дискримінації, робота із сім'ями). Однак аби підвищити ефективність у цьому напрямку потрібно, щоб психологія крос-культурного спрямування опиралася на провідні дослідження, які теоретизують і концептуалізують цю тематику.

Резюмуючи можна сказати, що міграція – це універсальне явище, що притаманне людській расі з початку її існування. Першопричиною міграції є прагнення кращого життя або втеча від

бідності. Однозначно, що міграція є складним соціальним явищем, що безпосередньо впливає на життя особистості та країни загалом. У психологічному дискурсі дослідження міграція – це напружений процес входження в нове соціокультурне середовище, яке може супроводжуватися дискомфортом, тривогою, депресією, дезадаптивним синдромом, хронічним стресом, проблемами не лише психічного характеру, але і побутового. Окрім цього, залишається проблемою відсутність доступних громадських та психологічних послуг, аби вони стали інклюзивними, культурологічними та безкоштовними. А це підтверджує висунуту на початку дослідження робочу гіпотезу про те, що існує прямий взаємозв'язок між адаптованістю мігранта в новому соціокультурному середовищі та показниками особистісного психічного здоров'я на теоретичному рівні.

Однак мусимо зауважити, що у цій проблематиці бракує абсолютної та однозначної визначеності, оскільки цей напрям недостатньо вивчений та емпірично необґрунтований з психологічної позиції. А ці факти обумовлюють нашу цікавість до подальшого детального вивчення міграційних процесів та їх впливу на ефективну адаптацію особистості в нових етнокультурних умовах життя. Вважаємо цю ланку недостатньо вивченою та дослідженою, тому вбачаємо в ній перспективу подальших наукових розвідок на експериментальному рівні.

Список використаних джерел

1. Басалюков В. Особливості соціальної адаптації мігрантів з третіх країн в європейському союзі. / В. Басалюков. // *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*. – № 4 (20). – 2018. – Режим доступу: https://sp-sciences.io.ua/s2641766/basaliukov_viacheslav_2018_.features_of_social_adaptation_of_migrants_from_third_countries_in_the_european_union_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_04_20_
2. Берри Дж. У. Аккультурація и психологическая адаптация: обзор проблемы. / Дж. У. Берри. // *Развитие личности*. – 2001. – № 3-4. – С. 183-193.
3. Блинова О. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі: [монографія] / О. Блинова. – Херсон: РПО, 2011. – 488 с.
4. Бондырева С. Миграция (сущность и явление). / С. Бондырева. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2007. – 296 с.
5. Кавчинська-Бутрим Зофія. Користі та втрати учасників міграції – результати власних досліджень / Зофія Кавчинська-Бутрим // *Міграція – виклик XXI століття; за ред. Мацея Ст. Земби*. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 143-151.
6. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян. – Ереван: Из-во АН Армянской ССР, 1988. – 69 с.
7. Ровенчак О. Соціологія міграції: міжнародні аспекти : навчальний посібник / О. Ровенчак. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. — 208 с.

8. Рожновські Б. Стрес, обумовлений еміграцією, і його наслідки для системи цінностей емігрантів / Богдан Рожновські, Дорота Брик // Міграція – виклик ХХІ століття; за ред. Мацяя Ст. Земби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 119–142.
9. Рыбаковский Л. Миграционный потенциал. Понятие и критерии оценки. / Л. Рыбаковский // Социс. – 2010. - № 2. – С. 29-36.
10. Berry, J. W., & Annis, R. C. (1974). Acculturative stress: The role of ecology, culture and differentiation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5(4), 382–406.
11. Bock, Philip K. (1970) *Culture Shock: A Reader in Modern Cultural Anthropology*. New York: A. A. Knopf Co.
12. George, M. (2012). Migration Traumatic Experiences and Refugee Distress: Implications for Social Work Practice, *Clinical Social Work Journal*, 40, 429–437.
13. Hugo, G. (2005). *Migrants in Society: Diversity and Cohesion*, Global Commission on International Migration, Geneva.
14. Oberg K. Culture shock – 1954 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:PeqSBKoliXUJ:www.smc.edu/Academics/international/Pdf/cultureshockarticle.pdf+Culture+shock+1954&hl=ru&gl=ua&si g=AHIEtbSjXevw17kDkIf1l8EaiW>
15. Palmary, I. (2018). Psychology, migration studies, and their disconnections: a review of existing research and future possibilities. *South African Journal of Psychology*. Vol. 48(1), 3–14.
16. Ravenstein E. G. (1889). The Laws of Migration / E. G. Ravenstein // *Journal of Royal Statistical Society*. — 1885. — Vol. 48. — P. 167–227; — Vol. 52. — P. 241–301.
17. Sakız, H. (2015). Establishing an Inclusive Psychology of Migration: An Alternative Model. *GÖÇ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ. THE JOURNAL OF MIGRATION STUDIES*. Volume:1 No:1 January-June. pp. 150-175
18. Westermeyer, J. (1989). Cross-Cultural Care for PTSD: Research, Training, and Service Needs for the Future.

References

1. Basaliukov, V. (2018). Osoblyvosti sotsialnoi adaptatsii mihrantiv z tretikh krain v yevropeiskomu soiuzi. [Features of social adaptation of migrants from third countries in the european union]. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*, 04 (20).
Retrieved from journal URL: [https://sp-sciences.io.ua/s2641766/basaliukov_viacheslav_2018._features_of_social_adaptation_of_migrants_from_third_countries_in_the_european_union_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_04_20_\(in_Ukrainian\)](https://sp-sciences.io.ua/s2641766/basaliukov_viacheslav_2018._features_of_social_adaptation_of_migrants_from_third_countries_in_the_european_union_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_04_20_(in_Ukrainian)).
2. Berry, Dzh. U. (2001) Akkulturacyia i psihologicheskaya adaptatsiya: obzor problemyi. [Acculturation and psychological adaptation: an overview of the problem]. *Personal development*, 3-4, 183-193. [in Russian].
3. Blynova, O. (2011) Trudova mihratsiia naseleennia Ukrainy u sotsialno-psykholohichnomu vymiri: monohrafiia. [Labor migration of the population of Ukraine in the socio-psychological dimension: monograph]. Kherson: RIPO. (in Ukrainian).
4. Bondyireva, S. (2007). Migratsiya (suschnost i yavlenie). [Migration (essence and phenomenon)]. – Moscow: Izd-vo Mosk. psihologo-sotsialnogo in-ta; Voronezh: MODEK. (in Russian).
5. Kavchynska-Butrym, Z. (2008) Korysti ta vtraty uchashnykh mihratsii – rezultaty vlasnykh doslidzhen. [Benefits and losses of migration participants - the results of their own research] *Mihratsiia – vyklyk XXI stolittia*. – Liublin: Vydavnytstvo Liublinskoho katolytskoho universytetu, 143–151. (in Ukrainian)
6. Nalchadzhan, A.A (1988). Socialno-psikhicheskaja adaptacija lichnosti (formy, mekhanizmy i strategii) [*Socio-psychological adaptation of the individual (forms, mechanisms and strategies)*]. Erevan: ID Akademia Nauk Armenian SSR. (in Russian).
7. Rovenchak, O. (2017). Sotsiologhiia migratsii: mizhnarodni aspekty : navchalnyi posibnyk. [Sociology of migration: international aspects: a textbook] Lviv: LNU imeni Ivana Franka. (in Ukrainian).
8. Rozhnovski, B. (2008). Stres, obumovleni emihratsiieiu, i yoho naslidky dlia systemy tsinnostei emihrantiv. [Stress caused by emigration and its consequences for the value system of emigrants] *Mihratsiia – vyklyk XXI stolittia*. Liublin: Vydavnytstvo Liublinskoho katolytskoho universytetu, 119–142. [in Ukrainian]
9. Ryibakovskiy, L. (2010). Migratsionnyiy potentsial. Ponyatie i kriterii otsenki. [Migration potential. Concept and evaluation criteria]. *Sotsis*, 2, 29-36. (in Russian).
10. Berry, J. W., & Annis, R. C. (1974). Acculturative stress: The role of ecology, culture and differentiation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5(4), 382–406.
11. Bock, Philip K. (1970) *Culture Shock: A Reader in Modern Cultural Anthropology*. New York: A. A. Knopf Co.
12. George, M. (2012). Migration Traumatic Experiences and Refugee Distress: Implications for Social Work Practice, *Clinical Social Work Journal*, 40, 429-437.
13. Hugo, G. (2005). *Migrants in Society: Diversity and Cohesion*, Global Commission on International Migration, Geneva.

14. Oberg K. Culture shock – 1954 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:PeqSBK01iXUJwww.smc.edu/Academics/international/Pdf/cultureshockarticle.pdf+Culture+shock+1954&hl=ru&gl=ua&sig=AHIEtbSjXevw17kDkIf118EaiW>
15. Palmay, I. (2018). Psychology, migration studies, and their disconnections: a review of existing research and future possibilities. *South African Journal of Psychology*. Vol. 48(1), 3–14.
16. Ravenstein E. G. (1889). The Laws of Migration / E. G. Ravenstein // *Journal of Royal Statistical Society*. — 1885. — Vol. 48. — P. 167–227; — Vol. 52. — P. 241–301.
17. Sakız, H. (2015). Establishing an Inclusive Psychology of Migration: An Alternative Model. *GÖÇ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ. THE JOURNAL OF MIGRATION STUDIES*. Volume:1 No:1 January-June. pp. 150-175
18. Westermeyer, J. (1989). Cross-Cultural Care for PTSD: Research, Training, and Service Needs for the Future.

Резюме

Андрушко Я. С. кандидат психологических наук, доцент кафедры теоретической и практической психологии НУ «Львовская Политехника»

ПСИХОЛОГИЯ МИГРАНТА В ДИСКУРСЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Статья посвящена анализу психологии мигранта с позиции мультидисциплинарного подхода. Описаны украинские и зарубежные подходы к пониманию понятия «миграция» и «личность мигранта». Рассмотрены понятие «адаптация» и «аккультурация» в контексте миграционных процессов.

Ключевые слова: миграция; личность мигранта; стресс; аккультурация; адаптация; эмотивная состояния.

Summary

Andrushko Ya. PhD Associate Professor, Department of Theoretical and Practical Psychology Lviv Polytechnic National University

MIGRANT PSYCHOLOGY IN THE DISCOURSE OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Migration has been a popular topic among researchers and scholars from various fields; and evaluated from different perspectives such as that of sociologists, politicians and economists. The main approaches to the comprehension of concept «migration» are considered in the article. The cultural and historical concepts bases for analyzing and developing of adequate notion of migration process is proposed. The article deals with major traumatic problems and issues faced by migrant workers and how they affect the psychological state of individuals. The socio-psychological essence of the phenomenon of migration is revealed, the leading aspects of migration motives of behavior are outlined, the problem of migration in globalization processes of the world and the problem of social identification of the migrant are outlined.

The aim of the article is a theoretical and practical analysis of the psychology of the migrant's personality through the prism of socio-psychological research.

Methods: analysis, synthesis of the provisions contained in the psychological literature on the development of modern nuclear family, comparison, generalization, interpretation and systematization of theoretical and empirical research.

The study of the psychology of the migrant's personality requires attention to the leading psychological parameters, including motivation, needs, values, emotional states of the migrant, which are the basis of the mental health of the individual. At the theoretical level, the hypothesis that there is a direct positive relationship between the adaptability of the migrant in the new socio-cultural environment and indicators of personal mental health has been confirmed.

Psychology has a significant contribution to make to key areas of work on migration. Most notably, the focus on trauma, counselling interventions in contexts of violence and loss, and integration and understanding shifting family relationships are all areas of work where there is, or could be, productive engagement across the disciplines. For this engagement to be meaningful, however, requires that psychology draws on the core debates emerging from the study of migration in its conceptualization and theorization of research on migration. In psychological discourse, migration is a tense process of entering a new socio-cultural environment, which may be accompanied by discomfort, anxiety, depression, different syndromes, chronic stress, problems not only mental but also domestic. In addition, the availability and accessibility of public and psychological services to make them inclusive, cultural and free remain a problem. The problem of adaptation of a migrant to new ethnocultural conditions is a serious problem, as it requires in-depth psychological analysis and correction.

Keywords: migration; the identity of the migrant; stress; acculturation; adaptation; emotional states.

Апальков В. В. ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0003-4318-2417>

ПСИХОЛОГІЯ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В УМОВАХ ПОЛОНУ

У статті досліджено психологічні особливості перебування людини в умовах ворожого середовища та наслідки такого перебування. Здійснено аналіз психологічних чинників, що впливають на поведінку військовослужбовця в умовах полону. Проаналізовано генезу полону, досліджено механізми психологічного впливу поневолювачів на осіб, які потрапили в полон. Представлені результати дослідження дають змогу сформулювати цілісне уявлення щодо психологічних чинників, які впливають на військовослужбовців від моменту потрапляння в полон до моменту їхнього звільнення. Визначено чинники, що допомагають перенести умови примусової ізоляції з мінімальними втратами для психічного здоров'я.

Ключові слова: полон; в'язень, бранці; примусова ізоляція; регуляція поведінки; психологічна обробка; колаборація; сенс життя.

*«Дайте людині мету, заради якої варто жити,
і вона зможе вижити в будь-якій ситуації»*

Йоганн Вольфганг Гете

Постановка проблеми. Тривале збройне протистояння на сході України вимагає здійснення дослідження психологічних особливостей поведінки військовополонених. Психологічна підготовка до можливого потрапляння в полон дає змогу значно знизити ризик втрати особового складу на етапі потрапляння в полон. Аналіз механізмів та наслідків деструктивного впливу на полонених з боку поневолювачів засвідчує необхідність запровадження психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове середовище останнім часом значно збагатилося результатами плідних досліджень стосовно поведінки особистості в полоні. Психологічні особливості потрапляння військовослужбовців в полон досліджували ряд психологів, а саме: В. Карпов, В. Савінцев, Г. Філіпова, О. Хміляр, Ю. Ширококов. Разом з тим, матеріали теоретичного дослідження значною мірою доповнені історичними та автобіографічними даними перебування цивільних осіб в умовах примусової ізоляції, викладених В. Глуховським, Н. Зарецькою, Д. Павличенко, А. Побідашем, В. Франклом.

Мета статті. З огляду на актуальність та недостатню розробленість проблеми, метою статті є теоретичний аналіз

психологічних особливостей поведінки військовослужбовця в умовах полону, а також визначення чинників, які сприяють виживанню в полоні.

Методи дослідження. В процесі роботи були використані теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Полон – це явище, яке супроводжує розвиток сучасної цивілізації з моменту її виникнення. Перебування в полоні є одним з найскладніших станів для людини як психосоціальної істоти. Як зазначає Е. Кант – “Людина залежить від багатьох природних речей, але набагато більш жорстоким і неприродним, ніж тягар зовнішньої необхідності, є підпорядкування волі іншого. Ніщо не може увертнути людину в горе сильніше, ніж думка про те, що надалі її становище залежатиме не від її волі, а від примхи іншого...” [14, 17].

Страх військових щодо потрапляння у полон є великим, а його підґрунтя створюється історіями та свідченнями звільнених осіб про жорстокість та тортури, які вони понесли у полоні. Цей страх посилюється розумінням, що протягом історії війн полонені зазвичай вважались тягарем для військового підрозділу адже потребували їх охорони та утримання, що в свою чергу значно знижувало мобільність підрозділу. Частіше ставалося так, що їх вбивали або відпускали скаліченими,

нездатними до боротьби, перетвореними на тягар для власного суспільства та своєрідним застереженням для інших. Так, протягом Другої світової війни 11% полонених американців та британців не пережили полону (найбільша їх частина в японському полоні), 60% радянських полонених не повернулися з німецьких таборів, а 45% німецьких військових не вижили в радянському полоні [8]. Слід враховувати, що для самого військовослужбовця в стигмі «військовополонений» імпліцитно міститься вказівка про його неповноцінність та навіть його провину за потрапляння до полону. Н. Зарецька вважає, що і стигматизація, і героїзація полону та полонених однаковою мірою є проявами упередженості суспільства. Вона зазначає, що переважна більшість звільнених осіб, не вважають себе героями, бо знають, що в кожного з них були обставини, над якими вони й досі задумуються – правильно чи неправильно вони вчинили [2; 3]. У всіх людей, які пройшли полон, є одна особливість, яка об'єднує їх усіх: це те, що вони – експерти з виживання. Вони вижили в надскладних умовах та отримали такий досвід, якого не мають інші. Полон для особистості – це важка психологічна і моральна криза. Для військовослужбовця в умовах полону особливо загострюється конфлікт між почуттям обов'язку, з одного боку, та прагненням врятувати власне життя, з іншого. Протягом перебування в полоні особистість проходить випробування власних психічних та фізичних сил. Полон відбирає у людини волю і робить її об'єктом знищення, адже світ полону зневажає цінність людського життя та її гідності. Як зазначає Г. Філіпова найперше, що спадає на думку тим, хто опинився у полоні, є втеча. Разом з тим, деякі в'язні намагаються користуватися зв'язками чи навіть власною харизмою, щоб покращити своє становище.

Студіювання психологічних механізмів регуляції поведінки осіб під час примусової ізоляції вимагає від нас вивчення досвіду не лише військових але й цивільних осіб. Зазначеній темі присв'ячені роботи В. Глуховського, Н. Зарецької, Д. Павличенко, А. Побідаша, В. Франкла, Р. Чалдіні. Джерельна база, цілком дозволяє провадити досить плідні студії та

отримувати цінну інформацію. Аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних науковців таких, як: В. Карпов, А. Побідаш, В. Савінцев, І. Срібняк, Г. Філіпова, В. Франкл, О. Хмільяр, Ю. Ширококов, Г. Генрікссон, Р. Чалдіні дає змогу досліджувати вплив різноманітних чинників, які діють на психіку людини під час перебування в полоні. Джерелами інформації також є специфічні кластери інтернет-ресурсів, статистика та офіційні дані органів влади, звіти міжнародних місій та організацій, а також персональні архіви.

Протягом дослідження військового полону як явища, на теренах сучасної України, нами спостерігається зміна у ставленні до власних полонених з боку офіційної державної влади. Байдуке ставлення до власних полонених за часів Північної війни 1700-1721 рр. змінюється на більш гуманне відношення протягом Першої світової війни. Разом з тим під час Другої світової війни ставлення до власних полонених набувало репресивного характеру, що виражалось в ототожненні їх зі зрадниками, та проведення каральних заходів щодо членів їх сімей. Слід врахувати великий вплив громадської думки на переживання військовослужбовця, що опинився в полоні. Значною психологічною підтримкою є усвідомлення, що Батьківщина вважає його дії героїчними та дбає про забезпечення його родини. Військовослужбовець має пам'ятати, що його звільнення може не відбутися одразу, але воно відбудеться обов'язково [11]. Повернути людей з полону – надважливе завдання держави. Але не менш важливо вже на Батьківщині не покинути їх на одинці з наслідками полону й допомогти повернутися до повноцінного життя [2; 3].

Про необхідність гуманного ставлення до полонених ще у VI ст. до н.е. зазначав визначний китайський стратег та мислитель Сунь-дзи в трактаті «Мистецтво війни». Давньокитайський мислитель зазначає, що у ставленні до полонених виявляється велич полководця.

Впродовж XIX – XX століття відбулось перетворення полонених на об'єкт міжнародного права в наслідок приєднання більшості провідних країн до міжнародних гуманітарних угод. Відомо, що всі країни мають дотримуватись норм міжнародного гуманітарного права, проте,

на практиці часто фіксуються значні порушення цих документів. Метою захоплення в полон зазвичай є: припинення спротиву, необхідність отримання інформації, залякування супротивника, демонстрація сили і майстерності, обмін на своїх, не бажання вбивати, отримання викупу. Більшість військовополонених після потрапляння в полон опиняється в концентраційних таборах, або таборах для полонених. Останнім часом полонені військовослужбовці можуть зосереджуватись в неофіційних місцях утримання.

Дослідження поведінки військовополонених дають змогу виокремити особливі психічні реакції, які умовно поділяються на три фази: шок потрапляння в полон, зміни характеру від тривалого перебування в полоні і фаза звільнення з полону [8; 10; 11; 15]. В свою чергу, перебування в полоні поділяється також на три складові: вітальна реакція, адаптація, апатія. Праці таких дослідників, як В. Савінцев, В. Франкл, О. Хміляр, Ю. Ширококов підтверджують, що вищезазначені фази є однаковими як для військових так і для цивільних в'язнів [8; 10; 11; 15]. О. Хміляр дослідивши психологічні аспекти потрапляння вояків в полон констатує, що усвідомлення військовослужбовцем цього факту відбувається із затримкою. Спочатку військовослужбовець не може повірити в те, що відбулось [11]. Багато експертів погоджуються з О.Хміляром та зазначають, що полонені в очікуванні невідомого та страшного майбутнього повсякчас живлять так звану «ілюзію порятунку», що все якось добре минеться. Проте, згодом у людини виникає некерована реакція протесту. У ряді випадків щойно ув'язнені поведуть себе ірраціонально: вдаються до втечі та намагаються вихопити зброю у противника. Як правило, такого заручника вбивають, навіть якщо метою захоплення було отримання викупу або обмін на своїх. Під час смертельної небезпеки у людини можуть виникати психічні реакції, які В. Франкл назвав «зловісне почуття гумору» та «холодна цікавість». Вони виникають як реакція психіки людини на несумірний жах, якого вона до цього ніколи не відчувала [10]. Саме тому під час затримання важливо не втрачати самоволодіння [11].

Опинившись в полоні людина безпричинно піддається катуванням та тортурам. Психологічний тиск вчиняється над особою через приниження особистих чеснот та якостей, брутальній лайці та постійному глузуванні. Голод та холод супроводжують людину протягом всього полону. Стан постійної психічної напруги зводить внутрішнє життя в'язня до примітивного рівня, а бесіди зазвичай точаться навколо їжі та думок про життя після звільнення. Єдиною втечею від такої дійсності є сон, коли надії полонених оживають. Численні свідчення ув'язнених показують, що пробудження є найжахливішою миттю протягом доби, тому що повертає їх у реальність полону [1; 10].

Багато експертів вслід за В. Франклом стверджують, що вижити в полоні самотужки майже не можливо. Потреба у спілкуванні задля висловлення власних почуттів, думок, побоювань примушує шукати собі колегу [1; 2; 3; 6; 9; 11; 12; 15]. Л. Гримак зазначає, що структура орієнтованих потреб особистості посеред інших передбачає потребу в емоційному контакті та потребу сенсу життя. Поневолювачі періодично змінюють місце утримання полоненого аби завадити утворенню товариських відносин, та нанести таким чином ще більшу психічну травму [1; 6; 8; 10]. Перебування в полоні вносить у внутрішній світ людини душевне сум'яття, адже полон відбирає у людини волю та робить її об'єктом знищення. Там панує зневага до цінності життя та людської гідності. Полон примушує переглянути власні життєві цінності, а деякі з них навіть піддати сумніву. Моральні норми поведінки тут більше не діють [11]. В численних свідченнях бранці зазначають, що туга за домом та родиною, а також відсутність можливості сповістити рідних щодо власної долі створює велику душевну напругу [1; 2; 3; 10; 13]. Така напруга в поєднанні з аномальними умовами життя полоненого вносить психологічні дисторсії у сприйняття навколишнього середовища та власного внутрішнього світу. Чимало в'язнів свідчать про особливості у сприйнятті плину часу, що проявляється у його викривленні. Вони розповідають, що день для них триває нескінченно довго, проте

тиждень пролітає наче мить [1; 6; 10; 12; 13].

За твердженням самих полонених різка відмінність (контраст) умов повсякденного життя від умов полону створює психологічну уяву потрапляння в інший вимір. На життя поза колючим дротом в'язнь споглядає наче з іншого світу [6; 8; 10]. Навіть не тривале перебування особи в умовах примусової ізоляції є для неї психотравмуючою подією. А. Побідаш зазначає, що серйозні фізичні і психічні травми отримали дві третини цивільних моряків, які потрапили до піратського полону. Обставини страху, пригніченості та напруженості, які створювались піратами - являли собою психологічний фактор, який впливав на всіх моряків та примушував їх до певної моделі поведінки в інтересах поневолювачів [7].

Результати досліджень подій Північної війни 1700-1721 рр, які проведені Г. Генрікссоном, Г. Філіповою, Б. Черкасом свідчать про те, що козаки терпіли поневірення та злидарювали десятки років в полоні. Цікавим є той факт, що вказані дослідження не донесли до нас жодних відомостей про вчинення полоненими українськими козаками самогубств. В. Франкл та В. Савінцев зазначають, що попри нелюдські знущання в концентраційних таборах рівень самогубств в них був не високим [8; 10]. Разом з тим, багато експертів свідчать, що думка про самогубство з'являлась в голові кожного полоненого чи ув'язненого [1; 6; 8; 10; 11]. Засновник Логотерапії В. Франкл дійшов висновку, що сильна орієнтація на сенс життя відіграє вирішальну роль у попередженні самогубств. Самогубець - це людина яка має достатньо засобів для життя, але не має сенсу життя. В. Франкл провівши три страшних роки свого життя у концтаборах довів, що людині достатньо лише сенсу, аби вижити перебуваючи на межі людського існування [10]. Д. Леонтьєв зазначає, що життя немає готового сенсу і гарантованого щастя, але кожна людина має можливість їх віднайти через власний вибір і зусилля [5]. Військовослужбовець в полоні повсякчас потерпає від тортур та болісних емоцій, які намагається притлумити. Колишні в'язні свідчать, що під час фізичного покарання найбільше ранило не фізичний біль, а душевна агонія, що спричинена несправедливістю

покарання [10]. Найболісніша складова побиття – це образа, закладена в ньому. Як зазначає у своїх дослідженнях О. Хміляр полегшити пережити полон може встановлення певних відносин з охоронцями, за умови, якщо ця взаємодія відбувається раціонально та полонений має над нею контроль (наприклад намагатися пробудити в охоронців співчуття і готовність йти на поступки) [11]. На думку ряду експертів намагання врятувати власне життя у більшості полонених призводить до тотальної втрати зацікавленості всім, що не підпорядковується цій меті. Цим пояснюється цілковитий брак сентиментів у в'язнів концтаборів та полонених. Під тягарем полону нерідко в'язні втрачають волю до життя. Психолог та колишній в'язень В. Франкл методом спостереження дійшов до висновку, що втрачена в'язнем воля до життя – поверталася рідко [10].

Розвиток військової справи засвідчив доцільність проведення психологічної обробки (індоктринації) військовополонених з метою зміни ворожого ставлення до країни противника та схиляння полонених до колаборації. Зазначена робота провадиться шляхом виокремлення серед полонених певного активу та проведення тематичних бесід, поширення друкованих видань, демонстрації аудіо та відео контенту з коментарями у відповідності до домінуючої ідеології. Відомі факти коли під час Першої та Другої світових війн військовополонених розміщували в таборах за етнічним походженням. Психологічна обробка передбачала формування з полонених етнічних підрозділів для участі у воєнних діях на власному боці [4; 8; 10; 12]. Реорганізація і переорієнтація свідомості полонених надала високу результативність у схилянні до колаборації американських та англійських військовослужбовців протягом їх перебування в японському полоні. Військовослужбовці добровільно робили на камеру публічні заяви, які несли антиурядові гасла. При поверненні з полону ці солдати були настільки ідейно перелаштованими, що свідомо відмовлялись заперечити виголошені ними гасла. Вони ставали проблемою для власного суспільства, що додатково послаблювало тил воюючої країни.

Величезним психічним тягарем для полоненого, на відміну від в'язнів тюрем, є відсутність достовірної інформації щодо дати звільнення та повернення додому [8; 2; 11; 12; 13]. Невизначеність власної долі, а також щоденне приниження та знущання генералізує пригнічений морально-психологічний стан полонених. Страждання цілком охоплюють душу такої людини і її свідомість. Д. Леонтьєв зазначає, що для людини на рівні усвідомлення найскладніше прийняти та звикнути до невизначеності життя, яка викликає в неї тривогу. Разом з тим невизначеність є джерелом розвитку особистості та різних відкриттів [5]. Так, за свідченням В. Франкла та В. Глуховського зацікавленість в'язнів релігією, якщо воно в них виникало, було найбільш щирим. Глибина і сила релігійної віри часто дивувала і зворушувала новоприбулих. Вони були вражені силою духовного потягу в'язнів, які повертаючись після виснажливої роботи проводили імпровізовані молитви або служби в куточку барака чи камери. Данні спостереження засвідчили, що внутрішній світ в'язнів, які звикли до багатого інтелектуального життя, не страждає так сильно. Ці люди спроможні рятуватися від навколишнього жаху в багатому внутрішньому світі та власній духовній свободі. Активізація внутрішнього життя допомагає в'язню знайти схованку від порожнечі, спустошення і духовної бідності його існування, дозволяє подумки утекти в минуле або майбутнє. Тверді переконання, оптимізм, віра та пошук сенсу життя допомагають витримати полон. У в'язнів, які не можуть зберегти внутрішню свободу, самоповагу та відчуття індивідуальності відбувається процес деперсоналізації особистості. Вони стають частиною "сірої маси" сенс існування якої зводиться до тваринного рівня [1; 10].

Зважаючи на те, що в'язень повсякчас є свідком сцен насилля, воно перестає викликати у нього спротив. Голод, фізичні страждання в поєднанні з душевною напругою викликають у полонених апатію. Багато фахівців погоджуються, що апатія відіграє захисну функцію психіки. Вона запобігає отриманню полоненим ще більших страждань. Відбувається щось на кшталт емоційної смерті. Відраза, жах і жалість – це емоції яких в'язень вже не

здатен відчувати. Разом з тим, апатія призводить до того, що в'язні бояться ухвалювати будь-які рішення та виявляти ініціативи, а натомість залишають все напризволяще цілковито покладаючись на долю. В'язень дозволяє долі робити вибір за нього і таким чином вдається до втечі від відповідальності [10]. В цьому відношенні В. Франкл наголошує, що робити вибір потрібно завжди, адже ці рішення визначають чи скористається в'язень своєю внутрішньою свободою, чи скориться тій силі, яка позбавляє його власної сутності. Факт відрікання особистості від власної внутрішньої свободи та гідності і перетворює її на типового в'язня. Разом з тим, більшість експертів зазначають, що людина здатна зберегти свободу та незалежне мислення в умовах психічної та фізичної напруги. Адже єдине, чого неможна забрати у в'язня – це його внутрішню свободу та гідність [1; 6; 10]. Психологічні спостереження за ув'язненими свідчать, що нищівного впливу табору зазнають лише ті люди, які притлумлюють власні моральні та психологічні чесноти. Натомість свідомі в'язні продовжують ухвалювати рішення керуючись внутрішнім відчуттям. Внутрішні інтуїтивні відчуття залишаються повсякчас з ними [1; 6; 10].

Сумісне проживання в'язнів які перебувають під постійним наглядом викликає в них непереборне бажання усамітнитися, побути наодинці з собою та своїми думками. В такий спосіб вони вдаються до втечі в інший світ. Людина, котра не бачить сенсу подальшого життя поринає в думки про минуле. Полонені подумки звертаються до коханих та рідних людей, розмовляють та відповідають на уявні запитання. У свідомості кожного присутній хтось, кого, можливо, давно немає серед живих, але він для в'язня залишається найінтимнішим співрозмовником. Для багатьох це – Бог. Разом з тим, хто б не посідав у свідомості особи місце вищої і останньої інстанції, важливими залишалися питання: "Чого він чекає від мене?" та "В чому сенс мого життя та моїх страждань?" [1; 6; 10].

За свідченням самих в'язнів протягом кількох годин їх емоційний стан може коливатись від надії до відчаю. Намагаючись відволіктись від гнітючої дійсності в'язні, влаштовують

імпровізовані концерти, де самі ж читають вірші, жарти із сатиричним підтекстом стосовно свого існування. В такий спосіб свідомість особистості на короткий час звільняється від тягара важкої буденності. В'язні намагаються побачити речі зі смішного боку та віднайти задоволення, принаймні у "негативному щасті" - тобто відсутності страждань. Полонені в уяві переносять табірні обмеження та правила на ситуації їх мирного трудового життя та віднаходять в цьому комізм [10].

Позбавлення санітарного нагляду є широко розповсюдженою практикою, яку використовують поневолювачі з метою завдання страждань полоненим. Зазначені дії в умовах надмірного скупчення призводять до поширення хвороб та загибелі сотень полонених [15]. Характерним для місць утримання в'язнів (як офіційних місць так і не офіційних) є те, що медичний персонал не має впливу на статус та стан утримання хворих. Медична допомога, якщо і надається, то на рівні забезпечення виживання. Антисанітарні умови призводять до того, що звичною справою в'язнів стає щовечірній пошук вошей, адже нехтування цією процедурою не дасть змогу спати в ночі [1; 6; 8; 10; 13]. Використання бранців на важких фізичних роботах без відповідного спорядження та одягу у поєднанні з незадовільним харчуванням призводить до значного їх травмування та смертності [4; 10; 13].

Особистість зіштовхнувшись з жахами полону і відчуваючи страх за власне життя намагається уникнути тягот статусу в'язня. З огляду на величезний ризик для життя, який виникає внаслідок полону військовослужбовець має розуміти, що його першочерговою метою в такій ситуації є власне виживання. Саме тому в момент взяття в полон він має зберігати спокій. Контроль власної поведінки в таких екстремальних умовах дає можливість поводитися раціонально. Раціоналізація поведінки полонених має втілитись у постійній рефлексії власних переживань, думок, слів та вчинків. Якщо це можливо необхідно обговорити умови здачі в полон [11].

В ситуації полону не потрібно провокувати та викликати агресію з боку супротивника, незалежно від можливих провокувань і знущань. Необхідно намагатися власними заспокійливими

жестами та витримкою передати принаймні частину спокою тим, хто бере у полон, які в цій ситуації також нерідко налякані та перебувають в шоківому стані [11]. Для військовослужбовців полон - це не кінець життя. Полон – це продовження військової служби коли зберігаються всі види забезпечення та час проведений в полоні зараховується до вислуги років. В цих умовах необхідно уникати переживань відчаю та сорому, оскільки у людини не може бути нормальна реакція на аномальну ситуацію. Ми погоджуємось з Ю.Широбоковим, що цільова психологічна підготовка особового складу до дій на випадок можливого захоплення у полон або перебування заручником сприятиме збереженню життя військовослужбовців та знизить ризик колаборації [15]. Цільова психологічна підготовка має в собі містити підготовку до допиту, формування навичок ухиляння від відповідей та маніпулювання інформацією в тому числі засобами символічної мімікрії. Необхідність організації спеціальної психологічної підготовки військових на випадок полону та перебування в ньому виправдана тим, що певна модель адаптивної поведінки полоненого може йому допомогти вижити в полоні. За допомогою цих тренувань можна краще підготувати військовослужбовців до можливого захоплення в полон. Одна з головних цілей психологічної підготовки до ситуації полону – це тренування самоконтролю під сильним психологічним тиском. Тому психологічна підготовка щодо можливого потрапляння в полон є своєрідною інвестицією у психічне здоров'я військовослужбовця. В арміях країн блоку НАТО в рамках базової підготовки кожен військовослужбовець отримує тренінг курсу SERE (Survival, Evasion, Resistance and Escape - Виживання, Ухилення, Опір та Втеча). Він допомагає солдату вижити в полоні та зменшити посттравматичний синдром після звільнення. В арміях країн блоку НАТО (базово – в американській армії) функціонують також реінтеграційні програми для особового складу, звільненого з полону. У контексті постізоляційного відновлення SERE-психологія пропонує використовувати адаптивний потенціал людської психіки до екстремальних умов, а також природне прагнення психіки повернутися до

нормального стану після звільнення з ізоляції. Цей комплекс заходів не тільки допомагає відновитися після примусової ізоляції фізично та психологічно, а й повноцінно повернутися на службу. Крім того, досвід людей, які побували в полоні, їхні знання і навички, набуті там, використовують при підготовці інших воїнів до можливого перебування в умовах ворожого середовища. Тоді ці воїни матимуть більші шанси на виживання.

Слід зазначити, що вітчизняна військова психологія виробляє рекомендації щодо регуляції поведінки військовослужбовця в умовах бойового стресу, що є невід'ємною складовою при підготовці військовослужбовців до виживання в полоні [11; 15]. Неодмінним наслідком перебування в ситуації небезпеки є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Як зазначає К. Возніцина наслідки ПТСР для військовослужбовця є довготривалими (3-5 років). Їх можна поділити на три категорії:

- соматичні скарги (головні болі, шум у вухах, головокружіння, тошнота);
- емоційні (роздратованість, агресивність, спалахи гніву);
- когнітивні (порушення пам'яті, зниження концентрації уваги, неможливість виконувати свої звичайні дії, які виконував раніше).

Дослідження О. Хміляра виявило, що у військовослужбовців з ознаками ПТСР порушена здатність щодо інтеграції травматичного досвіду з іншими подіями життя. Виходячи з того, що травматичні спогади залишаються не інтегрованими в когнітивну сферу індивіда й практично не піддаються змінам з плином часу – психотравмований військовослужбовець немовби залишається “застряглим” у травмі, як на актуальному переживанні, замість того, щоб прийняти її як подію, яка мала місце в минулому. Військовослужбовці з сильними ознаками ПТСР відчують відповідні складнощі в

розмежуванні другорядних стимулів від важливих. Внаслідок цього вони втрачають здатність гнучко реагувати на зміни оточуючого середовища, що суттєво уповільнює сприйняття нової інформації й призводить до зниження адаптаційних можливостей [11]. Ми погоджуємось з Н. Зарецької, яка зазначає, що реінтеграційні заходи для всіх звільнених з полону осіб мають носити обов'язковий характер [3].

В якості висновку можемо констатувати, що кожен новий рівень історичного розвитку людства стає для військовополонених менш трагічним. Ми це пов'язуємо з цивілізаційним рівнем гуманізації суспільства. Разом з тим, перебування у полоні є глибокою психологічною кризою будь-якої особистості. Психологічні наслідки, такі як сумніви, відчуття провини, злість на себе і оточення, відчуття несправедливості, власного безсилля в деяких ситуаціях та ін. можуть супроводжувати людину усе подальше життя. Полон завжди асоціюється з такими поняттями як «страх» та «жах». За словом полон особистість бачить приховане слово смерть. Є. Фінк називає смерть - подією, за якою в земному житті немає і не може бути більше ніяких подій. Людина - це кінцева істота, «нескінченно» зацікавлена в собі самій, заклопотана собою, яка не бажає миритися з темрявою, якою огортає її смерть [9].

Події полону несуть екстремальний характер, виходять за межі звичних переживань людини й викликають інтенсивний страх (жах) за своє життя породжуючи почуття безпорадності. З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що проведення заходів з підготовки до можливого потрапляння в полон є обов'язковими для всіх військовослужбовців. Реінтеграція після полону надасть змогу відновити психічне здоров'я та повернути особу до повноцінного життя й виконання службових обов'язків.

Список використаних джерел

1. Глуховський В.С. Мої спогади / Глуховський Володимир Сергійович – К. «Основа», 2008. – 152 с.
2. Зарецька Н. Не ресурс, а актив: звільнені з полону знають те, чого не знають інші / Зарецька Наталя [Електронний Ресурс] Режим доступу.: <https://novynarnia.com/2020/01/28/ne-resurs-a-aktiv-zvilneni-z-polonu-znayut-te-chogo-ne-znayut-inshi/>
3. Зарецька Н. Інтегрована модель реінтеграції та постізоляційного супроводу в публічному управлінні відновленням осіб, звільнених з ізоляції / Зарецька Наталя. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України, 2019. Вип. 2. – 54 с.

4. Карпов В. Полонення та репатріація Квантунської армії (1945 – 1956 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. : спец. 20.02.22 – ”військова історія” / Карпов Віктор Васильович. – Київ: НАОУ, 2004. – 24 с.
5. Леонтьев Д.А. Жизненный мир человека и проблема потребностей / Леонтьев Дмитрий Алексеевич / Психол. журн., 1992. № 2. Т. 13. – С. 107–117.
6. Павличенко Д. Ціна свободи / Павличенко Дмитро – К. .: «Самміт-Книга», 2014. – 284 с.
7. Побідаш А.Ю. Психологічні особливості основних фаз піратського полону / Побідаш Андрій Юрійович. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України., 2012. – 12 с.
8. Савінцев В. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід / Савінцев Ч.І. НУОУ, 2012. – 412 с.
9. Фінк Є. Основные феномены человеческого бытия. / Євген Фінк. – М.: «Канон+», 2017. – 432 с.
10. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. – Х.: «Глобус», 2018. – 159 с.
11. Хмільяр О.Ф. Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності: збірник тез доповідей науково-практичної конференції / Хмільяр Олег Федорович (16 листопада 2017 року). – Львів: НАСВ, 2017. – С. 132–133.
12. Чалдіні Р. Психологія впливу / Роберт Чалдіні – Х.: «Клуб сімейного дозвілля», 2017. – 350 с.
13. Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув’язнень на Донбасі. Коаліція громадських організацій та ініціатив “Справедливість заради миру на Донбасі” – К.: «ЦП Компринт», 2015. – 84 с.
14. Кант Э. Наблюдения над чувством прекрасного и возвышенного / Кант Эммануил. «Мысль», 1964. – 19 с.
15. Широбоков Ю. До питання про соціально-психологічну модель наслідків полону / Юрій Широбоков. – У. : Психологічний журнал Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Вип. 2. 2019. – С. 67–78.

References

1. Hlukhovskiy V.S. Moi spohady [My memories] / Hlukhovskiy Volodymyr Serhiiovych – K. «Osnova», 2008. – 152 s (in Ukrainian).
2. Zaretska N. Ne resurs, a aktiv: zvilneni z polonu znaiut te, choho ne znaiut inshi [Not a resource, but an asset: freed from captivity know what others do not know] / Zaretska Natalia [Elektronnyi Resurs] Rezhym dostupu.: <https://novynarnia.com/2020/01/28/ne-resurs-a-aktiv-zvilneni-z-polonu-znayut-te-chogo-ne-znayut-inshi/> (in Ukrainian).
3. Zaretska N. Intehrovana model reintehratsii ta postizoliatsiinoho suprovodu v publichnomu upravlinni vidnovlenniam osib, zvilnenykh z izoliatsii [Integrated model of reintegration and post-isolation support in public management of rehabilitation of persons released from isolation] / Zaretska Natalia. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, 2019. Vyp. 2.– 54 s (in Ukrainian).
4. Karpov V. Polonennia ta repatriatsiia Kvantunskoi armii (1945 – 1956 rr.). [Captivity and repatriation of the Kwantung Army (1945 - 1956)] Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk. : spets. 20.02.22 – ”viiskova istoriia” / Karpov Viktor Vasylovych. – Kyiv: NAOU, 2004. – 24 s (in Ukrainian).
5. Leontev D.A. Zhiznennyi mir cheloveka i problema potrebnostey [Human life and the problem of needs] / Leontev Dmitriy Alekseevich / Psikhol. zhurn., 1992. № 2. T. 13. – S. 107–117 (in USSR).
6. Pavlychenko D. Tsina svobody [The price of freedom] / Pavlychenko Dmytro – K. .: «Sammit-Knyha», 2014. – 284 s (in Ukrainian).
7. Pobidash A.Iu. Psykholohichni osoblyvosti osnovnykh faz piratskoho polonu [Psychological features of the main phases of pirate captivity] / Pobidash Andrii Yuriiovych. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy., 2012. – 12 s (in Ukrainian).
8. Savintsev V. Viiskova psykholohiia ta pedahohika: innovatsiinyi pidkhid [Military psychology and pedagogy: an innovative approach] / Savintsev Ch.І. NUOU, 2012. – 412 s (in Ukrainian).
9. Fink Ye. Osnovnye fenomeny chelovecheskogo bytiya [The main phenomena of human existence] / Yevhen Fink. – M.: «Kanon+», 2017. – 432 s (in German).
10. Frankl V. Liudyna v poshukakh spravzhnogo sensu. Psykholoh u kontstabori. [Man in search of true meaning. Psychologist in a concentration camp] – Kh.: «Hlobus», 2018. – 159 s (in Austria).
11. Khmiliar O.F. Zastosuvannia Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy u konfliktakh suchasnosti: zbirnyk tez dopovidei nauково-praktychnoi konferentsii [Application of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine in modern conflicts] / Khmiliar Oleh Fedorovich (16 lystopada 2017 roku). – Lviv: NASV, 2017. – S. 132–133 (in Ukrainian).
12. Chaldini R. Psykholohiia vplyvu [Psychology of influence] / Robert Chaldini – Kh.: «Klub simeinoho dozvillia», 2017. – 350 s (in USA).

13. Ti, shcho perezhly peklo: svidchennia zhertv pro mistisia nezakonnykh uviaznen na Donbasi. [Those who survived hell: testimonies of victims about places of illegal imprisonment in Donbass] Koalitsiia hromadskykh orhanizatsii ta initsiatyv "Spravedlyvist zarady myru na Donbasi" – K.: «TsP Komprynt», 2015. – 84 s (in Ukrainian).

14. Kant E. Nablyudeniya nad chuvstvom prekrasnogo i vozvyshennogo [Ti, scho survived the scorching heat: the celebration of the victims about the misconception of illegal links in Donbas] / Kant Emmanuil. «Mysl», 1964. – 19 s (in Germany).

15. Shyrobokov Yu. Do pytannia pro sotsialno-psykholohichnu model naslidkiv polonu [On the question of the socio-psychological model of the consequences of captivity] / Yurii Shyrobokov. – U. : Psykholohichni zhurnal Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. Vyp. 2. 2019. – S. 67–78 (in Ukrainian).

Резюме

Апальков В. В. ад'юнкт кафедри общественных наук Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

ПСИХОЛОГИЯ ПОВЕДЕНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО В УСЛОВИЯХ ПЛЕНА

В статье осуществлен анализ психологических факторов, влияющих на поведение военнослужащего в условиях плена. Проанализированы генеза плена на территории современной Украины. Исследованы механизмы влияния поработителей на лиц попавших в плен. Представленные результаты исследования позволяют сформировать целостное представление о психологических факторах, влияющих на личность с момента попадания в плен до момента ее освобождения.

По полученным данным предложены практические рекомендации по регулированию поведения в случае попадания в плен. Определены факторы, которые помогают перенести условия принудительной изоляции с минимальными потерями для психического здоровья. Указана перспектива дальнейших исследований.

Ключевые слова: плен; заключенный, пленники; принудительная изоляция; регуляция поведения; внутренний мир человека; психологическая обработка; коллаборация; смысл жизни.

Summary

Apalkov V. adjunct Department of Social Sciences

PSYCHOLOGICAL BEHAVIOR OF SERVICEMAN IN CONDITIONS OF CAPTIVITY

Introduction. *The prolonged armed confrontation in the eastern part of Ukraine requires a psychological study of the behavior of prisoners of war. The psychological readiness for possible captivity makes it possible significantly reduce the risk of losing personnel at the stage of captivity.*

Analysis of the mechanisms and consequences of a destructive influence on prisoners by enslavers testifies to the need to introduce psychological training of servicemen of the Armed Forces of Ukraine. One of the main goals of psychological readiness for the situation of captivity is to train the self-control under strong psychological pressure. Therefore, psychological training for possible capture is a kind of investment in the mental health of the serviceman.

Purpose. *The theoretical analysis of the psychological characteristics of the behavior of a serviceman in captivity, as well as the identification of factors that contribute to survival in captivity is being conducted. Analysis of previous research on human captivity is being showed.*

Methods. *The theoretical research methods such as analysis, synthesis, comparison and generalization were used during the investigation.*

Originality. *The scientific novelty of the study is reflecting the psychological features of the regulation for the behavior of prisoners of war. The practical significance of the obtained results is to develop an suitable model of servicemen' behavior of in captivity to save lives and reduce their mental injuries.*

Conclusion. *The article analyzes the psychological factors that affect the behavior of servicemen in captivity. The genesis of captivity on the territory of modern Ukraine is analyzed. The mechanisms of influence of enslavers on captives are investigated. The presented results of the research allow to form a holistic view of the psychological factors that influences the individual from the moment of captivity to the moment of his/her release. The former prisoners of war are considered to be survival experts because they have experience of surviving in extremely difficult hostile environments. Recommendations for regulating the behavior in case of capture are provided according to the practical results obtained. Factors have been identified to help withstand conditions of forced isolation with minimal loss to mental health. The prospect of further research is indicated.*

Key words: *captivity, prisoner of war, forced isolation, regulation of behavior, the inner world of man, psychological treatment, collaboration, meaning of life.*

Beata Barchi PhD of Psychological Sciences
Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-5923-7331>
Web of Science Researcher ID AAW-3307-2020
Scopus Author ID: 57216440046

TRIGGER IN ADVERTISING AS A METHOD OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON CONSUMER BEHAVIOR

The article presents the results of theoretical and methodological bases of the research of influence factors on consumer behaviour; possibilities of their influence for direction of consumer behaviour in marketing activity by means of advertising. The principles on which the triggers are based have been highlighted. The main characteristics of triggers and their influences on consumer behaviour by means of advertising have been analysed.

Key word: consumer behaviour; behaviour psychology; marketing, triggers; advertising psychology.

Introduction

Consumption is the most important area of a market economy, because it determines market demand and, ultimately, the entire turnover of capital and goods. In psychological terms, the main characteristic of the consumer in the system of market relations is its "freedom of choice" of the product (service) that should best meet the needs.

Consumption and consumer position itself are a mandatory and integral part of a competitive relationship. Based on this, the spheres of production and trade are aimed at the struggle for the consumer.

To assimilate their needs, people resort to the purchase of goods that form a system of consumer demand. Research of requirements, motives of a choice of the goods, the factors influencing a choice, perception and an estimation of the goods and all system of consumer demand is carried out in modern marketing.

Modern marketing is based on a number of basic principles. The main idea of marketing is the idea that the buyer is not looking for a product, but a service or solution to a problem that can provide the product. This leads to four important conclusions, which serve as prerequisites for the deployment of the whole theory of consumption: the consumer's choice is not directed to the product, but to the service he expects from its performer; different goods can meet the same need; each product is a set of attributes or properties; the same product can meet different needs.

A simple relationship between needs and goods can be expressed through a three-dimensional scheme of measuring the base

market where the answers to the questions are in the form of vectors: what are the needs, functions or combinations of functions that need to be met? ("what?"); what are the different consumer groups to be satisfied? ("whom?"); what are the technologies that can perform these functions? ("how?") [2].

In the practice of marketing, these parameters can be organized into a measurement scheme of the base market.

Current research, however, shows that this scheme is too simplistic. Many experts point out that radical changes in consumer psychology have taken place in recent decades. There are 9 characteristics of the consumer: consumers seek peace and security; consumers are very grateful to those who can take care of problems that are difficult for them to deal with; many companies grow and succeed because they are more convenient for their customers; consumers want to communicate with manufacturers; sometimes consumers want to become partners; it is obvious that consumers want to be satisfied; consumers want to be able to return things that do not fully satisfy them; consumers expect to be given direct access to the industries they deal with without intermediaries; consumers want to be enjoyed.

Consumer behavior in relation to goods and services is determined by a number of factors of psychological, socio-psychological and economic levels. The process of consumption should appear in a model that covers it completely - from the acts of perception and decision-making on the use or non-use of certain goods or services to the forms of their practical use [1].

Purpose

The purpose of the article is to give historical overview and modern state of using triggers as psychological methods of receiving orders from consumers in advertising.

Methods: theoretical analysis of the literature, summarizing.

Originality

The study of consumer behaviour is an ongoing process without which the company will not be able to function successfully. When analysing consumer behaviour, it is necessary, first, to pay attention to two main aspects: pointing needs and fulfilling desires. For the initial study, it is enough to know what, where and when the buyer bought, why he preferred a product. These data can be obtained by studying the deeper aspects of motivation.

The seller, whose key goal is to sell a product or service, seeks to understand the main and secondary motives of customer behaviour, to determine the levers of pressure on the consumer. Marketing communications affect consumer behaviour, so it is necessary to have information about the nature of consumer behaviour. In the management process, entrepreneurs must clearly know: 1) what determines consumer behaviour in the market; 2) who influences the decision to purchase goods; 3) based on which consumers make their decisions [3].

After satisfying the primary needs, the consumer needs to move to meeting the needs of secondary importance. The main factors of consumer behaviour are prices for goods, income of buyers and their preferences.

But there are also several additional factors:

- 1) cultural (a set of values and stereotypes that influence the choice);
- 2) social (a person lives in a society, and members of society influence the choice, it can be family, colleagues, friends);
- 3) personal (age, lifestyle, self-esteem);
- 4) psychological (motivation, beliefs, perceptions, assimilation).

Research by psychologists has shown that the perception and processing of advertising information is carried out under the influence of various factors, but three of them are present almost always: it is cognitive, emotional and behavioural factors. Today, most consumers are characterized by irrational behaviour, which consists in the unintentional purchase of goods. Every consumer is subject to the influence of

any factors that do not meet the principles of rational consumer behaviour.

Problems of consumer behaviour have been studied in a number of works by foreign and state scientists: Bardena F., Brusenko O., Golubkova E., Davis S., Jobbera D., Zozulova O., Ivanova R., Ilyina V., Kahneman D., Kenning P., Knutson B., Kotler F., Lambena J., Pisarenko N., Prokopenko O., Rice S., Saunders J., Trout J., Troyan M. Ю. Analysis of recent publications has shown that there is a need for further study of aspects of consumer behaviour, factors of external and internal influence on it, which determine the decision-making process and determine the formation of a certain model of consumer behaviour.

The psychological approach to the study of consumer behaviour is based on such basic theories as the theory of cognition and psychoanalytic theory of thinking. The theory of cognition assigns a decisive role in the behaviour of knowledge - the consumer evaluates the factors that affect him, based on existing experience and their own goals. Freud's psychoanalytic theory of thinking considers the mental life of man as a multilevel phenomenon, the deep level of which is the unconscious. According to Freud's model of personality, the organization of mental life has its components of mental instances, denoted by the terms Id, Ego and Super Ego. By Id is meant the most primitive instance, which encompasses everything innate, genetically primary. Ego follows the principle of reality, developing several mechanisms that allow you to adapt to the environment, to cope with its requirements. Super Ego is a product of influence that comes from other people. From the tension that arises under the pressure of various forces, Ego is saved by means of special "protective mechanisms" - displacement, rationalization, regression, sublimation, etc.

Motivation is also very important for making a purchase decision, i.e. why the consumer decided to buy a certain product. Purchasing decisions are governed by the desire and expectation of reward (rather than sympathy). Neuroeconomics has clarified the basic principle of willingness to pay for a good: the more the good is important for an important purpose, the higher the expected reward and the higher the willingness to pay for it. Neuroeconomics call this targeted judgment. The final decision is made because of a personal rating of the relative value of different

goals. Only the product that ranks first in the customer's rating to achieve its goal will be purchased.

Marketing and psychology are inextricably linked, as most marketing techniques are borrowed from psychological research and are based on known principles.

To influence a person, you need to know how to do it more effectively - this is where a variety of psychological techniques come to the rescue, which are also called triggers.

The trigger is literally a "trigger" that can cause consumers the right emotions: joy, fear, surprise, anger, and others. Under the influence of these emotions, the consumer makes purchases. Triggers are often presented in the form of "correct" words or phrases in the address, but they can also be design elements (for example, a counter of buyers on the site, a counter with a countdown to the end of the promotion or a regular sticker indicating that the quantity is limited).

Each of these "hooks" is aimed at forcing the consumer to buy the product, provoking the fear of not having time or the desire to join the happy owners of the product, all these triggers can be divided into groups based on certain principles.

The principle of reciprocity

Everyone subconsciously tries to reciprocate when someone has done something good for them. This principle is widely used in marketing. Companies, trying to demonstrate their special attitude to each client, give them bonuses and various pleasures (and this is not always something expensive). As they say, "the main attention", this attention allows you to increase consumer loyalty to the company and build reciprocity in relations with the company.

The "Thanks in response" trigger works when you first provide a product or offer for free, for example, perfume samples or other cosmetics, and in the process of communication you are additionally offered to buy a related product. Expressing gratitude, quite often the interlocutor agrees to buy a product that he did not need at first. In less aggressive types of marketing, this type is used to obtain contact information for mailings in exchange for interesting content for the visitor or a discount on the purchase of goods.

When using the method, it is important not to overdo it, emotions should be just gratitude, not aggression or a sense of use.

The principle of commitment

An important principle that bears some resemblance to the principle of reciprocity is that the only difference is that it makes the consumer "feel obligated," making it harder to give up. The consumer is transferred to the so-called "elite" group and offers special conditions, thereby obliging him to agree to these conditions. They may not be very profitable to some extent, but this "elite" influences decision-making.

The trigger of the "Exclusive proposal" is based on a simple and clear desire of people to emphasize their belonging to the VIP-group, their willingness to pay for exclusivity, for access to private content, for something inaccessible to ordinary mortals.

The principle of herd

"Everyone ran and I ran" - subconsciously it is much easier for a person to join a group of people than to start acting on their own. Marketers very often use the herd feeling in advertising, emphasizing the number of existing customers (meters on the site, information about products sold or completed projects, the number of customers, etc.)

Such tricks help to make a decision in favor of joining a group of existing customers, especially if the names of large and well-known companies are mentioned among these customers.

The Social Proof trigger uses the "sales hit" label - another powerful trigger that proves that this product is popular with customers. This trigger is based on a herd instinct - how the buyer to resist what is clearly needed by all other users.

The principle of deficit

Perhaps one of the most effective ways to provoke the consumer to buy the product. If there is a risk of not having time - the decision is made much faster. But you also need to use this principle wisely. If we immediately tell consumers that the product was not delivered to the warehouse - it will not give the desired effect, it is important that buyers understand that the product is in demand - it was initially a lot, but almost all bought out - this kind of message can boost sales running goods.

The "Tamer" trigger is a deficit with a time limit. In terms of the power of influence on a potential buyer, this trigger has few equals. Countdowns with a countdown to the end of the action, an indication of the remaining product positions (1-2) - all these are motivators who

play on lack of time, for fear of losing something valuable and profitable.

The principle of confirmation

Everyone has an idea of certain things. These ideas can be imposed by someone or by the conclusions that the person came to. In any case, if we see confirmation of our opinion, we involuntarily accept this information as the truth and agree with it. Thus, in order for an advertising appeal to have a proper effect on the target audience, it is necessary that it confirms the already existing opinion on this issue.

The "Portfolio" trigger provides a reasonable increase in the audience's trust in the company, which can be achieved by flaunting their regalia, awards, diplomas, as well as a stand with the logos of their famous customers. This creates a reputation as a professional, the client feels that the risks are reduced and more willing to shop.

The principle of confidence

If a person is sure of something, it is difficult to convince him otherwise. Thus, if advertising is able to convince consumers that the product is a solution, though not all, but some problems, it is likely that it will buy it. Everyone tends to exaggerate their capabilities, and each of us has crazy ideas that he either voices or keeps. That's where marketers come to the rescue, offering you a product that can help achieve these "crazy ideas", well, how can you give up such an assistant.

The "Guarantee" trigger forms buyers' trust in the seller, is extremely relevant and effective. What can you guarantee? Product quality, free service for a certain period, refund, exchange of goods and other conditions.

The principle of innovation

New items always attract attention. It is enough to present the product as something new and the demand for it will increase immediately. The fact is that every buyer will want to buy a novelty first, and few will think about the real benefits of the product. It is according to this scheme that a wave of fashion arises, which at first is just a trend, which later they begin to follow.

The trigger "Demonstration of novelties" is based on the principle of innovation. New products on the market, as well as exclusive offers, have a lot of appeal in the eyes of the interested customer. This is a good trigger to increase sales, which works on the principle of "forge iron while hot".

The principle of prohibition

No wonder they say that the forbidden fruit is sweet. This statement is relevant to almost everything and especially to goods. Suffice it to say that something is forbidden, as everyone immediately wants to try it. There are many examples in history - the ban on ideological books that were retold orally; ban on freedom of speech and various protests. People are by nature inquisitive and want to know the secret, information that is extremely secret and not available to everyone. Therefore, offer the consumer a "forbidden fruit" and he will buy it without hesitation.

Trigger "Fear" is based on emotions, with which you need to be extremely careful. But it is strong enough to act on a person unconditionally. This is not about intimidation or threats. Emotion is used in terms of the client's personal fears. For example, the fear of communication over the phone and the offer to receive advice in correspondence, the fear of making a mistake in providing detailed advice, benefits, etc.

Conclusion

The psychological mechanism for the emergence and consolidation of the connection between the trigger and a certain emotional reaction is like the formation of conditioned reflexes, habits, and skills.

The difference is that it is not so much repetition of the stimulus and reaction that is important as emotional reinforcement. In a force majeure situation, the trigger may form after a single event that caused a mental trauma.

For example, a race car driver after having been in a serious accident may experience panic after hearing the noise of a race car engine. Such psychological triggers are associated with individual experience, and there can be no single emotional reaction for each person.

The triggers that are used in marketing are not associated with such pronounced negative emotions and do not affect the psyche destructively.

Thus, from the above, it can be argued that the use of a scientific approach in marketing allows you to understand and reasonably explain the behaviour of consumers when buying a product. It also allows you to create more effective advertising appeals that are based on the goals of consumers. Also, basing strategies on meaningful and differentiating consumer goals can simplify their implementation. Goal-based strategies contain clear guidelines on how to implement them in

practice, as opposed to an overly vague concept of emotions. Because the strategy is based on goals, the question arises as to whether the advertising is appropriate to the strategy, rather

than whether it is liked, to which environmental statistics provide an objective answer. Further research are seen in empirical work to check the hypothesis of the advantages of trigger use.

References

1. Eibel-Spanyi K., Hofmeister-Toth A. *The impact of values on consumer behaviour*. International Journal of Economics and Business Research (IJEER), Vol. 5, No. 4, 2013
2. Mikulincer M., Shaver Ph., (2019). *Attachment orientations and emotion regulation*. Current Opinion in Psychology, 10.1016/j.copsyc.2018.02.006, 25, P.6-10 (in English).
3. Silva, C., Soares, I. & Esteves, F. (2012). *Attachment insecurity and strategies for regulation: When emotion triggers attention*. Scandinavian Journal of Psychology 53, P. 9-16 (in English).

Резюме

Беата Барчи кандидат психологических наук
Мукачевский государственный университет

ТРИГГЕР В РЕКЛАМЕ КАК МЕТОД ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ НА ПОВЕДЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЯ

В статье представлены результаты теоретико-методологических основ исследования факторов влияния на поведение потребителей, возможностей их влияния для направления поведения потребителей в маркетинговой деятельности средствами рекламы. Выделены принципы на основные которых базируются триггеры. Проанализированы основные характеристики триггеров и их влияния на поведение потребителей средствами рекламной деятельности.

Ключевые слова: поведение потребителей; психология поведения; маркетинг; триггеры; психология рекламы.

Резюме

Поведінка споживачів — це основа, на якій базується вся маркетингова діяльність підприємства. Споживання, та саме становище споживача, є обов'язковою та невід'ємною частиною конкурентних відносин. Сфери виробництва і торгівлі спрямовані на боротьбу за споживача. Останніми роками проблема ролі реклами на поведінку споживачів привертає увагу науковців. Для з'ясування вищевказаних проблем необхідно зазначити, що важливу роль у формуванні реклами, як впливу на поведінку споживачів, відіграє психологічний фактор.

Метою нашого дослідження є проведення теоретичного аналізу психологічних аспектів використання тригерів у рекламі як методів впливу на поведінку споживачів.

Методологічною основою даного дослідження є теоретичний аналіз джерел, які визначають специфічність психологічних аспектів побудови тригерів та їх використання засобами реклами.

Наукова новизна полягає у визначенні психологічних принципів, які лежать в основі побудови тригерів. Встановлено, що поведінка споживачів стосовно товарів і послуг визначається низкою факторів психологічного, соціально-психологічного та економічного рівнів. Доведено, що процес споживання повинен з'являтися у моделі, яка охоплює його повністю: від актів сприйняття та прийняття рішень щодо використання чи невикористання певних товарів чи послуг до форм їх практичного використання. Мотивація також дуже важлива для прийняття рішення про покупку, тобто чому споживач вирішив придбати певний товар. З'ясовано, що маркетингові комунікації впливають на поведінку споживачів, при цьому необхідно мати інформацію про характер поведінки споживача. Встановлено, що у процесі реклами слід чітко знати: 1) що визначає поведінку споживачів на ринку; 2) хто впливає на рішення про придбання товару; 3) на основі чого споживачі приймають рішення. Під впливом емоцій радості, страху, здивування, гніву споживач приймає рішення робити покупки. У статті проаналізовано можливості тригерного впливу на спрямування поведінки споживачів у маркетинговій діяльності за допомогою реклами. Описано основні характеристики тригерів та їх вплив на поведінку споживачів за допомогою реклами. Висвітлено принципи, на яких базуються тригери, а саме: принцип взаємності, принцип зобов'язань, принцип стада, принцип дефіциту, принцип підтвердження, принцип довіри, принцип інновацій, принцип заборони.

Результати даного теоретичного дослідження мають важливе значення для подальшої розробки моделей та методів експериментального вивчення особливостей використання тригерів за допомогою реклами з метою впливу на поведінку споживачів.

Ключові слова: поведінка споживачів; психологія поведінки; маркетинг; тригери; психологія реклами.

Березовська Л. І. кандидат психологічних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка».
<https://orcid.org/0000-0002-5972-7883>

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено результати теоретичного та емпіричного дослідження впливу соціальних мереж на психологічне благополуччя особистості. Визначено більш психологічно благополучними тих, хто перебуває у соціальних мережах не значний час. Виявлено взаємозв'язки між тривалістю перебування у соціальних мережах, психологічним благополуччям, задоволеністю життям, емоційними бар'єрами у спілкуванні, само ставленням, комунікативними здібностями.

Ключові слова: соціальні мережі; психологічне благополуччя; задоволеність життям; емоційні бар'єри у спілкуванні; само ставлення; комунікативні; організаторські здібності.

Актуальність дослідження.

Зараз соціальні мережі стали невід'ємною частиною життя значної кількості людей. З кожним місяцем все більше людей у світі, що користуються Інтернетом є зареєстрованими у соціальних мережах. Так, наприклад, Facebook зараз є тією платформою, на якій 2,603 мільярда людей є активними користувачами. [6] Статистика свідчить, що зараз в Індії є 280 мільйонів користувачів, в США – 190 мільйонів, Індонезії – 130 мільйонів, Бразилія – 120 мільйонів. Щомісячно дану мережу відвідує близько 3,5 мільярдів відвідувачів.

Згідно з опитуванням компанії Research & Branding Group в Україні найбільш популярними соціальними мережами є Facebook (58% від усіх респондентів), YouTube (41%), Instagram (28%), Telegram (14%). Значно знизився інтерес до таких мереж як Вконтакте (7%), Однокласники (6%) і twitter (5%), та Linkdn (1%). [5]

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Соціальні мережі – це Інтернет-платформи, які дозволяють людям, що мають схожі інтереси збиратися, обмінюватися інформацією, світлинами, відео.

Соціальна мережа в Інтернеті це інтерактивний багатокористувацький веб-сайт, зміст якого наповнюється самими учасниками мережі. Авторство терміну «соціальна мережа» належить англійському соціологу Барнсу. У 1954 році у збірці робіт «Людські стосунки» він його використав для позначення спільноти людей, що

об'єднані однаковими інтересами, вподобаннями, або тих, хто має інші причини для безпосереднього спілкування між собою. Перша соціальна мережа (у сучасному розумінні) - Classmates.com була створена Ренді Конрадом в 1995 році.

Вивченням соціальних мереж займалися як зарубіжні (А. Войскунський, А. Голдберг, Д. Грінфілд, К. Янг), так і українські вчені (О.Белінська, Ю.Данько, Є. Акімова, Ю. Бабаєва, А. Жичкина, О. Філатова та ін.). На даний час досліджується роль соціальних мереж у комунікації, соціальній взаємодії, мотивації, розвитку смисложиттєвих орієнтацій, індивідуальних цінностей, особистісного розвитку, пізнавальних процесів, вплив на ціннісні орієнтації, стиль життя, вибір мети і шляхів її реалізації та ін.. Значна частина розвідок присвячена негативному впливу віртуального спілкування на особистість, ризиків, що несе спілкування в соціальних мережах, причини виникнення Інтернет-залежності. Значно менше є досліджень, що розкривають роль зазначеного феномену у психологічному благополуччі особистості.

Щодо психологічного благополуччя, то вперше воно було описано Norman M. Bradburn півстоліття назад у монографії «The Structure of Psychological well – being», що була опублікована у США [2]. Тут же було представлено результати дослідження щастя, що були здійснені Norman M. Bradburn та David Caplovitz.

Психологічне благополуччя тривалий час досліджується в рамках гедоністичного та еудемоністичного підходів [1]. Гедоністичний підхід розробляється

переважно в контексті когнітивної і поведінкової психології (А. С. Ватерман, Э. Деси, Д. Каннеман, Р. Райан). Його представники описують благополуччя в основному у термінах задоволеності – незадоволеності, що будується на балансі позитивного та негативного. Евдемоністичний підхід розробляється представниками гуманістичної психології [2]. В його рамках психологічне благополуччя розглядається як добротне життя, виявлення та реалізація справжнього Я, здатність відповідати на екзистенційні життєві виклики, самоактуалізація й особистісне зростання. Уявлення про психологічне благополуччя відрізняються комплексністю, глибиною змісту.

Психологічне благополуччя розглядається позитивне психологічне функціонування особистості [2]. Теоретичні концепції, що орієнтовані на дослідження позитивного психологічного функціонування особистості стали основою багатовимірної моделі психологічного благополуччя К. Ріфф. Дана модель психологічного благополуччя містить: позитивне ставлення до себе і свого минулого життя; наявність цілей і занять, що додають життю сенс; здатність виконувати вимоги повсякденного життя; відчуття безперервного розвитку і самореалізації; відносини з іншими, пронизані турботою і довірою; здатність наслідувати власні переконання [2].

Відомими дослідженнями є ті, що «психологічне благополуччя» розглядають на основі психофізіологічного збереження функцій. Вважають, що генетичні чинники також можуть пояснити індивідуальні відмінності в психологічному благополуччі (Е. Дісі, Р. Райан, К. Фредерік) [2].

А також «психологічне благополуччя» розглядається як цілісне переживання, що виражене в суб'єктивному відчутті щастя, задоволеності собою і власним життям, а також є пов'язаним з базовими людськими цінностями та потребами [2].

Отже, психологічне благополуччя розглядається як позитивне функціонування особистості, як континуум «задоволення – незадоволення»; як збереження психофізіологічних функцій; як цілісне суб'єктивне переживання особистості.

Мета дослідження визначення впливу соціальних мереж на психологічне благополуччя особистості.

Методи дослідження.

Дослідження впливу соціальних мереж на психологічне благополуччя особистості здійснено на основі авторської анкети та інструментальних методик («Шкала психологічного благополуччя» (К. Ріфф) адаптована Л.В. Жуковською и Е.Г. Трошихиной [1]; Індекс життєвої задоволеності (Bernice L. Neugarten с колегами) (адаптація Н. В. Паніної) [7]; «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні (за В. Бойко)» [4]; «Тест-опитувальник для визначення самоставлення особистості (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв)» [2] та Оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОЗ) Б.А. Федоришина [4].

У дослідженні взяли участь 126 осіб, вік 18-22 роки, 65 дівчат та 61 хлопець. Опитування проводилося як під час безпосередніх контактів з досліджуваними та через соціальну мережу Facebook.

Виклад основного матеріалу.

За авторською анкетой «Соціальні мережі в нашому житті», що містила 17 запитань визначено переваги щодо користування мережами, тривалість часу перебування в мережі, ставлення до соціальних мереж, вплив соціальні мережі на людину, як на особистість. Питання стосувалися щодо друзів, особливостей спілкування, а також щодо впливу соціальних мереж на психологічне благополуччя спілкування.

Опитування показало, що всі респонденти залучені до соціальних мереж. Більшість їх користуються одночасно кількома соціальними мережами. Найбільше їх є зареєстрованими в таких мережах, як Instagram (94%), Facebook (90%), ВКонтакте (80%), Telegram (68%), Twitter (10%). Зараз для молоді престижно мати багато підписників в мережі Instagram, автори сторінок хизуються ними, змагаються у цифрах залучених до своїх сторінок, своєї історії, своїх фотографій. Щодо підписок в Instagram, то у 12% досліджуваних є до 100 підписок, у 30% від 100 до 200 підписок, у 58% 200 і більше підписок.

Серед наших опитуваних 56% проводять в соціальних мережах до 4 годин

у день, 44% досліджуваних більше 4 годин. Соціальні мережі для 60% досліджуваних є засобом спілкування, для 20% - можливостями нового знайомства, 10% - джерелом інформації, 10% - місцем для розваг. Хоча в той же час переважна кількість їх надають перевагу спілкуванню не віртуальному і друзі у них переважно реальні.

Більше половини з опитаних вважають, що соціальні мережі впливають на особистість, на здоров'я людини, на стосунки з оточуючими, диктують стиль життя, допомагають орієнтуватися при покупці товарів і послуг. А також всі досліджувані зазначили, що соціальні мережі так або інакше впливають на їхнє психологічне благополуччя.

Оскільки у нас сформувалися дві групи залежно від тривалості перебування у соціальних мережах, то подальший аналіз ми здійснили порівнюючи ці групи між собою. До 1 групи ми віднесли тих, хто проводить у соціальних мережах до 4 годин, до 2 групи – тих, хто більше 4 годин.

Насамперед проаналізуємо прояв психологічного благополуччя, як позитивного психологічного функціонування особистості, у групах залежно від тривалості перебування у соціальних мережах. Для цього була використано методіку «Шкала психологічного благополуччя» (К. Ріфф), що адаптована Л.В. Жуковською и Е. Г. Трошихиною (рис. 1).

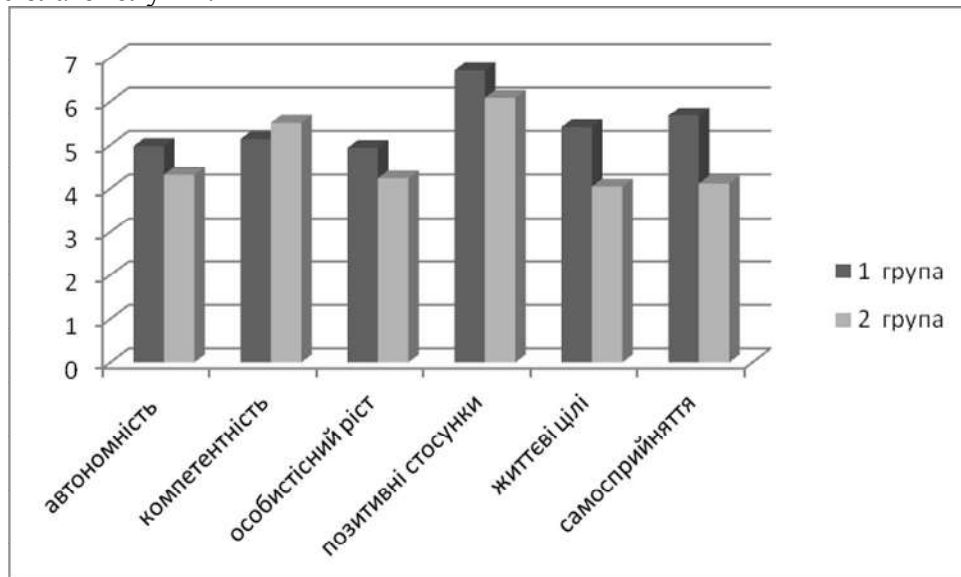

Рис. 1. Психологічне благополуччя.

Примітка: тривалість перебування у соціальних мережах: 1 група – до 4 год., 2 група – більше 4 год.

Досліджувані, що проводять у соціальних мережах до 4 годин, відчувають себе психологічно більш благополучно функціональними, ніж ті, витрачають значно більше часу в Інтернеті. У них на статистичному рівні відмічається відмінність за шкалами «автономність», «життєві цілі» та «самосприйняття». Психологічне благополуччя, позитивне психологічне функціонування в них проявляється в автономії, здатності протистояти соціальному тиску в своїх думках та вчинках, оцінювати себе на основі особистих стандартів; мають мету у своєму житті, позитивно ставляться до себе та свого минулого.

В рамках гедоністичного підходу дослідження психологічне благополуччя описується в основному у термінах задоволеності – незадоволеності, що будується на балансі позитивного та негативного. При цьому задоволення трактується в широкому сенсі – це не лише тілесне задоволення, але і задоволення від досягнення значущої мети, результатів [1]. Про психологічне благополуччя також свідчить і відчуття задоволеності життям, яке ми дослідили за методикою Індекс життєвої задоволеності (Bernice L. Neugarten с колегами) (адаптація Н.В. Паніної) (рис. 2).

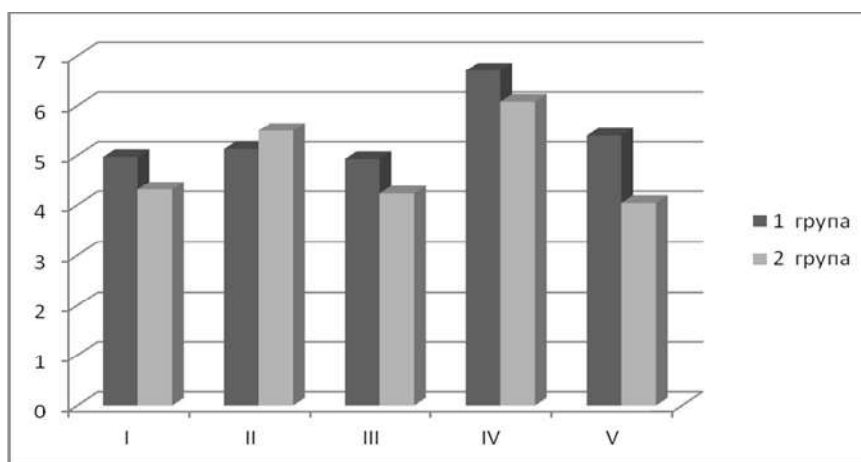

Рис. 2. Життєва задоволеність.

Примітки: 1) шкали: I – інтерес до життя, II – послідовність у досягненні цілей, III – узгодженість між поставленими і досягнутими цілями, IV – позитивна оцінка себе і власних вчинків, V – загальний фон настрою; 2) тривалість перебування в соціальних мережах: 1 група – до 4 год., 2 група – більше 4 год.

Щодо суб'єктивного переживання своєї благополучності, то досліджувані, що проводять у соціальних мережах до 4 годин у день є більш задоволеними, мають вищий інтерес до життя та більш позитивний фон настрою. За шкалами «інтерес до життя» та «загальний фон настрою» відмічаються відмінності на статистично значимому рівні. За всіма шкалами показники вищі у групі досліджуваних, що перебувають у соціальних мережах не більше 4 годин.

Отже, перебування у соціальних мережах, спілкування у віртуальному просторі не робить людину більш психологічно благополучною.

Для людини є важливим є міжособистісне спілкування. Якщо ми отримуємо достатньо спілкування в реальному житті, або воно нас не

задовольняє, то ми можемо звернутися до віртуального спілкування. Тут ми можемо задовольнити свої нереалізовані потреби у спілкуванні. Через нього ми можемо мати як багато позитивних моментів, так і негативних. Буває, що легше спілкуватися з людиною через екран, ніж в реальному житті, в якому є багато емоцій, що або допомагають у процесі міжособистісного спілкування, або заважають нам порозумітися. Оскільки спілкування між людьми (реальне або віртуальне) завжди насичене емоціями, тому доцільним вважаємо описати ті емоційні бар'єри, які заважають у процесі цього спілкування. Їх ми дослідили за методикою діагностики емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні (за В.В. Бойко) (рис. 3).

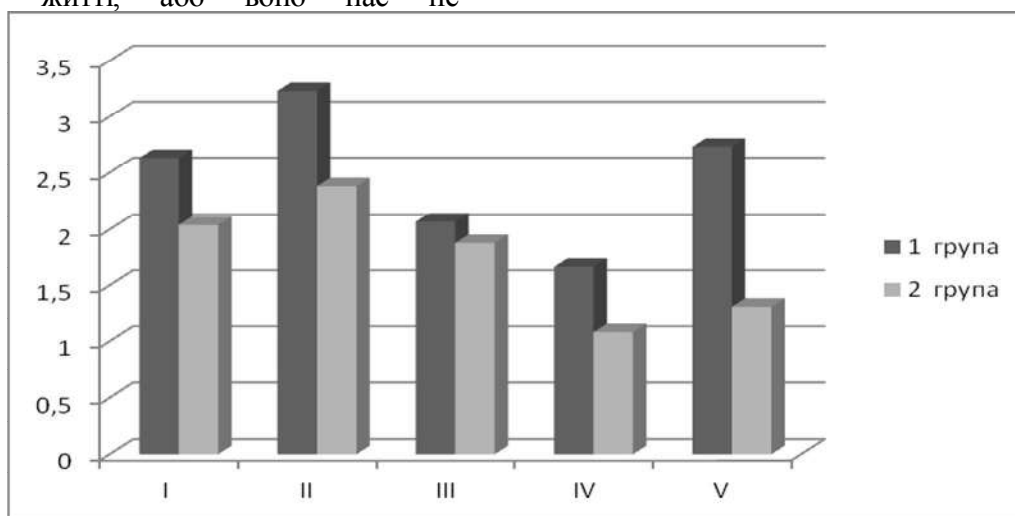

Рис. 3. Емоційні бар'єри у міжособистісному спілкуванні.

Примітки: шкали: I – невміння керувати емоціями, II – неадекватний прояв емоцій, III – негнучкість та не виразність емоцій, IV – домінування негативних емоцій, V – небажання зближатися з людьми на емоційній основі. час перебування соціальних мереж: 1 група – до 4 годин, 2 група – більше 4 годин.

В результаті ми отримали неочікувані дані. Досліджувані, що складають групу з нетривалим часом перебування у соціальних мережах частіше проявляють емоційні бар'єри у спілкуванні. На статистичному рівні визначено відмінності за майже всіма шкалами. У них сильніше проявляється невміння керувати емоціями, неадекватно проявляють емоції, у них домінують негативні емоції та не бажають емоційно зближатися з іншими. Тобто безпосереднє емоційне спілкування з людьми визначає їхнє ставлення до інших, це може бути і психологічним захистом. Щодо тих досліджуваних, що складають групу з перебуванням у соціальних мережах більше 4 годин, то в них менше емоцій, і вони мабуть менше будують емоційних бар'єрів у процесі міжособистісного спілкування.

Очевидно це пов'язано з тим, інтенсивність спілкування та безпосереднє спілкування більш є насиченим, ніж спілкування у соціальних мережах, де можна приховати свої емоції.

Отже, група досліджуваних що проводить у соціальних мережах менше 4 годин у день більше демонструє невміння керувати емоціями та неадекватний їх прояв та не бажає емоційно зближатися з людьми.

Відмінності у рівні комунікативних та організаторських здібностей у досліджуваних з різною тривалістю перебування у соціальних мережах визначено за методикою «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей» (КОС) Б.А. Федоришина (рис. 4).

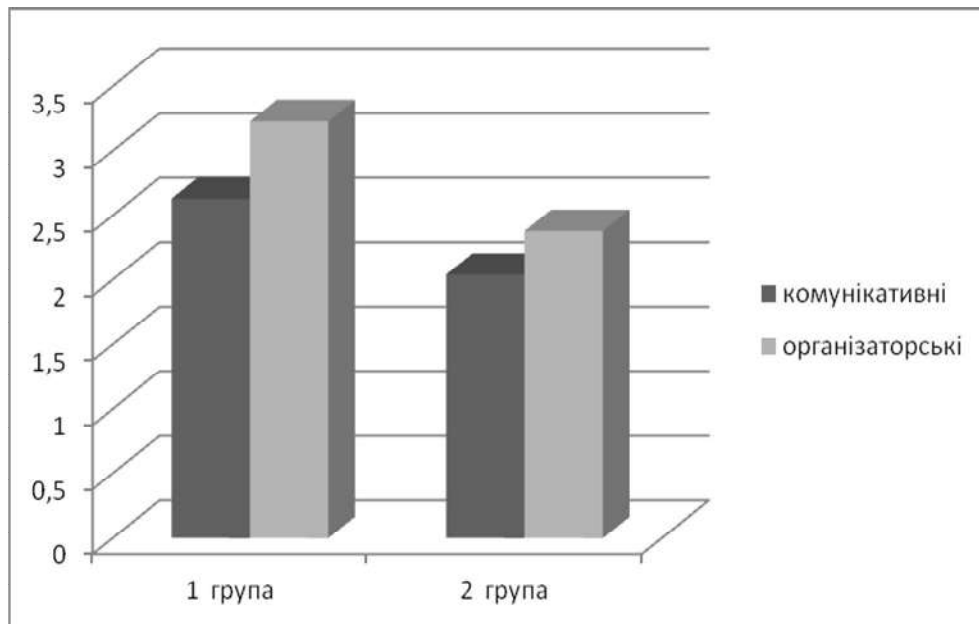

Рис. 4. Комунікативні та організаторські здібності.

Примітка: тривалість перебування в соціальних мережах: 1 група – до 4 год., 2 група – більше 4 год.

Також отримано неочікувані дані. Група, представники якої проводять у соціальних мережах більше 4 годин має вищі показники. А також вона характеризується середнім рівнем прояву організаторських та комунікативних здібностей. Тобто вони більше прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, планують свою роботу, однак потенціал їх схильностей не відрізняється високою стійкістю. Очевидно тому у них так багато підписок та віртуальних друзів, багатьох з

яких вони і не знають. А також далеко не з усіма вони спілкуються активно та систематично.

Отже, спілкування в соціальних мережах приводить до підвищення комунікативних та організаторських здібностей, що може свідчити про бажаний рівень їх в опитаних. І це може впливати на їхнє психологічне благополуччя.

Ставлення до себе досліджуваних ми визначили за методикою самоставлення особистості (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв) (рис. 5).

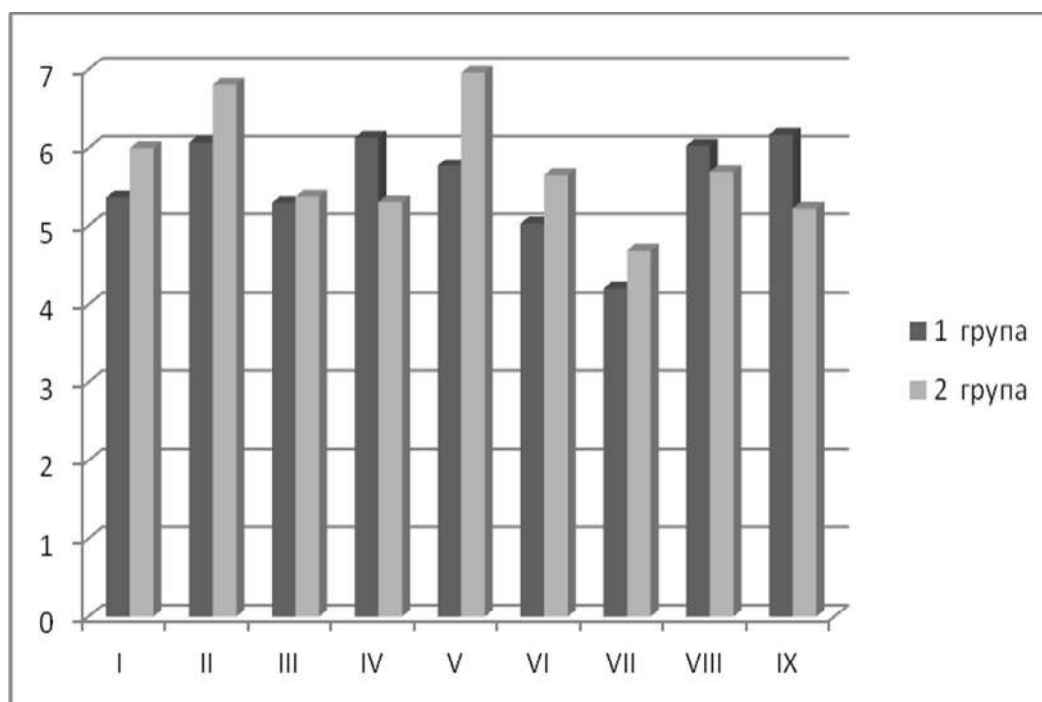

Рис. 5. Самоставлення досліджуваних.

Примітки: шкали: I – відкритість, II – самовпевненість, III – самокерівництво, IV – дзеркальне «Я», V – самоцінність, VI – само прийняття, VII – самоприв'язаність, VIII – внутрішня конфліктність, IX – самозвинувачення. тривалість перебування в соціальних мережах: 1 група – до 4 год., 2 група – більше 4 год.

Досліджувані, що проводять у соціальних мережах до 4 годин вважають, що вони викликають в інших повагу, симпатію, схвалення та розуміння, здатні до рефлексії, звинувачують себе у своїх промахах та невдачах частіше, ніж ті, хто проводить більше часу у віртуальному спілкуванні. Тобто в групі, що обмежений час проводить у соціальних мережах вищі середні значення за шкалами «дзеркальне Я», «внутрішня конфліктність» та «самозвинувачення». Щодо інших шкал, то за шкалами «відкритість», «самовпевненість», «самоцінність», «само прийняття», «самоприв'язаність» вищим є у групі досліджуваних, що проводить у соціальних мережах більше 4 годин. Очевидно вони через соціальні мережі отримують віртуальну підтримку, підвищують свою значимість у своїх очах, багато віртуальних друзів легко надають схвалення (через «лайки»), кількість підписок піднімають їх у своїх очах. У соціальних мережах опитувані відчують себе більш цінними, впевненими, є відкритими, менше звинувачують себе, ніж в реальному житті та приймають себе (точніше складений образ себе).

Зазначимо, що за 8-ма шкалами спостерігаються відмінності на статистичному рівні.

Отже, для групи опитаних, що проводять у соціальних мережах більше 4 годин на день притаманні більш високі показники відкритості, самовпевненості, самоцінності, само прийняття та самоприв'язаності, а також нижчі дзеркального Я, внутрішньої конфліктності та самозвинувачення.

Для визначення взаємозалежностей було застосовано кореляційний аналіз. Його було здійснено за допомогою програмного забезпечення SPSS v.21. Це дало нам змогу проаналізувати особливості взаємовпливу соціальних мереж та психологічне благополуччя через показники різних методик.

Проаналізуємо окремо отримані кореляційні зв'язки для кожної групи досліджуваних. В таблиці 1 представлено взаємозв'язки на рівні менше 0,05 між тривалістю перебування у соціальних мережах та іншими шкалами в групі досліджуваних (група 1), що перебувають у соціальних мережах не більше 4 годин у день.

Результати кореляційного аналізу групи 1.

Шкала 1	Шкала 2	R	p
тривалість віртуального спілкування	Автономність	0,300	0,015
тривалість віртуального спілкування	Компетентність	0,388	0,001
тривалість віртуального спілкування	Відвертість	0,433	0,000
тривалість віртуального спілкування	Самовпевненість	0,366	0,003
тривалість віртуального спілкування	Дзеркальне «Я»	0,344	0,005
тривалість віртуального спілкування	Негнучкість та невиразність емоцій	0,592	0,000
тривалість віртуального спілкування	Домінування негативних емоцій	0,304	0,014
тривалість віртуального спілкування	Комунікативні здібності	-0,475	0,000

Отже, у групі, що перебуває в соціальних мережах до 4 годин тривалість віртуального спілкування має прямі помірні кореляційні зв'язки з такими шкалами психологічного благополуччя, як: автономність та компетентність. Щодо інших показників, то такі шкали самоставлення як: відвертість, самовпевненість та дзеркальне «Я»; емоційних бар'єрів у спілкуванні як: негнучкість, невиразність емоцій, домінування негативних емоцій також мають прямі помірні та помірні взаємозв'язки з тривалістю перебування у соціальних мережах. В той же час комунікативні здібності перебувають у зворотному

взаємозв'язку. Тобто, зі збільшенням часу перебування у соціальних мережах підвищуються показники автономності, компетентності, впевненості у собі, підвищується негнучкість, невиразність емоцій, домінування негативних емоцій (вищі показники – менше вміння керувати своїми емоціями), знижуються комунікативні здібності, і навпаки.

В таблиці 2 представлено взаємозв'язки на рівні менше 0,05 між тривалістю перебування у соціальних мережах та іншими шкалами в групі досліджуваних, що перебувають у соціальних мережах більше 4 годин у день.

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу групи 2.

Шкала 1	Шкала 2	R	p
тривалість віртуального спілкування	Компетентність	-0,531	0,000
тривалість віртуального спілкування	Позитивні стосунки	-0,509	0,000
тривалість віртуального спілкування	Життєві цілі	-0,339	0,008
тривалість віртуального спілкування	Інтерес до життя	-0,379	0,003
тривалість віртуального спілкування	Загальний фон настрою	-0,300	0,025
тривалість віртуального спілкування	Відвертість	-0,342	0,007
тривалість віртуального спілкування	Самокерівництво	0,422	0,000
тривалість віртуального спілкування	Самоцінність	-0,610	0,000
тривалість віртуального спілкування	Самоприв'язаність	-0,358	0,005
тривалість віртуального спілкування	Внутрішній конфлікт	0,399	0,003
тривалість віртуального спілкування	Невміння керувати емоціями	-0,580	0,000
тривалість віртуального спілкування	Неадекватний прояв емоцій	0,419	0,001
тривалість віртуального спілкування	Домінування негативних емоцій	-0,416	0,001
тривалість віртуального спілкування	Небажання зближатися з людьми на емоційній основі	0,320	0,012

Результати кореляційного аналізу групи, що перебуває у соціальних мережах більше 4 годин свідчать, що збільшення тривалості віртуального спілкування знижує показники психологічного благополуччя за шкалами: компетентність, позитивні стосунки, життєві цілі, інтерес до життя, загальний фон настрою (помітні та помірні зворотні кореляційні зв'язки). Щодо само ставлення, то зі збільшенням часу перебування у соціальних мережах знижується відвертість, цінність себе, прив'язаність до себе та підвищується внутрішньо особистісний

конфлікт. Зі збільшенням тривалості перебування у соціальних мережах збільшується небажання зближатися з людьми на емоційній основі та неадекватний прояв емоцій, в той же час знижується невміння керувати емоціями та домінування негативних емоцій.

Отже, тривалість перебування у соціальних мережах впливає на психологічне благополуччя, само ставлення, емоційні бар'єри у спілкуванні та комунікативні здібності.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Феномен «психологічне благополуччя» досліджується в рамках евідемоністичних та гедоністичних теорій; на базі позитивного психологічного функціонування особистості; розглядається з точки зору збереження психофізіологічних функцій; як цілісне суб'єктивне переживання особистості.

2. Всі досліджувані залучені до соціальних мереж і більшість їх користуються одночасно кількома соціальними мережами. Найбільше є зареєстрованими в таких мережах, як Instagram, Facebook, Telegram. Більше половини досліджуваних в Instagram мають 200 і більше підписок Соціальні мережі для більшості досліджуваних є засобом спілкування та можливостями нового знайомства.

3. Досліджувані, що проводять у соціальних мережах до 4 годин, відчують себе психологічно більш благополучно функціональними, є більш задоволеними, мають вищий інтерес до життя та більш позитивний фон настрою, ніж ті, витрачають значно більше часу в Інтернеті.

4. Досліджувані, що складають групу з нетривалим часом перебування у соціальних мережах частіше проявляють емоційні бар'єри у спілкуванні. В той же час група,

представники якої проводять у соціальних мережах більше 4 годин мають вищі показники прояву організаторських та комунікативних здібностей.

5. Досліджувані, що у соціальних мережах проводять обмежений час демонструють більш позитивне само ставлення за шкалами «дзеркальне Я», «внутрішня конфліктність» та «самозвинувачення», а ті, що проводять у соціальних мережах більше 4 годин за шкалами «відкритість», «самовпевненість», «самоцінність», «само прийняття», «самоприв'язаність».

6. У групі, що перебуває у соціальних мережах до 4 годин у день кореляційні зв'язки між тривалістю перебування у соціальних мережах та параметрами психологічного благополуччя, емоційних бар'єрів у спілкуванні, само ставлення, комунікативних здібностей. У групі, що спілкується у соціальних мережах більше 4 годин кореляційних зв'язків значно більше. Спостерігаються між тривалістю перебування у соціальних мережах та параметрами психологічного благополуччя, життєвої задоволеності, емоційних бар'єрів у спілкуванні, само ставлення.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у дослідженні структури психологічного благополуччя в осіб, що мають Інтернет-залежність.

Список використаних джерел

1. Жуковская Л.В., Трошихина Е.Г. Шкала психологического благополучия К. Рифф // Психологический журнал, 2011. Т. 32. № 2. С. 82-93.
2. Індивідуальні ресурси психологічного благополуччя особистості : монографія / за ред. М.Й. Варій, О.А. Ліщинська, Л.І. Березовська, А.В. Олійник, Г.М. Закалик. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2018. 168 с.
3. Практикум із загальної психології / за ред. Т.І. Пашукової. 2-ге вид., стер. К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. - 203 с
4. Українці назвали найпопулярніші соціальні мережі. - <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-nazvali-samye-populyarnye-sotsialnye-1582734412.html>
5. Most popular social networks worldwide as of July 2020, ranked by number of active users - <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>
6. Neugarten B. L., Havinghuret R. J., Tobin S. S. The Measurement of Life Satisfaction // Journal of Gerontology. 1961. 1. №16. P. 141.

References

1. Zhukovskaya L.V., Troshikhina Ye.G. Shkala psikhologicheskogo blagopoluchiya [Scale of psychological well-being by K. Riff] // Psikhologicheskii zhurnal, 2011. T. 32. № 2. S. 82-93. (in Ukrainian).
2. Indyvidualni resursy psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti [Individual resources of psychological well-being of the individual]: monohrafiia / za red. M.I. Varii, O.A. Lishchynska, L.I. Berezovska, A.V. Oliinyk, H.M. Zakalyk. Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 2018. 168 s. (in Ukrainian).
3. Praktykum iz zahalnoi psykholohii [Workshop on general psychology] / za red. T.I. Pashukovoi. 2-he vyd., ster. K. : T-vo «Znannia», KOO, 2006. 203 s (in Ukrainian).
4. Ukraintsi nazvaly naipopuliarnishi sotsialni merezhi [Ukrainians named the most popular social networks]. - <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-nazvali-samye-populyarnye-sotsialnye-1582734412.html>

5. Most popular social networks worldwide as of July 2020, ranked by number of active users - <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>

6. Neugarten B. L., Havinghuret R. J., Tobin S. S. The Measurement of Life Satisfaction // Journal of Gerontology. 1961. 1. №16. P. 141.

Резюме

Березовская Л. И. кандидат психологических наук, доцент,
Национальный университет «Львівська політехніка».

ВОЗДЕЙСТВИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ ЛИЧНОСТИ

В статье представлены результаты теоретического и эмпирического исследования влияния социальных сетей на психологическое благополучие личности. Определено более благополучными тех, кто бывает в социальных сетях недлительное время. Выявлено взаимосвязи между временем пребывания в социальных сетях, психологическим благополучием, удовлетворенностью жизнью, эмоциональными барьерами в общении, самоотношением, коммуникативными способностями.

Ключевые слова: социальные сети; психологическое благополучие; удовлетворенность жизнью; эмоциональные барьеры в общении; самоотношение; коммуникативные; организаторские способности.

Summary

Berezovska L. I. Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor Lviv Polytechnic National University

THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE INDIVIDUAL'S PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

The article presents the results of theoretical and empirical research on the impact of social networks on the individual's psychological well-being.

Nowadays, social networks have become an integral part of modern life, and with each passing month more and more Internet users are being registered in various social networks worldwide. In Ukraine, the most popular social networks are Facebook, YouTube, Instagram, Telegram.

The phenomenon of "psychological well-being" has been studied: within the framework of eudemonistic and hedonistic theories; based on the positive psychological functioning of an individual; considered in terms of preservation of psycho-physiological functions; as a holistic subjective experience of an individual.

It is determined that all our respondents are involved in social networks, and most of them use several social networks at the same time. Most are registered in such networks as Instagram, Facebook, Telegram. More than half of Instagram respondents have 200 or more subscriptions. For the majority of respondents, social networks are a means of communication and opportunities for new acquaintances.

Respondents, who spend up to 4 hours on social networks, feel more functional psychologically, are more satisfied, have a higher interest in life, and have a more positive mood than those who spend much more time online.

Respondents from the group with a short stay on social networks are more likely to show emotional barriers to communication. At the same time, the group whose representatives spend more than 4 hours on social networks, has higher rates of organizational and communication skills.

Respondents, who spend limited time on social networks, show a more positive attitude on "looking-glass self", "internal conflict" and "self-blame" scales, and those who spend more than 4 hours on social networks – on "openness", "self-confidence", "self-worth", "self-acceptance", "self-attachment" scales.

Correlations between the length of stay in social networks and the parameters of psychological well-being, emotional barriers in communication, attitude, communication skills have been determined in the group that is on social networks for up to 4 hours a day. In the group that communicates on social networks for more than 4 hours, there are many more correlations. There are correlations between the length of stay in social networks and the parameters of psychological well-being, life satisfaction, emotional barriers to communication, attitude.

We see prospects for further research in the study of the structure of psychological well-being in people with Internet addiction.

Keywords. Social networks, psychological well-being, emotional barriers to communication, attitude, communication, organizational skills.

Гребінь Н. В. кандидат психологічних наук,
Львівський національний університет імені Івана Франка
<https://orcid.org/0000-0002-9473-0404>

Перепелюк Т. Д. кандидат психологічних наук, доцент,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
<https://orcid.org/0000-0001-6313-2279>

Іваннікова М. В. магістрантка психології, Львівський
національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СТИГМАТИЗАЦІЇ ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

У фокусі дослідження – особливості ставлення студентів-психологів до людей із психічною патологією. Доведено, що із зниженням толерантності до невизначеності відмічається тенденція до більш негативного сприйняття людей із психічними розладами. З'ясовано, що із збільшенням підозрливості та агресивності студенти вище оцінювали частоту свого досвіду взаємодії із психічно хворими людьми. Спростовано припущення про те, що особистісна тривожність студентів-психологів прямо обумовлює стигматизацію осіб із психічними порушеннями. Проте, із зростанням тривожності збільшується схильність наділяти осіб з психічною патологією агресивністю.

Ключові слова: стигматизація; стигма психічних розладів; соціальна ексклюзія; особи з психічними розладами.

Постановка проблеми. Стигматизація психічних розладів та дискримінація осіб з психічними порушеннями залишаються найбільш стійкими перешкодами на шляху покращення якості життя цих людей. Стигматизація стає причиною погіршення стану здоров'я внаслідок несвоєчасного звернення по фахову допомогу через бажання приховати від усіх і, насамперед, від себе, розлади психічного здоров'я. Стигматизація посилює негативні переживання хворого та його рідних, зокрема, страх соціальних взаємин внаслідок страху розкриття таємниці та страху стати об'єктом насмішок, страх соціальної ізоляції, почуття провини тощо.

Стигматизація виявляється на різних рівнях, має специфіку проявів в сферах професійної життєдіяльності людини – не є виключенням і сфера охорони фізичного та психічного здоров'я. Дослідники Національного інституту психічного здоров'я наголосили, що особливу увагу слід звернути на стигматизацію пацієнтів під час лікування у психотерапевта [2, С. 161]. Актуально проблематика стигматизації постає для психолога, адже його професійними задачами є психологічна просвіта населення – адекватне інформування про психічні порушення, психоедукація, психологічний супровід

психічно нездорових осіб та їх , психотерапія та соціально-психологічна реабілітація. Ці важливі функції неможливо здійснювати в разі відсутності в психолога безумовного прийняття Іншого через табування та стигматизацію проблеми психічного неблагополуччя. Вивчення специфіки вияву стигматизації студентами-психологами психічної патології дасть змогу спеціалістам психологічних служб ЗВО розробити та впровадити ефективні програми профілактики та подолання цієї проблеми. Без дієвих кроків з дестигматизації осіб із психічними розладами на різних рівнях (на індивідуальному рівні, в системі охорони психічного здоров'я, на рівні суспільства загалом) неможливо розраховувати на їх успішну адаптацію в суспільстві, не дивлячись на поступ сучасної психофармакології, психіатрії та психотерапії

Аналіз останніх джерел та публікацій. Стигматизація психічних розладів – це, спрощено кажучи, “навішування ярликів”, упереджене ставлення до хворої людини з боку суспільства, що виражається у негативній характеристиці та визначається як ознака зневаги чи недовіри, яка ізолює людину від інших [5, С. 131-138]. Суть стигми полягає у

первинному уявленні про глибоку «відмінність» між особами, які відчувають інтенсивні, внутрішні, незрозумілі та неадекватні переживання, недоступні оточуючим, та тими, в кого такі переживання відсутні, при чому ця відмінність вбачає неповноцінність осіб, які відносяться до першої групи. Вчені розрізняють зовнішню стигму, що виявляється в неприйнятті та негативному оцінюванні інших, а також внутрішню стигму – переживання людини, яку стигматизує соціум (почуття провини, страх, комплекс неповноцінності тощо)[4, С. 48].

Традиційні пояснення відмінностей між «здоровими» та «психічно хворими» людьми варіювали в діапазоні від характерологічного дефекту до ефекту «одержимості силами зла» [3]. У сучасному розумінні особи із ярликом психічного захворювання існують як некомпетентні, недієздатні, такі, що мають обмеження. Інна Бовіна та Анна Якушенко стверджують, що стигма психічних розладів вибудовується довкола таких основних елементів як «інакшість», «непередбачуваність» та «агресія». Психічне захворювання здебільшого асоціюється із соціальною девіацією, нестабільністю, небезпекою, насильством тощо [1, С.20]. Як і будь-які інші, уявлення про психічну неповносправність міцно зчеплені із ідеологічними, релігійними переконаннями, системою ціннісних координат людини, з емоціями та почуттями. Через те, що причини багатьох душевних хвороб незрозумілі та неоднозначні, поведінкові та особистісні прояви захворювання незвичні, інтенсивними є різні страхи, наприклад, страх набутися психічне захворювання, або, страх агресії щодо себе. Хибні, міфічні уявлення про причини виникнення психічних захворювань здатні актуалізувати страхи та посилити стигматизацію.

Ольга Столярик наголошує на існуванні двох ключових підходів до розуміння стигми та процесу стигматизації: атрибуційна та стереотипна моделі стигми. Згідно першої моделі стигматизація пов'язана із приписуванням іншій людині причин її поведінки, в разі нерозуміння цих причин, обмеженості чи відсутності інформації про них (Corrigan P. W., Key K. D., Vaughn A. A.) Відповідно до цієї моделі люди з психічними патологіями сприймаються як небезпечні. Науковці, що

розробляють концепцію стереотипів, пояснюють стигматизацію існуючими в соціумі стійкими переконаннями щодо осіб з психічними розладами (Sadler M. S., Meagor E. L., Kaye K. E., Fiske S. T., Cuddy A. J. [4, С.48]. Слід зазначити, що серед факторів, які детермінують схильність до стигматизації варто розглядати індивідуально-психологічні властивості. Це дозволить комплексно працювати із проблематикою стигматизації, не лише через розвінчання соціальних стереотипів шляхом інформування та збагачення досвідом позитивних контактів, а також, розвиваючи психологічні якості, які сприяють прийняттю та толерантному ставленню до осіб з психічними порушеннями.

Постановка задачі. Метою дослідження є виявлення схильності студентів-психологів до стигматизації осіб з психічними розладами та її зв'язок із психологічними характеристиками молодих осіб. В ході дослідження було висунуто ряд припущень, а саме: ймовірно, що студенти із високою тривожністю та інтолерантністю до невизначеності будуть більш схильні до стигматизації осіб з психічними розладами; із збільшенням рефлексивності ставлення до психічно хворих осіб буде в загальному позитивнішим. У дослідженні було використано психодіагностичні методики: 16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла (окремі шкали); методика визначення рівня самооцінки Г. Казанцевої; шкала особистісної тривожності Ч. Д. Спілбергера; методика дослідження рівня рефлексивності А. Карпова; методика дослідження локусу контролю Дж. Роттера; методика «Толерантність до невизначеності» С. Баднера; методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі (окремі шкали). Для виявлення особливостей стигматизації було розроблено авторську анкету, питання якої спрямовано на оцінку ставлення студентів-психологів до осіб з психічними розладами. Досліджувану групу склали 40 осіб, 20 студентів-психологів першого та 20 студентів-психологів третього курсу ЗВО м. Львова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід взаємодії з особами із психічними порушеннями констатували 52,5% досліджуваних (21 особа), серед яких 38% вказали, що мають родичів чи близьких знайомих з психічними патологіями. В

цілому, свій досвід взаємодії студенти оцінили на 6,6 з 10 балів, що тяжіє до позитивного полюсу оцінки. 35% досліджуваних студентів-психологів зазначили, що інформація про психічні патології є для них неприємна та відштовхує. Решта (65%) ставляться до інформування із зацікавленням. Серед джерел інформування про психічні розлади, в анкеті зазначалися як такі, які можна назвати науковими та науково-популярними (статті, монографії, підручники, лекції, спеціалізовані сайти), так і ненаукові (спілкування, художні фільми та серіали, книжки, інтернет тощо). 55% студентів-психологів вказали, що найбільше інформації про психічні патології отримують «ненауковими» каналами (рис. 1).

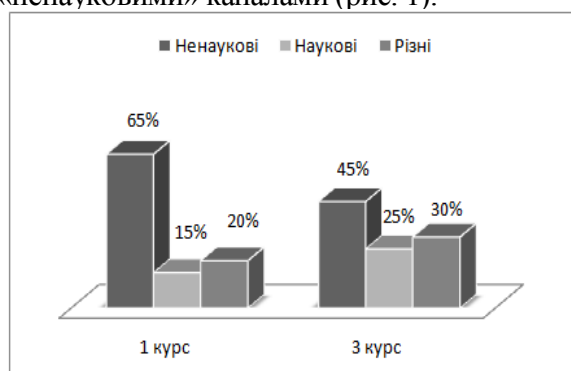

Рис. 1. Джерела отримання інформації про психічні розлади

Ресурс: складено автором

Як можна бачити, на третьому курсі зростає вага власне наукових джерел отримання інформації про психічну патологію, проте, статистично достовірної різниці результатів немає.

Переживання в ситуації взаємодії із психічно нездоровою людиною, про які свідчать досліджувані в результаті самоаналізу, зображено на діаграмі на рисунку 2.

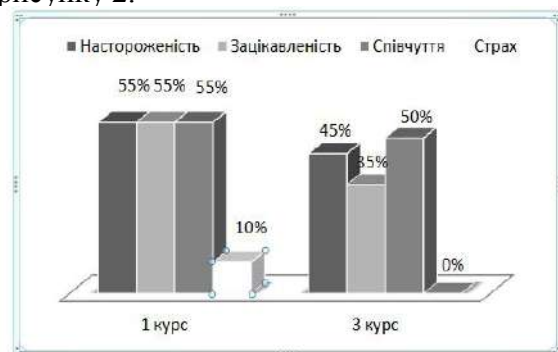

Рис. 2. Переживання, які студенти вважають присутніми в себе при зустрічі з особами з психічними розладами

Ресурс: складено автором

З проявами агресії з боку психічно хворих людей стикнулося 25% досліджуваних, 55% осіб вважають людей з психічними розладами небезпечними. Як можна бачити, уявна небезпека, заснована на інформації, котра, здебільшого далека від наукової, значно перебільшує реальну.

42,5 % студентів-психологів вважають себе готовими до безумовного прийняття людини з психічними патологіями, 35% відмічають в себе неоднозначне ставлення, в більшості випадків вони вказали, що готові прийняти особу з психічними розладами як колегу по роботі чи сусіда, але не хотіли б мати з нею близьких контактів. 22,5% досліджуваних відповіли, що взагалі не хотіли би мати нічого спільного з психічно нездоровою людиною.

Емпіричні показники (групові) коливалися в середніх межах, зокрема за рівнем конформізму, рефлексивності, інтолерантності до невизначеності, підозріливості, агресивності, залежності, альтруїзму та самооцінки. Більшість досліджуваних тяжіють до інтернального локусу контролю (67,5%), рівень особистісної тривожності у 50% досліджуваних в межах норми, а у 47,5 % студентів – підвищений.

В ході дослідження виникло припущення, що ставлення до осіб із психічними порушеннями у студентів третього та першого курсу відрізнятиметься, зокрема, третьокурсники будуть налаштовані більш позитивно. Таке припущення ґрунтовано на збагаченні навчальної програми студентів-психологів власне психологічними дисциплінами, котрі сприяють особистісній зрілості, зокрема, толерантності та рефлексивності. Також, в програму третього курсу включено спецкурс «Основи спеціальної психології», що формує компетенції в сфері діагностики, корекції та психологічного супроводу осіб з особливими потребами, зокрема, з ментальними порушеннями. Це припущення перевірялося за допомогою критеріїв Манна-Уїтні та t-критерію Ст'юдента (для показників розподілених по-різному) та не отримало підтвердження.

В результаті застосування кореляційного аналізу (рангова кореляція Спірмена) було виявлено прямий зв'язок між самооцінкою свого досвіду взаємодії з психічно хворими особами у кількісному

еквіваленті та такими диспозиціями, як підозріливість та агресивність ($r=0,4$ та $0,51$ відповідно, $p < 0,05$). Із збільшенням підозріливості та агресивності досліджувані були схильні стверджувати, що частіше спілкувалися з особами, що мали психічну хворобу. Можна припускати, що цей досвід переоцінений та обумовлений захисною реакцією у випадку контактування з особами, які вирізнялися манерою поведінки, зовнішнім виглядом та викликами підозри щодо психічної неповносправності. Проте, позитивною тенденцією є обернений взаємозв'язок досвіду спілкування та оцінкою небезпечності психічно хворих осіб. Що частіше студенти контактували з людьми, які, на їх думку, мали психічне захворювання, то менш небезпечними вважали останніх. Вище описані результати ілюстровано на рис. 3

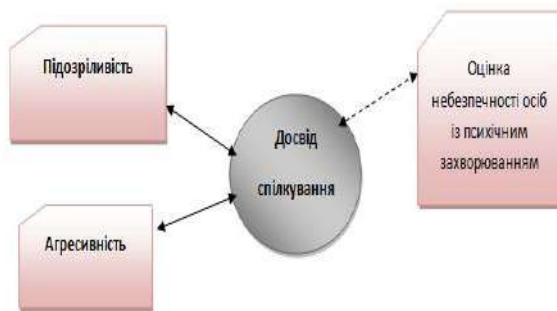

Рис. 3 Кореляційна плеяда (взаємозв'язок самооцінки досвіду спілкування з психічно хворими з іншими емпіричними показниками)

Ресурс: складено автором

Із збільшенням рівня особистісної тривожності, зростає схильність оцінювати осіб із психічними розладами як агресивних ($r=0,34$, $p < 0,05$). Отже, розширення спектру ситуацій, які людина вважатиме небезпечними для себе, охоплює і загрозу агресії з боку тих, кого оцінено як психічно ненормальних.

В результаті кореляційного аналізу було виявлено обернений зв'язок між загальним позитивним ставленням до людини із психічною патологією та інтолерантністю до невизначеності ($r = -0,51$, $p < 0,05$). Це означає, що тенденція до сприймання умов невизначеності як загрозливих, прагнення до негайного прояснення всього того, що є новим, незрозумілим та інакшим може призвести

до швидкого, часто «стереотипного» оцінювання особистісних якостей та поведінки людей із психічною патологією як негативної та деструктивної.

Було також з'ясовано, що із збільшенням рефлексивності, як схильності до осмислення, аналізування інформації, зваженого прийняття рішення, збільшується важливість та достовірність для студентів власне наукової інформації про особливості людей із психічними захворюваннями ($r=0,39$, $p < 0,05$). На уявлення та судження рефлексивних студентів будуть менше впливати забобони, стереотипні уявлення про психічну патологію, які поширюються у засобах масової інформації, зокрема, соціальних мережах.

Для з'ясування та пояснення того, як групуються взаємозалежні емпіричні показники, була проведена процедура факторного аналізу (методом головних компонент з обертанням результуючої нормативної матриці факторних навантажень методом Varimax). На підставі графіка «кам'янистого осипу» (Рис. 4) було виокремлено 6 факторів, які зробили найбільший внесок у загальну дисперсію.

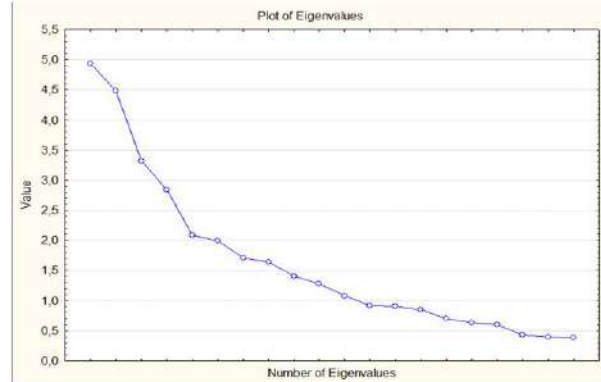

Рис. 4. Факторний аналіз на підставі критерію «кам'янистого осипу»

Ресурс: складено автором

Перший фактор – «екстернальність як механізм зниження тривожності» - сформовано наступними особистісними характеристиками: самооцінка ($-0,73$), тривожність ($0,76$) та екстернальний локус контролю ($0,89$). Отже, що нижча самооцінка, то вищими є тривожність та екстернальність. Другий фактор («досвід взаємин») складають такі показники як досвід спілкування з психічно хворими ($0,75$), оцінка досвіду спілкування як позитивного ($0,71$) та схильність до агресії ($0,73$). Підвищена агресивність може

обумовлювати викривлене сприймання інших, зокрема, як таких, кому властиві психічні порушення. Проте, досвід взаємодії із потенційно «психічно хворою» людиною свідчить про безпечний та конструктивний контакт.

Третій фактор умовно названо «вплив інформації на ставлення до психічно хворих осіб». Його склали такі показники, як оцінка інформації про психічні розлади як «відштовхуючої» (0,73) та невизначеність у ставленні до психічно хворих (0,73). Неприйняття різного роду інформації, яка стосується осіб із психічними захворюваннями призводить до труднощів у сприйманні та прийнятті таких людей. Четвертий фактор названо «інтолерантність до невизначеності як чинник негативного ставлення» сформовано такими шкалами, як позитивне ставлення (-0,75), загальна інтолерантність до невизначеності (0,73). Негативне ставлення викликає страх перед незрозумілими ситуаціями, однією яких може бути визначена взаємодія з психічно хворою людиною. Це однозначно не сприятиме ефективним стосункам, зокрема, у професійній площині, що передбачає психологічний супровід особи із психічними розладами. П'ятий та шостий фактори підкреслюють значущість впливу інформування студентів-психологів про психічні розлади по різних інформативних каналах (зокрема, науковим) на розсіювання загально групових результатів. Отже, перший фактор пояснює 14,5% дисперсії, другий – 13,2%, третій – 9,8%, четвертий – 8,3%, п'ятий – 6,1%, шостий – 5,9%. Одержана багатофакторна модель пояснює 58% розсіювання даних.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, припущення, які було висунуто в ході роботи, було підтверджено частково. Збільшення особистісної тривожності не пов'язано із зміною уявлень про психічно нездорових осіб (з більшістю, які бралися до уваги у дослідженні). Разом з цим, із зростанням тривожності збільшується схильність наділяти осіб з психічною патологією агресивністю.

Особистісна тривожність зростає відповідно із зниженням самооцінки. Можна припустити, що підвищення екстернальності в даному випадку слугує певним захисним механізмом, який орієнтує людину на зовнішню спричиненність подій, зокрема, своїх невдач. Але зворотною стороною подібного захисту може стати неадекватне сприйняття власних досягнень, свого успіху, що приписується обставинам та іншим людям. В свою чергу це не сприяє підвищенню самооцінки та не знижує з нею пов'язану тривожність.

Зі зниженням толерантності до невизначеності збільшується негативне сприйняття людей із психічними розладами. Як відомо, переживання невизначеності, непевності, незрозумілості ситуації викликає підвищення реактивної тривоги, яку важко регулювати, оскільки вона інтенсивна, а джерела її виникнення часто поза свідомістю людини. Шляхом позбавлення від такого роду тривоги є чим по-швидше зорієнтуватися в ситуації, назвати, визначити, спрогнозувати. За таких обставин людині властиво міркувати стереотипно, адже це швидкий та економний шлях передбачення подій. Навішування ярликів на людину, яка має психічні розлади (або ж так видається іншим), приписування їй якостей, що відповідають стереотипу поведінки «анормальної» особи – спосіб швидко зорієнтуватися в обставинах та обрати алгоритм дій, а тим самим позбавитися тривоги у випадку незрозумілої, невизначеної ситуації. Інтолерантність до невизначеності як особистісна диспозиція створює ґрунт для стигматизації осіб з психічними патологіями, підґрунтям чого є вже сформовані соціумом «заготовки» - стигми для тих, хто є інакшим.

Припущення про те, що із збільшенням рефлексивності зростатиме позитивне сприймання осіб із психічними розладами, не отримало статистичного підтвердження. Проте, той факт, що із збільшенням рефлексії для студентів-психологів зростає значення власне наукової інформації про психічну патологію, може опосередковано свідчити про зниження стигматизації. Адже, правильне розуміння чинників виникнення психічної патології, особливостей

симптоматики, шляхів допомоги та способів налагодження комунікації із особами, що мають розлади психіки, знижує страх, сприяє безумовному прийняттю особистості Іншого – що є незамінною компетенцією психолога.

Аналізуючи способи зниження стигми, Патрік Корріган і Крістін Косилук пропонують розрізняти три основні способи: протест, просвіта і контакт. В першому випадку йдеться про публічні виступи проти несправедливості різних форм стигми та дискримінаційної поведінки. Важливою є також просвітницька діяльність, спрямована на зміну деструктивного стереотипу правдивими знаннями та фактами. Третій спосіб зниження стигми являє собою збагачення досвіду міжособових контактів з особами, що мають психічні порушення. Безпосередній контакт з представником

групи, яку стигматизують, сприяє зміні настановлень та поведінки по відношенню до застигматизованої групи. [6, С. 139] Позитивний досвід суб'єкт-суб'єктних взаємин сприятиме зниженню страхів, пов'язаних з психічними хворобами, розширенню можливостей конструктивного діалогу, формуванню доброзичливого ставлення до осіб з психічними розладами – відповідно зниженню стигматизації у всіх її проявах. Проте, слід розуміти, що на заваді конструктивним взаєминам, які знижують стигматизацію, можуть ставати особистісні риси, емоційні прояви, викривлення міжособового сприймання тощо. Ці та інші феномени становлять перспективу для подальших досліджень проблематики дестигматизації осіб з психічними розладами.

Список використаних джерел

1. Бовина И. Б. Якушенко Я. В. Стигматизация психически больных людей и борьба с ней: социально-психологическое измерение проблемы / И. Б. Бовина, Я. В. Якушенко // Вестник РУДН, серия Педагогика и психология. – 2015. № 2. – С. 14-23.
2. Клименко В. І. Анісімова Ю. В. Проблема стигматизації та самостигматизації при організації психіатричної допомоги (огляд літератури) / В. І. Клименко, Ю. В. Анісімова // Україна. Здоров'я нації. – 2012. № 1. – С. 160–163.
3. Карлінг П.Дж. Повернення в суспільство: Побудова систем підтримки для людей з психіатричною інвалідністю. – Київ. : Сфера. – 2001. – С.442с.
4. Столярик О. Стигматизація осіб з розладами спектру аутизму та членів їхніх родин як феномен та як процес (огляд літератури) / О. Столярик // Вісник АПСВТ. – 2019. № 3. – С. 44–57.
5. Byrn P. Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Advancets in Psychiatric Treatment*, 2000. Vol. 6. P. 65–72.
6. Corrigan P.W. Kosyluk K.A. Erasing the stigma: where science meets advocacy. *Basic and applied social psychology*. , 2013. Vol. 35. P. 131–140.

References

1. Bovyna, Y. B. Yakushenko, Ya. V. (2015). Styhmatyzatsiya psykhychesky bolnykh liudei y borba s nei: sotsyalno-psykholohycheskie yzmerenye problemy [Stigmatisation of mentally ill people and their destigmatisation: social-psychological dimension]. *Vestnyk RUDN, seryia Pedahohyka y psykholohyia*, 2, 14-23 (in Russian).
2. Klymenko, V. I. Anisimova, Yu. V. (2012). Problema styhmatyzatsii ta samostyhmatyzatsii pry orhanizatsii psykhiatrychnoi dopomohy (ohliad literatury) [Problem of stigma and self-stigma the organization of mental health care (literature review)]. *Ukraina. Zdorovia natsii*, 1, 120–163 (in Ukrainian).
3. Karlinh, P. Dzh. (2001). Povernennia v suspilstvo: Pobudova system pidtrymky dlia liudei z psykhiatrychnoiu invalidnistiu [Return to society: Building support systems for people with psychiatric disabilities]. *Kyiv : Sfera*, 442 (in Ukrainian).
4. Stoliaryk, O. (2019). Styhmatyzatsiia osib z rozladamy spektru autyzmu ta chleniv yikhnikh rodyn yak fenomen ta yak protses (ohliad literatury) [Stigmatization of persons with autism spectrum disorders and their families as a phenomenon and as a process (literature review)]. *Visnyk APSVT*, 3, 44–57 (in Ukrainian).
5. Byrn, P. (2000). Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Advancets in Psychiatric Treatment*, 6, 65–72.
6. Corrigan, P.W. Kosyluk, K.A. (2013). Erasing the stigma: where science meets advocacy. *Basic and applied social psychology*, 35, 131–140.

Резюме

Гребинь Н. В. кандидат психологических наук,
Львовский национальный университет имени Ивана Франка
Перепелиук Т. Д. кандидат психологических наук, доцент,
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины
Иванникова М. В. магистрантка психологии,
Львовский национальный университет имени Ивана Франка

**ОСОБЕННОСТИ СТИГМАТИЗАЦИИ ЛЮДЕЙ С ПСИХИЧЕСКИМИ
НАРУШЕНИЯМИ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ**

В фокусе исследования – особенности отношения студентов-психологов к людям с психической патологией. Доказано, что со снижением толерантности к неопределенности отмечается тенденция к более негативному восприятию людей с психопатологией. Возростание подозрительности и агрессивности у студентов-психологов связано с увеличением опыта взаимодействия с людьми с психическими отклонениями (самооценкой частоты контактов). Опровергнуто предположение про то, что личностная тревожность и рефлексивность студентов-психологов обуславливают стигматизацию. Однако, с возрастом тревожности увеличивается склонность наделять лиц с психическими расстройствами агрессивностью.

Ключевые слова: стигматизация; стигма психических заболеваний; социальная эксклюзия; лица с психическими нарушениями

Summary

Hrebin N. Candidate of Psychological Sciences, (PhD),
Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv
Perepeliuk T. Candidate of Psychological Sciences, (PhD),
Associate Professor, Docent, Uman State Pedagogical
University named after Pavlo Tychna
Ivannikova M. Master Student at the Department of Psychology,
Ivan Franko National University of Lviv

**STIGMATIZATION OF PERSONS WITH MENTAL DISORDERS BY STUDENTS-
PSYCHOLOGISTS**

Introduction. Stigmatization of mental disorders and discrimination against people with mental disorders remain the most persistent obstacles to improving the quality of life of these people. Stigmatization is the cause of deteriorating health due to untimely access to professional help. People prefer to hide their mental health disorders from others and from themselves. Stigmatization exacerbates the negative feelings of the patient and his family, in particular, the fear of social relationships due to fear of disclosure of secrets, fear of being ridiculed, fear of social exclusion, guilt.

Purpose. The aim of the study is to identify the tendency of student psychologists to stigmatize people with mental disorders and to find its correlations with the psychological features of young people.

Methods. Psychodiagnostic methods used in the study: Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF (R. B. Cattell); Personality self-esteem (H. Kazantseva); State-Trait Anxiety Inventory, STA (C. Spielberger); Level of reflexivity scale (A. Karpov), Tolerance of ambiguity scale (S. Budner); The Interpersonal Diagnosis of Personality (T. Leary). An author's questionnaire was developed to identify the features of stigmatization.

Originality. The study of the specifics of stigmatization of mental pathology by students-psychologists will allow specialists of psychological services to develop and implement effective programs to prevent and overcome this problem.

Conclusion. Increased trait-anxiety does not correlate with a change in perceptions of mentally ill people. Trait - anxiety increases with decreasing self-esteem. As tolerance of ambiguity decreases, the negative perception of people with mental disorders increases. It is known that the experience of uncertainty, incomprehensibility of the situation causes an increase in reactive anxiety, which is difficult to regulate because it is intense, and the sources of its occurrence are often beyond human consciousness. To avoid or reduce such anxiety a person needs to quickly navigate the situation, name, define, predict. In such situations, a person tends to think stereotypically, because it is a fast and economical way to predict events.

With the increase of reflection for students of psychology, the importance of scientific information about mental pathology increases. With the increase in the level of reflection of psychology students, they tend to rely on scientific information about mental pathology. This may indirectly indicate a reduction in stigma

A correct understanding of the causes of mental pathology, symptomatology, ways of helping and ways of establishing communication with persons who have mental disorders, reduces fear, promote to unconditional acceptance of another person. The above is an important competence of a psychologist

Key words: stigmatization; stigma of mental disorders; social exclusion; person with mental disorders.

*Грибенюк Г. С. доктор психологічних наук,
професор, Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
<https://orcid.org/0000-0002-5053-8744>*

САМОСУБ'ЄКТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗМІННІ ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У РЯТУВАЛЬНИКІВ

Стаття розкриває особливості індивідуальних властивостей рятувальника, які забезпечують активізацію внутрішніх резервів його психіки. Представлені результати роботи дозволяють з'ясувати окремі взаємозалежності між змістом теоретичної та емпіричної моделей становлення саморегуляції рятувальника. Обґрунтовані концептуальні та операціональні змінні дослідження та розкрито специфіку компоненти «набути професійний досвід самосуб'єктного регулювання». Подальші дослідження є необхідними для створення умов ефективного обґрунтування даних та дослідження в цій та інших екстремальних професіях.

Ключові слова: саморегуляція; модель суб'єктної структури саморегуляції; самосуб'єктна дія; мотиви саморегуляції; мотиваційно-сміслова структура саморегуляції.

Постановка проблеми. Набути досвід самосуб'єктного регулювання є важливим завданням наукового пошуку та вимогою професійної діяльності майбутніх рятувальників, без якої реальна їх підготовка до практичних дій та безпека неможливі. Самосуб'єктне регулювання на етапі навчально-професійної діяльності та проектування його дослідження ставлять перед необхідністю мати системоутворювальні чинники для одиниць дослідження, зокрема, обґрунтовані концептуальні та операціональні змінні, що вимагає копіткого аналізу та верифікації. Отримані дані будуть необхідними у розгортанні, психологічного дискурсу типологізації, обстеження та дослідження в цій та інших екстремальних професіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні основи підготовки людини до діяльності в екстремальних ситуаціях, різновиди такої діяльності та відповідна методична система вивчались М. С. Корольчуком [1], Г. С. Грибенюком [2], А. Г. Снісаренко [3] та іншими. Проте, малодослідженим залишається аспект підготовки самосвідомості людини до подолання екстремальності. Це особливо актуально у зв'язку з аналізом психологічних механізмів самосуб'єктного регулювання особистості в екстремальній ситуації, специфікою впливу особистого досвіду саморегуляції на розгортання професійної діяльності.

Мета статті. Нами поставлене завдання дослідити індивідуальні властивості

рятувальника, які забезпечують активізацію внутрішніх резервів його психіки. З'ясувати окремі взаємозалежності між змістом теоретичної та емпіричної моделей становлення саморегуляції рятувальника у навчально-професійній діяльності, зокрема, щодо компоненти «набути професійний досвід самосуб'єктного регулювання».

Методи дослідження. Теоретичний аналіз відбувається із використанням поняттєвих засобів мови експериментального психологічного дослідження, зокрема, поняття «змінної» як засобу упорядкування, класифікації та приписування числових значень концептуальним змінним. Мова теоретичного пізнання має продовження у вимірах, через використання операціональних змінних та емпіричних методів у діагностичній процедурі. Цільова логіка такого просування починається із складання описів необхідних і достатніх ознак щодо оптимальності самосуб'єктних дій рятувальника та аналізу їх результативності у практичних діях. В подальшому проходить узагальнення, потім пояснення причинно-наслідкових зв'язків із розробкою пояснювальної моделі, в якій присутні елементи передбачення та управління процесами самосуб'єктного регулювання.

Виклад основного матеріалу. Характеристики теоретичної та емпіричної моделей щодо особистісного утворення «набути професійний досвід» системно пов'язані з методологією навчання і

виховання, їх координатами у конкретному навчально-виховному процесі. Крім того, вони є особливими формами організації пізнання самим суб'єктом і відображені у його свідомості. Взаємозв'язок зазначених моментів зумовлює пізнавальну ситуацію вибору параметрів і показників цих моделей для рятувальника та побудові системи концептуальних змінних.

Аналіз змістового наповнення концептуального поняття «набути професійний досвід» показує, що, коли психологу поставлене завдання з'ясувати, які якості необхідні для оптимального накопичення досвіду, то поняття «досвід» визначається як «... сталі та доцільні зміни у діяльності людини, що виникають завдяки попередній діяльності і безпосередньо не спричинені спадковими фізіологічними реакціями організму [4]. В подальшому науковий пошук психологами поглиблюється і визначення доповнюється щодо результату набутого досвіду певною градацією рівнів, зокрема, рівня інтелектуального [5, 6, 7].

Дещо описовий характер ознак-прикметників, які використані поряд із поняттям «зміни», а саме, «сталі», «доцільні», у контексті операціоналізації цих понять потребує з'ясувати їх суб'єктну належність та розкрити поняття «набути досвід» через поняття «мета». Хто саме у процесі підготовки рятувальників ставить мету, яка інстанція є в суб'єкті або поза ним; мета поставлена перед ким та яка?

У випадку, якщо зміни відбуваються відповідно до поставленої самим суб'єктом мети, є необхідність розробити критерії за якими визначиться сумірність у співвідношенні змін внутрішніх і зовнішніх, міри самоактивності та зовнішнього примусу. Одна справа, якщо об'єктивна доцільність змушує людину набути певний досвід дій в екстремальних умовах, інша, коли суб'єкт виявляє самоактивність і діє індивідуальна диспозиція пошуку екстремального. На разі в цій частині теоретичної моделі існує не лише «предметна», а й «технологічна» невизначеність і, саме тому, операціоналізація змісту поняття «набути досвід» починається в параметрах того, у який спосіб організоване з майбутнім фахівцем та ним самим пізнання.

До зазначеного треба додати те, що досвід, набутий у навчально-професійній діяльності, може бути і не доцільним, зайвим, не адекватним сформульованій меті.

Сумніви, щодо повноти ознак поняття «набути досвід» достатніх для його операціоналізації у дослідженні, підкріплюються, крім того, міркуваннями про стихійний характер процесу набуття досвіду, що спричинює помилки, хиби у діяльності людини, які важко віднести до необхідних і доцільних.

Логіка розробки теоретичної моделі проходила через порівняння змісту понять «набути досвід» і «навчання», яке визнається «доцільно організованим і цілеспрямованим» [8, с.173]. Зрозуміло, що результат навчання не може зводитись, лише до формування знань, умінь та навичок. Навчання, як специфічна саме людині форма передачі та засвоєння суспільного досвіду, не відокремлюється від площини виховання та розвитку, причому зміст поняття не вичерпується циркуляцією об'єктивних знань.

Відмінності у поняттях «набути досвід» і «навчання» не є загальновизнаними всіма дослідниками. Так, О. М. Леонтьєв визначав навчання процесом, у якому продуктом є «засвоєння накопичених суспільством знань у формі свідомого їх відображення» [8, с.390]. Ним відмічалось, що таке засвоєння іде у процесі спілкування і виховання та проходить різні форми [8, с.422].

На нашу думку, психологічно мова іде про зміни більш широкі та цілісні, — змінюється суб'єкт і його самоактивність, — накопичується професійний досвід.

У дослідженні до низки понять, які ми розглядаємо: «пізнання», «набути досвід», «навчання» додано поняття «самосуб'єктне регулювання» та «регуляція», «самосуб'єктна дія», необхідність яких цілком очевидна. Вони використані для позначення власної активності суб'єкта діяльності в екстремальних умовах. Важливим є смисловий аспект самосуб'єктної регуляції [9], який є відповіддю на питання: заради чого людина діє в екстремальній ситуації? Пошук відповіді «заради чого?», дає можливість розібратися та активізувати мотиваційно-смислові утворення особистості, що з'являються у дослідженні як регулятори за

допомогою яких суб'єкт налаштовує мотиваційну сферу. Зрозуміти соціальні дії – значить зрозуміти їх сенс, мотиви і наміри суб'єкта.

Найбільшою мірою у суб'єкта піддіється розумінню цілеспрямована дія, яка зорієнтована лише на засоби, що уявляються адекватними у досягненні однозначно поставленої мети.

Крім того, самосуб'єктне регулювання мотивації відрізняється від «дрібних» психологічних утворень, зокрема, таких як самосуб'єктні дії. Якщо провести аналогію з діяльністю, то в ній теж є «такі процеси, предмет і мотив яких не збігаються між собою...», і які, «...ми будемо називати діями» [8, с.279]. Діяльність виступає «основною» одиницею «життєвого процесу» [8, с.50], але «одиницею» специфічною, психологічно своєрідною, досить абстрактною та штучною, а тому її неможливо однозначно звести до тієї практики соціального буття, з якої вона абстрагується.

Діяльність та самосуб'єктне регулювання її мотивації, мають три ланцюги, точніше здійснюється водночас у трьох площинах: суб'єкт - об'єкт (предмет) - зовнішній праксис (реалізація різних видів активних процесів). Ці «моменти» діяльності у дослідженні виділені та розглядаються тільки одночасно, у їх співставленні і взаємопереходах. Якщо не досліджувати паралельно сферу самосвідомості суб'єкта, площину мотивації та суб'єктивного предмету саморегуляції, покладатись лише на зовнішнє спостереження за будь-якою дією, то ніяк не відділити самосуб'єктне регулювання мотивації діяльності від активності або від самосуб'єктних дій. Фактично такий розгляд виступає реалізацією принципів єдності свідомості та діяльності, свідомості та особистості [10]. Ці принципи переконливо працюють на філософському рівні. Водночас у дослідженні постало питання про те, які методичні засоби має сучасна концепція діяльності для необхідного виявлення всіх аспектів саморегуляції: її предмету, мотиву, факту та їх психологічного збігу.

Таким чином. перше завдання, яке виникло під час проектування дослідження полягало у побудові системи концептуальних змінних, через яку ми дивились на світ того, як рятувальнику

оптимально набути екстремальний досвід. Вона утворювалась із деякої кількості ідеальних континуумів, які характеризують цю властивість. Змінні згодом були емпірично проінтерпретовані та набули форму операційльних змінних.

Розглянуті теоретико-методологічні питання мають цілком певне прикладне, психолого-педагогічне використання. Вони входять до практичного завдання надзвичайної значущості та актуальності, – вдосконалити багатофакторну емпіричну модель психолого-педагогічної підготовленості майбутніх рятувальників. В цьому контексті основний зміст констатувальної частини проведеного професіографічного дослідження стосувався прогнозу успішності професійної діяльності рятувальника в екстремальних умовах залежно від його здатності за допомогою самосуб'єктних дій привести до належного рівня процес саморегуляції.

Відповідно до поставленого завдання використовувались два критерії, зокрема: успішність та спроможність фахівця надати достатнього рівня своїй готовності до самосуб'єктної дії щодо регуляції моральної та мисленнєвої активності, а також здатності до підсилення мотивації.

Як показали результати дослідження, незалежно від специфіки розв'язуваних завдань і умов діяльності (звичайних чи екстремальних) найбільш високі вимоги висуваються до загальної спроможності суб'єкта до саморегуляції, із необхідним включенням до структури останньої всіх вище зазначених рівнів регулювання.

Загальна спроможність суб'єкта до саморегуляції включає здатність до розв'язання розумових завдань в умовах впливу екстремальних факторів психогенного ризику, спроможність суб'єкта до трансформації значень та отримання нового сенсу, здатність до суб'єктивного контролю, мотивацію до діяльності. Психогенний ризик розуміється нами широко, як можливість зовнішніх чинників суттєво вплинути на людину.

Описи соціальних умов, за яких розгортається діяльність рятувальників як масової професії, дозволяють характеризувати саморегуляцію параметрами загальної спроможності суб'єкта до неї, тоді як інші компоненти саморегуляції рятувальників, на нашу думку,

значно вирізняються від аналогічних у тих спеціальностях, які передбачають необхідність більшої соціальної вибірковості.

Соціально-психологічні показники оцінного ставлення до оточення, які виступали як механізм саморегулювання суб'єкта, та представлені у структурі його самосвідомості, мали більшу вагу, ніж традиційно психологічні детермінанти. Найменш ефективні фахівці відрізнялись від середніх практично за всіма показниками загальної спроможності до саморегуляції (спроможність підвищити рівень готовності до самосуб'єктної регуляції у сферах моральної, мисленнєвої діяльності до необхідного та характеристиками мотивації). На відміну від них, група кращих вирізняється від середніх переважно соціально-психологічними показниками. Це дозволило зробити висновок, що група кращих формується у масі середніх фахівців, чим зумовлюється необхідність особливої уваги до проблеми становлення саморегуляції майбутнього рятувальника.

Як складові прогностичного критерію здатності до саморегуляції виокремлені показники самооцінки особистості та її соціометричного статусу у колективі.

У процесі дослідження встановлено, що під впливом професійної діяльності в екстремальних умовах, як вже зазначалось, відбуваються зміни у саморегуляції мисленнєвої та емоційної сфер, а також у сфері міжособистісного спілкування. Зокрема, зберігається спроможність привести до необхідного рівня готовності самосуб'єктну дію стосовно раціональної компоненти мисленнєвої діяльності, внаслідок чого підвищується надійність рішень, які приймаються, проте, знижується темп прийняття таких рішень. Водночас знижується інтелектуальна спрямованість інтересів, моральна нормативність, спілкування примітивізується, проте, збільшується групова згуртованість, підвищується самооцінка особистості.

Таким чином, найбільш суттєвих змін – залежно від місця в особистісній ієрархії системи регуляції, – зазнає рівень моральної діяльності (вищий), опісля – інтелектуальної та емоційної; найменш значні прояви негативної динаміки мають місце у регуляції фізіологічних реакцій і станів.

У контексті прикладного використання емпіричної моделі важливою є розробка на її основі технології підготовки до дій в екстремальних умовах. Частина технології є методикою дослідницького призначення, яка може бути використана на різних етапах професіоналізації фахівця, зокрема, у навчально-професійній діяльності. Виходячи із зазначеного, методика може бути засобом проведення експерименту наскрізної підготовки людини до діяльності в екстремальних умовах (школа – вищий навчальний заклад – професійне робоче місце) та відкрити перспективу подальшої оптимізації професійного навчання рятувальників і його психологічного забезпечення.

Змодельована у методиці тестова ситуація з її параметрами відтворює якомога повніше вимоги, які висуває професійна діяльність в екстремальних умовах до самосуб'єктної регуляції, мотиваційних та операційно-сміслових структур, з тим, щоб в процесі експериментального використання з'ясувати психологічні залежності та їх формувати у навчально-професійній діяльності майбутніх рятувальників.

Самоактивність суб'єкта у тестовій ситуації уподібнена до самоактивності в ситуаціях навчальної та професійної діяльності, знаходиться на їх "перетині" та відображає суттєву професійну специфіку.

У теоретичному вимірі «самосуб'єктна регуляція» представлена в її зв'язках із категоріями «пізнання», «учіння», «навчальна діяльність» і відповідає психологічним залежностям явищ, які вони відображають. З боку категорії «професійна діяльність» вона презентована тестовою ситуацією. Зокрема:

- параметрами часу розв'язання завдання (обмежений, нормований);
- простору (має бути «тут і зараз»);
- предметом спрямування пізнавальних, емоційних та мотиваційних зусиль суб'єкта для розв'язанням пізнавального завдання;
- основними ергатичними функціями суб'єкта, їх «ввімкненням»;
- засобами та умовами діяльності як специфічними компонентами виконання професійного завдання.

Теоретична та емпірична модель становлення саморегуляції майбутніх рятувальників включають низку

підструктур, зокрема, компоненту «набути досвід». Система цих підструктур-детермінант складає психологічний зміст саморегуляції особистості. У моделях представлені два аспекти або виміри змодельованої психіки: самосвідомості та потребово-мотиваційний, значеннєвий. Предмет саморегуляції, так би мовити, отожденив себе, з одного боку, у своєму вторинному існуванні як віднесенний до самосвідомості та в її межах – саморегуляційні дії, операції, переживання тощо. З другого, простежується низка розгалужених мотиваційно-емоційних структур, які у психологічному сенсі починаються з потребового стану. У процесі їх взаємодії спрацьовують психологічні механізми саморегуляції особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, виявлені особливості компоненти «набути досвід» дозволяють розробити та обґрунтувати теоретичну та емпіричну моделі становлення саморегуляції майбутніх рятувальників в умовах навчально-професійної діяльності, які забезпечують належну готовність до самосуб'єктного регулювання.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю розгортати отримані моделі мотиваційно-сміслових утворень та самосуб'єктної регуляції у практиках психологічних досліджень, обстежень, допомог в цій та інших екстремальних професіях.

Список використаних джерел

1. Корольчук М. С. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 532 с.
2. Грибенюк Г. С. Психологічні основи становлення саморегуляції у навчально-професійній діяльності майбутніх рятувальників : дис. докт. псих. наук : 19.00.07 – / Грибенюк Геннадій Сергійович – Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2007. – 380 с.
3. Снісаренко А. Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України : дис. ... кандидата психологічних наук: 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» / Снісаренко Андрій Григорович. – Х., 2011. – 243 с.
4. Хекхаузен Г. Мотивація та діяльність / Ганс Хекхаузен. – М.: Педагогика, 1986. – 407 с.
5. Макаренко М. В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / М. В. Макаренко. – К. : Ін-т фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем ЗС України, 2006. – 395 с.
6. Малхазов О. Р. Впровадження спеціальних психофізіологічних технологій у систему профвідбору фахівців для авіаційної галузі України / О. Р. Малхазов, В. П. Бабак, В. П. Харченко // Наука та інновації. – 2007. – Т. 3, № 5. – С. 36–52.
7. Приходько Ю. О. Психологічні чинники успішності професійної діяльності пожежних-рятувальників МНС України : дис. ... кандидата психологічних наук: 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» / Приходько Юрій Олександрович. – К., 2008. – 230 с.
8. Леонт'єв О. М. Проблеми розвитку психіки / Олексій Миколайович Леонт'єв. – М.: МГУ, 1981. – 584 с.
9. Боришевський М. Й. Развитие саморегуляции поведения школьников : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук : спец. 19.00.07 "педагогічна та вікова психологія" / Боришевський Мирослав Йосипович – Інститут психології НАПН ім. Г.С. Костюка. 1992. – 77 с.
10. Леонт'єв О. М. Діяльність. Свідомість. Особистість / Олексій Миколайович Леонт'єв. – М.: Прогресс, 1977. – 304 с.

References

1. Korolchuk M.S. Teoriia i praktyk profesiinoho psykholohichnoho vidboru: navchalnyi posibnyk / M.S. Korolchuk, V.M. Krainiuk. – K. : Nika-Tsentr, 2006. – 532 s. [in Ukrainian].
2. Hrybeniuk H.S, Psykholohichni osnovy samorehuliatcii maibutnikh riativnykiv / H.S. Hrybeniuk – dis....dokt. psihol.nauk. : 19.00.07. – K., 2007. – 380 s.
3. Snisarenko A.G. Profesiografichniy analiz ddiialnosti nachalnyka karaulu Operativno-riativlanoi sluzhbi tsyvilnoho zakhystu MNS Ukrainy/ A.G.Snisarenko – dis....kand. psihol.nauk. 19.00.09. – X., 2011. – 243 s.
4. Хекхаузен Г. Мотивація та діяльність / Ганс Хекхаузен. – М.: Педагогика, 1986. – 407 с.
5. Makarenko M.V. Osnovy profesiinoho vidboru vitsiskovykh spetsialistivta / M.V. Makarenko. – K. : – Instytut fiziologhii imeni O.O. Bohomoltsaoltsij NAN Ukrainy, 2006 – 395 s.

6. Malkhazov O.R. Vprovadzhennia spetsialnkh psykhofiziologichnykh tekhnologiy tekhnolohii v systemu profvidboru fakhivtsiv dlia aviatsiinoi haluzi Ukrainy / O.R. Malkhazov, V.P. Babak, V.P. Kharchenko // Nauka ta innovatsiyyi. – 2007. – T. 3, № 5. – S. 36–52. [in Ukrainian].
7. Prihodko U.O. Psykholohichni chynnyky uspishchnoi profesiinoi diialnosti pozhezhnykh-riatuvalnykh MNS Ukrainy / U.O. Prihodko – dis...kand. psikholog. nauk. 19.00.09. – K., 2008. – 230 s.
8. Leontev O. M. Problemy rozvytku psykhyky / O. M. Leontev – M.: MDU, 1981. – 584 s.
9. Boryshevskiy M. Y Rozvytok samorehuliatcii povedinky shkoliariv / . Boryshevskiy M.J. : avtoref. dis...dokt. psikholog. nauk. 19.00.07. – Institut psikhologii NAPN– K., 1992. – 77 s.
- 10 Leontev O. M. Diialnist. Svidomist. Osobystist. / O. M. Leontev – M.: Progres, 1981. – 1977. – 304 s.

Резюме

Грибенюк Г. доктор психологических наук, профессор,
Черкасский институт пожарной безопасности
имени Героев Чернобыля НУГЗ Украины

САМОСУБЪЕКТНАЯ РЕГУЛЯЦИЯ И ПЕРЕМЕННЫЕ ЕЕ ИССЛЕДОВАНИЯ У СПАСАТЕЛЕЙ

В статье раскрываются особенности индивидуальных свойств спасателя, которые обеспечивают активацию внутренних резервов его психики. Представленные результаты позволяют выявить некоторые взаимозависимости между содержанием теоретической и эмпирической моделей формирования саморегуляции спасателя. Обоснованы концептуальные и операционные переменные исследования и выявлены особенности компонентов «приобретения профессионального опыта саморегуляции». Дальнейшие исследования необходимы для создания условий для эффективного обоснования данных и исследований в этой и других экстремальных профессиях.

Ключевые слова: саморегуляция; модель субъектной структуры саморегуляции; самосубъектное действие; мотивы саморегуляции; мотивационно-смысловая структура саморегуляции.

Summary

Hrybeniuk H. doctor of psychological sciences, Professor,
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl
Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine

AUTOREGULATION OF SUBJECT AND ITS RESEARCH VARIABLES IN RESCUERS

The article reveals features of the individual properties of the rescuer, which provide activation of the internal reserves of his psyche. The presented results allow us to find out some interdependencies between the content of theoretical and empirical models of formation of the rescuer's self-regulation. Conceptual and operational variables of the research are substantiated and the specifics of the "gain professional experience of self-regulation" components are revealed. Further research is necessary to create the conditions for effective substantiation of data and research in this and other extreme professions.

Key words: autoregulation, model of autoregulation subject structure, autosubject action, autoregulation motives, motivational and sense-forming sphere of autoregulation.

Introduction. The article reveals features of the individual properties of the rescuer, which provide activation of the internal reserves of his psyche. The presented results allow us to find out some interdependencies between the content of theoretical and empirical models of formation of the rescuer's self-regulation. Conceptual and operational variables of the research are substantiated and the specifics of the "gain professional experience of self-regulation" components are revealed. Further research is necessary to create the conditions for effective substantiation of data and research in this and other extreme professions.

Purpose. The purpose of the article is to investigate the individual properties of the rescuer, which provide activation of the internal reserves of his psyche. To find out some interdependencies between the content of theoretical and empirical models of formation of the rescuer's self-regulation in educational and professional activity, in particular, regarding the component «to gain professional experience of self-regulation».

Methods. To achieve the aim of the research is used : methods theoretical and empirical analysis, synthesis, systematization and generalization of data of literary sources.

Originality. The scientific novelty of the article is the development of systematic ideas about the conceptual means of experimental psychological research language, in particular, the concept of "experience of self-regulation" as a unit of research. Identifying features of this variable as a means of ordering, classifying, and assigning numerical values in the study of rescuers' self-regulation.

Conclusion. Thus, the revealed features of the component "gain experience" allow to develop and substantiate theoretical and empirical models of formation of future rescuers' self-regulation in conditions of educational and professional activity, which ensure proper readiness for self-subjective regulation.

Key words: self-regulation; model of the subjective structure of self-regulation; self-subjective action; motives of self-regulation; motivational-semantic structure of self-regulation.

Кириченко А. В. ад'юнкт кафедри
морально-психологічного забезпечення
діяльності військ (сил) НУОУ
імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0002-1333-5980>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ

У статті розглянуто різні підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників, здійснено теоретичний аналіз стану проблеми психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ до ведення бойових дій. На основі аналізу умов та специфіки застосування десантно-штурмових військ проаналізовано особливості психологічної готовності військовослужбовців до діяльності в бойових умовах.

Ключові слова: готовність; психологічна готовність; бойова діяльність; екстремальні умови.

Постановка проблеми. Сучасна війна на сході нашої країни в черговий раз засвідчує, що психологічна готовність військовослужбовців Збройних Сил України є важливою умовою успішного виконання завдань за призначенням. На даному етапі особлива увага щодо формування та розвитку психологічної готовності приділяється десантно-штурмовим військам, які своєю специфікою виконання бойових завдань значною мірою відрізняються від інших родів військ Збройних Сил України, відносяться до елітних підрозділів, девіз яких – "НІХТО КРІМ НАС" та здатні виконувати будь-які завдання з захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З початком російської агресії проти України проблема психологічної готовності військовослужбовців до ведення дій у бойових умовах має вагоме місце у сучасній психологічній науці.

Вивченню психологічної готовності військовослужбовців до діяльності приділяли увагу такі вчені: В. Алещенко, О. Блінов, С. Будник, Я. Бондаренко, О. Гусак, О. Добрянський, М. Дьяченко, Ю. Йосипів, О. Караяні, Л. Казмиренко, Л. Кандибович, С. Кандибович, В. Корольчук, О. Макаревич, Л. Матохнюк, Я. Мацегора, В. Молотай, С. Мул, В. Осьодло, Н. Пенькова, Є. І. Приходько, О. Сафін, О. Самойленко, В. Сисоєв, В. Стасюк, О. Хміляр, Ю. Широбоков, В. Ягупов та ін.

Розглядаючи бойову діяльність військовослужбовців, яка пов'язана із високим ступенем небезпеки для життя і здоров'я, великими психологічними, духовними та фізичними напруженнями,

дослідники відносять її до екстремальних видів діяльності. З психологічної точки зору бойова діяльність істотно відрізняється від інших видів діяльності особистості та виконує провідну роль у бойовій обстановці, де важливою її характеристикою є успішність.

Метою статті є актуалізація проблеми психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ. Висвітлення підходів науковців та особливостей психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ до ведення бойових дій.

Методи дослідження. Оглядово-аналітичне дослідження літератури.

Виклад основного матеріалу. Десантно-штурмові війська Збройних Сил України – це окремий рід військ Збройних Сил України, який призначений для вертикального охоплення противника та дій в його тилу. Десантно-штурмові війська спроможні швидко реагувати на різноманітні загрози та виклики, виконувати завдання за призначенням в умовах, що характеризуються високими маневреністю та автономністю дій [5;11].

Відповідно до характерних завдань бойова діяльність десантно-штурмових військ значною мірою відрізняється специфічністю, різноманітністю й напруженістю від інших видів та родів Збройних Сил України та вимагає від кожного воїна-десантника бути професійно, фізично та психологічно підготовленим, спроможним виконувати будь які завдання в тилу противника, а також вести бойові дії у ході ведення оборонних, контрнаступальних, спеціальних, антитерористичних та миротворчих

операцій. Це обумовлює необхідність підвищеного рівня розвитку психологічної готовності військовослужбовців цього роду військ від інших.

З психологічної точки зору професія військовослужбовця десантно-штурмових військ є одна з небезпечних професій та відноситься до екстремальних професій, яка пов'язана з великою складністю та небезпекою для життя військовослужбовців. Даній професії характерні всі види небезпеки: загибель під час здійснення десантування, рукопашного бою, або від інших видів зброї, згорання в палаючому літаку, тощо. Один із таких трагічних випадків, який трапився під час проведення антитерористичної операції – збитий російськими найманцями із ПЗРК "Ігла" 14 липня 2014 року літак Іл-76, на борту якого було 40 десантників та 9 членів екіпажу) [6].

Не зважаючи на всі труднощі бойової обстановки, десантник змушений постійно спостерігати за результатами бойових дій – вибухи мін та снарядів, свист куль, дим, сморід, крики й стогін поранених та покалічених, відірвані кінцівки, калюжі крові, трупи вбитих солдат, а в гіршому випадку – це втрата своїх бойових товаришів.

Отже, бойова діяльність висуває до професійної та психологічної підготовки десантника жорсткі правила: вміння виживати в різних умовах та обставинах, добре орієнтуватися на місцевості, проводити власне маскування та впевнено діяти в тилу противника та в умовах хімічного, бактеріологічного та радіоактивного забруднення місцевості, вміло володіти різними видами зброї, влучно стріляти та далеко і точно метати гранату і ніж, володіти уміннями і навичками щодо збереження життєдіяльності та виживання в екстремальних умовах, знати тактику дій підрозділів противника та володіти всіма способами розвідки, мати розвинені інтелектуальні здібності, бути фізично та психологічно підготовленим [15].

При цьому, доречним буде зауважити, що універсальних бійців не існує, для їх підготовки спочатку необхідно відібрати майбутній людський "матеріал", який відповідав би особливим вимогам: гарний стан здоров'я та відмінна фізична підготовленість, інтелектуальна придатність, гарне психічне здоров'я (врівноваженість та сильна витримка) та

власне бажання проходити військову службу у десантно-штурмових військах.

Автор популярної книги "Психологія і солдат" Н. Коупленд розповідає, що: "добре підготовлений та озброєний солдат, як в моральному, так і в фізичному відношенні буде відчувати свою перевагу над погано навченим та слабо озброєним противником, таким же чином, як добре одягнений ремісник відчуває моральну перевагу над робочим, який носить кольорову хустку, зав'язану навколо шиї. Бойова підготовка, озброєння, матеріальні умови, керівництво, дисципліна, дух товариства – ось що створює високий моральний стан" [8; с. 7]. Страх не може добратися до якісно підготовленого воїна та дати в його броні мужності тріщину. Всі дії воїна, пов'язані з бойовою діяльністю (прицілювання, стрільба, тощо), необхідно доводити до автоматизму, тільки в цьому випадку під час запеклого бою безладна стрільба стає кучною, а цей автоматизм, який був вироблений людиною, створює у нього почуття впевненості [8].

Але не зважаючи на якість відбору та підготовленості воїнів-десантників, постійна участь у бойовій діяльності негативно впливає на їх психічні процеси. Внаслідок чого у військовослужбовці виникають великі нервово-психологічні перевантаження, негативні емоції, стреси, втрата орієнтації в бойовій обстановці, зростання агресивності та тривожності, поява страху та панічних настроїв, зниження бойової активності, погіршення уваги та пам'яті, тощо. Все це призводить до різноманітних порушень організму людини та загальної захворюваності. В бойовій обстановці на психологічну готовність воїна-десантника будуть впливати негативно "зовнішні" та "внутрішні" або "об'єктивні" та "суб'єктивні" чинники (Таблиця 1) [16;40].

Об'єктивні чинники – елементи впливу зовнішнього середовища в якому перебуває та з яким контактує військовослужбовець (погодні умови, пора року і час доби, характер місцевості, оточення, загроза полону, жорсткість ворога, жахаючі картини смерті й людських мук, загибель близьких людей та товаришів по службі та інше).

Суб'єктивні чинники – це чинники, які властиві тільки особистості: соціально-демографічні (стать, вік, освіта, національність, віросповідання та ін.), психологічні (знання, уміння, навички, цілі,

Питання психології

мотиви, позитивне ставлення до діяльності та інші психологічні процеси) та фізіологічні особливості (перенесенні та наявні захворювання) тощо [12]. Крім того, на психологічну готовність та стійкість воїна позитивно будуть впливати: добровільне прийняття участі та власні переконання у справедливості ведення війни, впевненість у своїх силах, висока

самооцінка, інтелект, професійна підготовленість, сталість бойових навичок, наявність якісного озброєння та техніки, своєчасне матеріально-технічне та продовольче забезпечення, довіра до керівництва, релігійність, згуртованість бойового колективу, високий морально-психологічний клімат у підрозділі [16].

Таблиця 1.

Загальні чинники, які негативно впливають на психологічну готовність військовослужбовця під час бойової діяльності

Суб'єктивні (внутрішні) чинники

- негативне ставлення до війни;
- звинувачення себе за випадки загибелі цивільних громадян та товаришів по службі;
- кількість перенесених поранень, контузій, отриманих травм, доз опромінювання, каліцтво;
- зміна часу сну, виснаження, наявність поранення та захворювань;
- почуття психологічної (фізичної) безпомічності ("комплекс жертви"), тощо.

Об'єктивні (зовнішні) чинники

- наявні сили і засоби, укомплектованість;
- стан управління і керівництва;
- несправедливе ставлення керівництва;
- ступінь інформованості про обстановку та зміст виконання завдань;
- недостатній рівень соціального захисту військовослужбовців та їх сімей;
- тривалі обмеження соціальних та біологічних потреб;
- погодні умови, пора року і час доби, характер місцевості;
- неможливість зміни умов свого перебування;
- різкі та несподівані зміни умов служби та життєдіяльності;
- непередбаченість бойових дій та їх тривалість;
- невизначеність, раптовість;
- тривале виконання бойової діяльності;
- поєднання кількох напрямків діяльності;
- дефіцит часу, збільшення темпу дій;
- підвищена відповідальність за свої дії;
- тривалі психологічні та фізичні навантаження;
- відсутність контактів з близькими;
- звістка про захворювання, смерть близьких та зрада коханої;
- конфлікт з керівництвом, у підрозділі або у родині військовослужбовців;
- наявність загрози для здоров'я і самого життя;
- дії на ворожій, або на замінованій території, під вогнем противника;
- жахаючі картини смерті та людських мук;
- загибель близьких людей та товаришів по службі;
- нестача набоїв, води, ізоляція (оточення), загроза полону, відсутність зв'язку з командуванням;
- обставини, які призвели до узяття в полон, тримання та умови знаходження в полоні, жорсткість ворога;
- події, в яких постраждали честь і гідність військовослужбовця, тощо.

Визначення психологічної готовності, зазначене в «Енциклопедичному словнику з психології та педагогіки», трактується як особливий стан людини, що супроводжується адекватною формою психічної напруженості та виражається в готовності особистості до дій в очікуванні тієї чи іншої події. Психологічна готовність включає психофізіологічні, в тому числі емоційні механізми, які в подальшому активізуються діяльністю людини. Психологічна готовність являє собою актуалізацію, пристосування всіх сил та створення психологічних можливостей для успішних дій в даній ситуації [2].

Аналогічну думку щодо визначення психологічної готовності має В. Ягупов. Автор зазначає, що "безпосередньо перед виконанням конкретного бойового завдання формується стан психологічної готовності: це націленість і мобілізованість психіки воїнів на подолання майбутніх бойових труднощів, яка забезпечує результативність і якість виконання бойових завдань, адекватно до їх складності, значущості та важливості. Найголовніше – це навчити військовослужбовців боротися зі страхом, який паралізує їхню свідому діяльність. Різниця між героїзмом і боягузством виявляється не в тому, що слабкий духом воїн відчуває страх, а в тому, що відважний воїн здатен перемогти, побороти страх та діяти цілеспрямовано". Вчений виділяє три основні елементи психологічної готовності: мотиваційний (прагнення до перемоги, оцінка своїх можливостей, розуміння необхідності своїх дій); пізнавальний (необхідна інформованість для визначених діяльності в бойових умовах); емоційний (впевненість та рішучість, уміння управляти емоційно-вольовими процесами на полі бою) [18, с. 376].

Грунтовні висновки щодо психологічної готовності військовослужбовців до дій в особливих умовах робить В. Стасюк. У своїх працях дослідник описує, що "психологічна готовність військовослужбовця до виконання поставлених завдань – це своєрідний фундамент його активних дій у майбутньому бою. Знання військовослужбовцем своїх психологічних особливостей дозволяє йому керувати власною психікою та ефективно діяти у

складних ситуаціях... Іноді стан готовності порівнюють зі шлюзом, який пропускає досягнутий рівень військової майстерності. Цей шлюз може пропустити його повністю або створювати йому перешкоди аж до заборони проходу. Прикладом можуть служити стопорні стани, коли людина просто ціпеніє й не здатна виконувати доцільні дії. Стан готовності, його зміст багато в чому індивідуальний" [14; с. 293]. Дослідник особливу увагу звертає на формування психологічної готовності воїнів-десантників, так як десантники відносяться до "еліти", а покладені на них бойові завдання відрізняються специфікою виконання від інших родів військ. [14;15]. Вчений вважає, що психологічна готовність військовослужбовців до бою – "один з основних компонентів готовності частини (об'єднання, роду військ, виду військ, Збройних Сил у цілому) до бойових дій. Вона припускає, по-перше, усвідомлення військовослужбовцем відповідальності за долю Батьківщини, рідних, близьких, впевненість у собі, своїх товаришах, бойовій техніці й зброї. По-друге, бажання боротьби, прагнення випробувати себе, подолати свої слабості, добитися перемоги над супротивником" [14; с. 295].

Аналізуючи бойову діяльність різних категорій військовослужбовців О. Блінов стверджує, що основні психологічні труднощі викликають фактори реального бою (кров, важкі поранення або смерть бойових товаришів, руйнування укриттів, будівель або бойової техніки, тощо), які в свою чергу надають пригноблюючий вплив на психіку воїна, як правило, паралізуючи невідповідну психіку людини, або ведуть до великої кількості допущених помилок, її перезбудження, а в подальшому і до зриву діяльності. При цьому зростає загроза поразки від противника [3]. Дослідник у своїх працях відмічає ще одним із елементів психологічного впливу на воїнів-десантників – це бойове десантування особового складу в невідомий район у різних кліматичних умовах, яке супроводжується великими психічними напруженнями та вимагає від десантника бути психічно стійким, готовим виконати бойове завдання за будь яких умов та обставин. Крім того, десантування здійснюється не тільки особового складу, а також і бойовою технікою, яку після

приземлення необхідно кожному із екіпажів воїну-десантнику відшукати свою бойову машину, привести її в бойову готовність та в складі підрозділу розпочати виконувати поставлене бойове завдання. На думку вченого, психологічна готовність – це особливий стан психіки, який дозволяє воїну бути готовим до перебування в складних умовах і долати їх із найменшими власними втратами [4; с.203]. Під впливом екстремальних умов у військовослужбовців постійно виникає напруженість психіки, перед боєм спостерігаються занепокоєність та хвилювання за втрату свого життя, підвищений стан тривожності, відсутність впевненості у своїх силах. Так, наприклад у роки другої світової війни, О. Блінов приводить статистичні данні оцінки фахівців в яких зазначено, що стан готовності до бою особового складу деяких підрозділів становив - 60 % , сумнів та тривога спостерігалась у 15 % воїнів, ще у 15% - пасивність та байдужість, а у 10 % особового складу був присутній стан установки на смерть. За ствердженням вченого, показник напруженості буде залежати від ступеня впливу цих умов, а також від спроможності воїна зрівноважити цей вплив за допомогою саморегуляції психічних станів. Для цього потрібно тренувати (загартувувати) власну психіку воїна до зустрічі з небезпекою. Багаторазове перебування в небезпечних умовах максимально попереджує виникнення стану напруженості у воїна та позитивно впливає на успішність виконання бойового завдання, сприяє формуванню у нього високої психічної стійкості та психологічної готовності до діяльності [4; с. 31].

На думку А. Караяні, кожен військовослужбовець повинен готуватися до бою, добре уявляти всі реакції та почуття з якими він та його товариші можуть зустрітися у бойовій обстановці, вміло та швидко здійснювати нейтралізацію негативних психологічних станів та надавати саму просту психологічну допомогу товаришам. Отриманні знання про різні види небезпеки, характерних для сучасного бою, про закономірності реагування людиною ними, здатність управляти стресами та власним організмом, звичайно відноситися до візуальних, аудіальних, кінестетичних

стимулів бойової обстановки все це складає ту якість, яка називається психологічною стійкістю. А психологічна готовність військовослужбовця до бою буде утворюватись в сукупності з відповідним емоційно-вольовим настроєм, бойовими установками, впевненістю у власних силах, розвинутих професійних якостей, вміння ефективно взаємодіяти з товаришами під час бою [9; с. 230].

В. Алещенко стверджує, що учасники бойових дій повинні відповідати високим вимогам з боку їх індивідуально-психологічних й особистісних якостей. Під час підготовки до участі у бойових діях всі складові психіки повинні змінюватися, розвиватися та досягати високих показників досконалості. Саме внутрішнє налаштування воїна на самовіддану поведінку та мобілізація всіх власних сил на активні та доцільні дії утворюють психологічну готовність до бою, а сформованість у воїна певних соціальних мотивів визначає стійкість готовності [1; с. 230].

Досліджуючи готовність десантників під час виконання бойових завдань В. Сисоев розглядає два основних психологічних утворення, які формуються та розвиваються під час підготовки та проведення бойових дій, це психологічна підготовленість (стійкість) та психологічна готовність – складний психічний стан, що утворюється відповідно до виниклої ситуації, змобілізованість психіки для подолання виниклих труднощів та досягнення визначеної мети. На думку дослідника, дані утворення повинні формуватися завчасно перед різними видами бою та мати головну мету – перемогу над ворогом. Вчений виділяє основні складові психологічної готовності, яка включає мотиваційні, пізнавальні, емоційні і вольові елементи [13; 15].

Так, розглядаючи психологічну підготовку військовослужбовців до бойових дій, М. Корольчук робить висновок, що сучасні війни та конфлікти вимагають від кожного військовослужбовця більших вимог відповідати належному рівню підготовки, як у фізичному, так і у психологічному відношенні. На думку вченого, особливу увагу необхідно звертати на формування психологічної стійкості та готовності

військовослужбовців до діяльності в бойових умовах, тільки в цьому випадку кожен воїн буде діяти впевнено і рішуче, проявляти мужність та ініціативу, переносити сурові випробування війни та без великих втрат крок за кроком наблизитися до омріяної перемоги [7].

Аналізуючи бойовий досвід учасників бойових дій військові психологи дійшли до висновку, що, все що відбувається з кожним військовослужбовцем під час бойових дій, вже давно відбувалося з іншими людьми. Кожний воїн поступово звикає до війни, перший бій він веде сам з собою. Дослідники виділяють три періоди роботи людського організму під час підготовки та ведення бойових дій. Перший період (хвилини, години) – змобілізованість організму усіх наявних сил за рахунок резерву, підвищена активність та працездатність. Після перетину бар'єру невідомості, відкинувши страх власної смерті воїн переходить до виконання основної своєї роботи, яку виконує зі злістю та виснаженням наявних сил. Другий період (до 10 діб) – перевлаштування організму до дій в екстремальних умовах. В цей період спостерігається зниження працездатності, вона може не змінюватися та залишитись стабільною, якщо у людини присутній високий рівень вмотивованості. Третій період (від 20 до 60 діб) – наявна нестійкість адаптації (байдужість, втома, бажання вийти із бою) [40; с.1-2]. Вчені довели, що серед факторів які викликають великі психічні напруження та страх є: смерть бойового побратима – 50%; особисто побачене на полі бою (тяжкопоранені, скалічені, вбиті) – 29%; світлові та шумові ефекти бою – 8%; палаюча військова техніка – 5%. Аналізуючи досвід другої світової війни військові психологи роблять висновок, що 39% військовослужбовців відчувають великий страх перед боєм, 35 – в бою, 16% – після нього, а 10% - взагалі не можуть нічого визначити [12; с.7-8].

Американські вчені стверджують, що психологічна готовність військовослужбовців армії США є основним компонентом загальної готовності. Тільки людський фактор визначає боєздатності військ, перемога в

війнах та збройних конфліктах досягається за рахунок підтримки волі воїнів до протистояння з ворогом. Командири всіх рівнів повинні дбати про добробут солдата та підрозділу, про їх бойовий дух та згуртованість і бойову готовність. Кожен військовий лідер армії США зосереджує свою увагу на формальну (тестування) неформальну (спостереження) оцінку психологічної готовності військовослужбовців підрозділу та при необхідності звертається за допомогою до спеціалістів в області психіатрії. Таким чином відбувається відновлення сил підрозділу для подальшого ефективного виконання бойового завдання [11;17].

Висновок. Отже, психологічна готовність – це вид психічних явищ, що в психології називається станом, який може з'являтися та зникати. Готовність – це активність, впевненість, налаштованість, вмотивованість, націленість психіки військовослужбовця на подолання виниклих труднощів бойових дій. Вона включає та тісно поєднує в собі загальну (завчасну, тривалу) готовність, яка є стійкою системою якостей особистості необхідних для успішного виконання завдання (позитивне ставлення до діяльності, набутий раніше досвід, знання, навички, вміння, мотиви цілі, тощо) і ситуативну (тимчасову) – продовження загальної готовності, модифікованої до конкретного завдання. Стан психологічної готовності допомагає кожному військовослужбовцю успішно виконувати свої обов'язки, використовувати знання, досвід, особисті якості, зберігати самоконтроль та перебудовувати свою діяльність при появі непередбачених перешкод з найменшими психологічними втратами. Вона вказує на те, що кожен військовослужбовець адаптувався (приспосовувався) до умов бойової обстановки та прийняв власну роль активного захисника Батьківщини. Формування та розвиток психологічної готовності воїнів-десантників до діяльності у бойових умовах – одна з найважливіших умов забезпечення особистої безпеки кожного військовослужбовця, військових підрозділів, частин та нашої країни в цілому.

Список використаних джерел

1. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України: монографія. Харків: ХУПС, 2008. 238 с
2. Ананьев Б.Г. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике: учебное пособие. Москва, 2011. 254 с.
3. Блінов О. А. Вплив стрес-факторів діяльності на військовослужбовців: Вісник НАОУ. Київ, 2006. Вип. 2. с. 118–124.
4. Блінов О. А. Психологія бойової психічної травми : монографія. Київ: Талком, 2016. 246 с.
5. Десантно-штурмові війська Збройних Сил України: офіційний веб сайт. URL: <http://www.dshv.mil.gov.ua/istoriya> (дата звернення 17.09.2020).
6. Жирохов М. А. История участия 25-й отдельной воздушно-десантной бригады в войне на Донбассе (апрель-сентябрь 2014 г.). Чернигов, 2019. 80 с.
7. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навчальний посібник. Київ, 2006. 576 с.
8. Коупленд Н. Психология и солдат. Москва: Политиздат, 1991. 107 с.
9. Крайни А. Г. Прикладная военная психология. Питер, 2006. 480 с.
10. Міністерство оборони України: офіційний веб сайт. URL: <http://www.mil.gov.ua/ministry/sklad-zbrojnih-sil-ukraini/visokomobilni-desantni-vijska-zsu.html> (дата звернення 17.09.2020).
11. NATO STANDARD AMedP-8.10 (Редакція 1) Психологічне керівництво для лідерів через цикл розвитку, 2019. 80 с.
12. Пам'ятка військовослужбовцю під час підготовки до бою та в бою: буклет. Миколаїв, 2014. 54 с.
13. Сысоев В. В. Психологическая готовность к десантированию и ее формирование у личного состава воздушно-десантных войск: дис. ... канд. д. пси.-хол. наук: 19.00.09, Москва. 1977. 234 с.
14. Стасюк В.В. Психологія управління військами / Стасюк В.В.: Підручник. - К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2014. - 540 с.
15. Стасюк В.В. Військова психологія видородової діяльності: Підручник. Київ: ПП «Золоті Ворота», 2012. 458 с.
16. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань антитерористичної операції: порадики. Київ, 2014. 22 с.
17. Хміляр О., Москальов І., Іллющенко С., Вітченко, С. Черевичний, Сидоренко О., Кримець Л., Чорний В. Концепція лідерства за стандартами армій країн НАТО (Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO countries): навчальний посібник. К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2018. – 252 с.
18. Ягунов В. В. Військова психологія : підручник. Киев: Тандем, 2004. 656 с.

References

1. Aleshchenko V.I. (2008). *Psykhologichne zabezpechennia myrotvorchoii diialnosti viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy: monohrafiia* [Psychological support of peacekeeping activities of servicemen of the Armed Forces of Ukraine: monograph]. Kharkiv: KHUPS, 238 s. (in Ukrainian).
2. Ananiev B.H. (2011). *Entsiklopedicheskii slovar po psykhologii i pedahohike: uchebnoe posobie* [Encyclopedic dictionary of psychology and pedagogy: a textbook]. Moskva, 254 s. (in Russian).
3. Blinov O. A. (2006). *Vplyv stres-faktoriv diialnosti na viiskovosluzhbovtsiv: Visnyk NAOU* [Influence of stress factors on servicemen: Bulletin of NDAU]. Kyiv, Vyp. 2. s. 118–124. (in Ukrainian).
4. Blinov O. A. (2016). *Psykhologia boiovoii psykhichnoii travmy : monohrafiia* [Psychology of combat mental trauma: a monograph]. Kyiv: Talkom, 246 s. (in Ukrainian).
5. *Desantno-shturmovi viiska Zbroinykh Syl Ukrainy* (2020). [Airborne assault troops of the Armed Forces of Ukraine]. Retrieved from <http://www.dshv.mil.gov.ua/istoriya> (in Ukrainian).
6. Zhyrokhov M. A. (2019). *Istoria uchastia 25-i otdelnoi vozdušno-desantnoi brihady v voine na Donbasse (aprel-sentiabr 2014 h.)* [History of the 25th separate airborne brigade in the war in the Donbass (April-September 2014)]. Chernihov, 80 s. (in Russian).
7. Korolchuk, M.S. (2006). *Sotsialno-psykhologichne zabezpechennia diialnosti v zvychaynykh ta ekstremalnykh umovakh: navechalnyi posibnyk* [Socio-psychological support of activities in normal and extreme conditions: a textbook]. Kyiv, 576 s. (in Ukrainian).
8. Kouplend N. (1991). *Psykhologia u soldat* [Psychology and the soldier]. Moskva: Politizdat, 107 s. (in Russian).

9. Kraiany, A. H. (2006). Prikladnaia voennaia psikhologhia [Applied military psychology]. Piter, 480 s. (in Russian).
10. Ministerstvo oborony Ukrainy (2020). [Ministry of Defense of Ukraine]. Retrieved from <http://www.mil.gov.ua/ministry/sklad-zbrojnih-sil-ukraini/visokomobilni-desantni-vijska-zsu.html> (in Ukrainian).
11. NATO STANDARD AMedP-8.10 (2019). (Redaktsiia 1) Psykholohichne kerivnytstvo dlia lideriv cherez tsykl rozvytku [Psychological guidance for leaders through the development cycle]. 80 s. (in English).
12. Pamiatka viiskovosluzhbovtsiu pid chas pidhotovky do boiu ta v boiu: buklet [Memo to a serviceman in preparation for and in combat: a booklet]. Mykolaiv, 2014. 54 s. (in Ukrainian).
13. Sysoiev V. V. (1977). Psikhologicheskhaia hotovnost k desantirovaniu i ee formirovanie u lichnogo sostava vozdushno-desantnykh voisk [Psychological readiness for landing and its formation in the personnel of the airborne troops]: Candidate's thesis: 19.00.09, Moskva. 234 s. (in Russian).
14. Stasiuk V.V. (2014). Psykholohia upravlinnia viiskamy [Psychology of command and control]. K.: Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho, 540 s. (in Ukrainian).
15. Stasiuk, V.V. (2012). Viiskova psykholohia vydorodovoi diialnosti: Pidruchnyk [Military psychology of postpartum activity: Textbook]. Kyiv: PP «Zoloti Vorota», 458 s. (in Ukrainian).
16. Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv do vykonannia zavdan antyterorystychnoi operatsii: poradnyk [Formation of psychological readiness of servicemen to perform the tasks of the anti-terrorist operation: a guide]. Kyiv, (2014). 22 s. (in Ukrainian).
17. Kontseptsia liderstva za standartamy armii krain NATO. (2018). [Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO countries] : navchalnyi posibnyk. K. : NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, 252 s. (in Ukrainian).
18. Yahupov V. V. (2004). Viiskova psykholohia : pidruchnyk [Military psychology: a textbook]. Kyiv: Tandem, 656 s. [in Ukrainian].

Резюме

*Кириченко А. адъютант кафедры
морально-психологического обеспечения
деятельности войск (сил)
НУОУ имени Ивана Черняховского*

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВЫХ ВОЙСК ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ ВО ВРЕМЯ ВЫПОЛНЕНИЯ ЗАДАНИЙ ЗА ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕМ

В статье рассмотрены различные подходы отечественных и зарубежных исследователей, осуществлен теоретический анализ проблемы психологической готовности военнослужащих десантно-штурмовых войск во время ведения боевых действий. На основе анализа условий и специфики применения десантно-штурмовых войск проанализированы особенности психологической готовности военнослужащих к деятельности в боевых условиях.

Ключевые слова: *готовность; психологическая готовность; боевая деятельность; экстремальные условия.*

Summary

*Kyrychenko A. adjunct, Department of Moral and Psychological
Support of the Troops Activity (Forces), National Defense
University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy*

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF AIRBORNE ASSAULT SERVICEMEN TROOPS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING PERFORMANCE OF TASKS ON PURPOSE

Introduction. *Modern war in the East of our country once again proves that the psychological readiness of servicemen of the Armed Forces of Ukraine is an important condition for successful completion of assigned tasks. At this stage special attention to the formation and the development of psychological readiness is given to assault troops, which by the specificity of performance of combat missions considerably differ from other kinds of troops of Armed forces of Ukraine, belong to the elite units, whose motto is "NO ONE EXCEPT US" and are able to perform any task of protecting the sovereignty, independence and territorial integrity of the state.*

Purpose. *There is an actualization of the problem of servicemen psychological readiness of airborne assault troops. Coverage of the approaches of scientists and the peculiarities of the servicemen psychological readiness of airborne assault troops to conduct hostilities.*

Methods. *Review and analytical study of the literature.*

Originality. *With the beginning of the Russian aggression against Ukraine, the problem of servicemen psychological readiness to conduct operations in combat conditions has an important place in modern psychological science.*

The following scientists paid attention to the study of servicemen psychological readiness for activity: V. Aleshchenko, O. Blinov, S. Budnyk, J. Bondarenko, O. Husak, O. Dobriansky, M. Diachenko, Y. Yosypiv, O. Karaiani, L. Kazmyrenko, L. Kandybovich, S. Kandybovych, V. Korolchuk, O. Makarevych, L. Matokhniuk, J. Matsehora, V. Molotai, S. Mul, V. Osiodlo, N. Penkova, I. Prikhodko, O. Safin, O. Samoilenko, V. Sysoiev, V. Stasuk, O. Khmiliar, Y. Shyrobokov, V. Yahupov and others.

Considering the combat activities of servicemen, which are associated with a high degree of danger to life and health, high psychological, spiritual and physical stress, researchers classify it as an extreme activity. From a psychological point of view, combat activity differs significantly from other activities of the individual and plays a leading role in the combat situation, where its important characteristic is success.

Conclusion. *Thus, psychological readiness is a type of mental phenomenon, which in psychology is called a state that can appear and disappear. In other words, readiness is the activity, confidence, attitude, motivation, focus of the serviceman psyche to overcome the difficulties of combat. It includes and closely combines general (early, long-term) readiness, which is a stable system of personality qualities necessary for successful completion of the task (positive attitude to activity, previously acquired experience, knowledge, skills, abilities, goal motives, etc.) and situational (temporary) - continuation of the general readiness modified for a specific task. The state of psychological readiness helps each serviceman to successfully perform their duties, use knowledge, experience, personal qualities, maintain self-control and restructure their activities in the event of unforeseen obstacles with the least psychological loss. She points out that each serviceman adapted to the conditions of the combat situation and accepted his own role as an active defender of the Motherland.*

From a psychological point of view, the profession of assault serviceman is one of the most dangerous professions and belongs to the extreme professions, which are associated with great complexity and danger to life. According to the characteristic tasks, the combat activity of airborne assault troops differs significantly in specificity, diversity and intensity from other types and branches of the Armed Forces of Ukraine and requires each paratrooper to be professionally, physically and psychologically prepared, able to perform any tasks in the enemy's rear. and to conduct hostilities during defense, counter-offensive, special, anti-terrorist and peacekeeping operations. This necessitates an increased level of development of psychological readiness of servicemen of this type of troops from others. The formation and development of the psychological readiness of paratroopers to operate in combat conditions is one of the most important conditions for ensuring the personal safety of every serviceman, military units and our country as a whole.

Keywords: *readiness; psychological readiness; combat activities; extreme conditions.*

Мацевко Т. М. кандидат психологічних наук, с.н.с.,
Національна академія сухопутних військ,
<https://orcid.org/0000-0002-5424-847X>

Березницька У. О. Національна академія сухопутних військ
<https://orcid.org/0000-0002-6009-2280>

Солошенко Н. В. старший науковий співробітник НДЛ
кафедри суспільних наук НУОУ ім Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0002-6537-1107>

ПСИХІЧНІ СТАНИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗОНИ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

В статті розкриваються результати емпіричного дослідження прояву психічних станів військовослужбовців, які повернулися з зони ведення бойових дій. Показано, що вони мають не конгруентні психічні стани, що є результатом перебування військовослужбовців на етапі усвідомлення свого досвіду з переопрацюванням травматичних ситуацій і намаганням знаходження балансу взаємодії з навколишнім середовищем.

Ключові слова: психічні стани; травматичний досвід; військовослужбовці; бойові дії.

Постановка проблеми. Професійна діяльність військовослужбовців в лавах Збройних Сил та їх відповідні психічні стани є об'єктами уваги дослідників у зв'язку зі специфікою умов, складності виконання службових завдань та ін. Також новітні вимоги до збройної боротьби вимагають всебічного вивчення психічних станів людини в екстремальних умовах діяльності, заходів щодо збереження та підвищення боєздатності військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам психічних станів був присвячений ряд наукових робіт фахівців в галузі військової психології та психології діяльності людини в особливих умовах. До них слід віднести роботи О.А. Блінова, О.В. Тімченка, В.В. Ягупова, В.В. Стасюка, С.М. Миронця та інших авторів.

Початок вивчення психічних станів як окремого поняття поклав У. Джемс, який трактував психологію як науку про психічні стани людини. Психічні стани науковець відносив до станів свідомості, що характеризуються властивостями мінливості, вибірковості, безперервності та носять особистісний характер [3, с. 103].

Уперше загальна проблема психічних станів як самостійної категорії, що є відмінною від психічних процесів та властивостей, була сформована та розглянута М. Д. Левітовим. Учений узагальнив праці попередніх років та дослідив особливості прояву психічних станів, механізми їх виникнення, взаємозв'язок із психічними процесами та

властивостями. Згідно з його твердженням, «психічний стан – це цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, в якій відображається своєрідність перебігу психічних процесів в залежності від предметів та явищ дійсності, що відображаються, попереднього стану та психічних властивостей особистості» [4, с. 20].

Сучасний психологічний словник «психічний стан» трактує як поняття, що використовується для умовного виокремлення в психіці індивіда відносно статичного моменту на відміну від поняття «психічний процес», та одночасно підкреслюються динамічні моменти психіки на відміну від поняття «психічна властивість» [6, с. 302]. Також зазначається, що до складу цієї категорії входять різні види інтегрованого відображення впливів на суб'єкт внутрішніх та зовнішніх стимулів без чіткого усвідомлення їх предметного змісту.

Отже, психічний стан дослідниками розглядається як складне, інтегративне, цілісне поліфункціональне та поліструктурне явище психічного життя особистості, що виступає зв'язуючою ланкою між психічними процесами та властивостями; як складний інтегративний прояв психіки в усій сукупності її взаємозв'язків, у якому відображаються психологічні властивості та характер впливу зовнішніх чинників на особистість; як засіб організації психічних процесів і формування особистісних властивостей,

що забезпечує певний рівень мобілізації та активності особистості, сприяє чи перешкоджає продуктивній психічній діяльності.

Мета роботи полягає в розкритті внутрішньої суті психічних станів та особливостей їх прояву у військовослужбовців, які повернулися з зони ведення бойових дій. Для досягнення мети необхідно розглянути поняття психічного стану особистості та особливості його прояву у військовослужбовців, провести емпіричне дослідження психічних станів військовослужбовців, які повернулися з зони ведення бойових дій та визначити особливості їх прояву.

Методи дослідження

Теоретичні – аналіз та синтез, зіставлення та протиставлення, узагальнення та ін. – дали можливість теоретичного осмислення отриманих нами даних; б) емпіричні: методика Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів», методика «Самопочуття, активність, настрій (САН)», методика «ММРІ міні-мульт» – для визначення особливостей прояву психічних станів у військовослужбовців, які повернулися з зони ведення бойових дій.

Виклад основного матеріалу

В умовах бойової обстановки психіка воїна може попадати під вплив різних факторів. Цьому сприяє вплив новизни обстановки, обмеженість часу на виконання завдань, застосування нових видів сучасної зброї, незвичайні види і способи ведення бойових дій та ін. Тому в схожих умовах воїну важливо мати такий психічний стан, як стан впевненості. Він, як правило, характеризується чітким розумінням завдань, які стоять перед воїном, а також труднощів, які будуть виникати при виконанні цих справ. У цьому стані воїн об'єктивно оцінює майбутню діяльність та її особливості в конкретних умовах обстановки.

Особливість стану впевненості полягає в його впливу на успішність подолання труднощів сучасного бою. Від впевненості залежить рівень емоційної стійкості воїна, ступінь його впливу на почуття, а також швидкість і правильність прийняття відповідальних рішень [2, с. 14].

Але є впевненість уявна, тобто

самовпевненість. Бути самовпевненим, значить переоцінювати свої сили і можливості. Як правило, самовпевненість призводить до розв'язаності в поведінці. Такі воїни намагаються в усе втручатися, про все судити на свій лад, це негативно впливає на виконання службових обов'язків, сприяє порушенню військової дисципліни [2, с. 15].

Військова діяльність у більшості випадків супроводжується станом підйому. Подібний стан у військовослужбовця спостерігається особливо тоді, коли виконання завдання пов'язане з діяльністю, яка цікава військовослужбовцю і значима для нього. У подібному стані воїн відчуває радість і знає, що після виконання бойового завдання він отримає моральне задоволення [7].

Стан підйому має яскраво виражену забарвленість. У такому стані воїн під бойової діяльності, як правило, веселий, він жартує, кожен його рух продуманий, очі світяться запалом, він відчуває задоволеність від виконання поставленого завдання.

Що стосується такого психічного стану як стан стриманості, то він характеризується спокоєм воїна, розважливістю при виконанні того чи іншого завдання. У такому психічному стані він менше робить помилок, у нього немає зайвих рухів і метушливості. Цей стан може залежати від характеру та темпераменту військовослужбовця. Ступінь впливу темпераменту виразно позначається на поведінці, формах емоційної реакції людини. Стан стриманості особливо важливий тоді, коли в прийнятому рішенні неприпустимі елементи ризику, непродуманих дій, коли воїн запальний, дратівливий у дрібницях, легко уразливий, недовірливий [8, с. 227].

Такий психічний стан є наслідком високої професійної майстерності військовослужбовця, його високої свідомої дисциплінованості. Стан вольової активності неможливий без хорошої фізичної загартованості особового складу, без цілеспрямовано розвинених психічних процесів (уваги, пам'яті, мислення та ін.), а також без тієї соціально-психологічної атмосфери в колективі, яка сприяє підтримці у кожного воїна схожого психічного стану [8, с. 227].

Як правило психічні стани, що сприяють діяльності в екстремальних умовах формуються в результаті бойової, спеціальної, психологічної підготовки і вони визначають поведінку і дії воїна в конкретних ситуаціях. Вони зумовлюють вчинки людини в екстремальних умовах, допомагають їй на практиці проявити почуття обов'язку та відповідальності за доручену справу, висловити і довести свою відданість до Батьківщини, ненависть до ворога. Завданням кожного офіцера якраз і є підтримка у своїх підлеглих таких психічних станів, які особливо необхідні в умовах сучасного бою [7].

Прояв психічних станів у військовослужбовців відбувається на фоні травматичних впливів бойових дій, тому вони мають свій специфічний зміст і форму прояву.

Психологічний аналіз дозволяє виділити основні параметри таких травматичних впливів:

- 1) несприятливі умови для життєдіяльності;
- 2) вони мають загрозливий характер;
- 3) різке зростання внутрішньоособистісної напруженості;
- 4) виснаження адаптаційних ресурсів і “прорив” адаптаційного бар'єру;
- 5) зміна динамічних стереотипів поведінки;
- 6) кризовий стан особистості [7].

Такий травматичний вплив пов'язаний зі смертю, загрозою смерті, важким пораненням або будь-якою іншою загрозою фізичній цілісності. Ці впливи можуть бути або нетривалими, але надзвичайно потужними за силою впливу (тривалість цих подій від декількох хвилин до декількох годин), або тривалими чи такими, що регулярно повторюються.

Військова діяльність відрізняється особливою динамічністю, розмаїтістю, у ній можуть виявлятися, за певних умов, негативні психічні стани, а саме: напруженість, страх, паніка, тривога, сумнів, ригідність, фрустрація, занепад, неухважність та ін. [5, с. 56].

Нерішучість як психічний стан може виникнути не тільки за відсутності у військовослужбовця самостійності, упевненості в собі, але й у зв'язку з новизною, неясністю, заплутаністю в екстремальних умовах діяльності.

Такі умови призводять і до

виникнення стану психічного напруження. Можна говорити про суто «операторське» напруження, тобто те, що виникає як результат складності діяльності (наприклад, при важкості сенсорного розрізнення, нелегкості зорово-рухової координації тощо) і емоційне напруження, викликане екстремальними умовами [5, с. 57].

Серед негативних психічних станів, що переживають військовослужбовці в екстремальних умовах діяльності, можна виділити неспокій, тривожність, фрустрацію. Тривожність визначають як психічний стан, що викликається можливими або вірогідними прикриттями, несподіванкою, змінами у звичній обстановці й діяльності, затримкою приємного, бажаного і виражається у специфічних переживаннях (побоювання, хвилювання, порушення спокою тощо), реакціях. Але при цьому вона відіграє велику роль у процесі мотивації поведінки військовослужбовця, у певних випадках прямо виступаючи як мотив [7].

Умовами, що викликають неспокій і тривогу є такі, як: несподівані зміни в обстановці; невдачі й помилки під час виконання поставлених завдань; можливість виникнення різних проблем, пов'язаних зі службовою діяльністю або спілкуванням; очікування (іноді тривале) певного результату тощо. «М'які» форми тривожності служать сигналами до усунення недоліків, що є в роботі, до виховання рішучості, сміливості, упевненості у власних силах. Якщо ж тривожність виникає з нікчемних причин, неадекватна об'єктам і ситуації, що її викликали, приймає форми, що свідчать про втрату самоконтролю, є тривалою, то такий стан, безумовно, негативно впливає на здійснення діяльності [5, с. 59].

Відносно військовослужбовця фрустрацію в найзагальнішому вигляді можна визначити як складний емоційно-мотиваційний стан, що виражається в дезорганізації свідомості, діяльності та спілкування і виникає внаслідок тривалого блокування цілеспрямованої поведінки об'єктивно непереборними або суб'єктивно представленими перешкодами. Типовими реакціями при фрустрації є агресія, фіксація, депресія тощо. Агресію при фрустрації розуміють у широкому значенні, відносячи сюди не

тільки прямий напад, але і загрозу, ворожість, озлобленість. Вона може бути спрямована не тільки на осіб, винних у створенні «бар'єру», але й на всіх навколишніх або навіть на неживі предмети, на яких у даних випадках «зривається зло». Нарешті, можливе перенесення агресії на самого себе. Іноді фрустрація виступає у формі депресії, коли військовослужбовець ніби йде в «себе» і стає байдужим до зовнішніх подразників [1, с. 29].

Таким чином, проведений нами аналіз показує, що: психічні стани – це не нагромадження випадковостей у психіці людини, а психологічна категорія, якій властиві свої особливості, вони мають фізіологічну природу і відповідні причини виникнення. Впливи бойової діяльності можуть формувати у військовослужбовців кризові стани двох типів: криза першого типу пов'язана зі значним потрясінням, але яке все ж залишає можливість для виходу на звичний життєвий устрій та криза другого типу, яка перекреслює усі життєві замисли військовослужбовця і стимулює значні зміни у її житті: особистісні, ціннісні, смислові. Такі особливості бойової діяльності можуть формувати особливі психічні стани військовослужбовців після їх повернення з зони ведення бойових дій. Їх емпіричному дослідженню присвячений другий розділ нашої роботи.

Емпіричне дослідження

Згідно з розглянутими вище теоретичними положеннями про психічні стани військовослужбовців під час бойових дій, ми вирішили здійснити експериментальне дослідження з метою з'ясування психічних станів військовослужбовців, які брали участь у бойових діях на Донбасі.

Базою дослідження стала 36 ОБрМП

Вибіркова сукупність: 36 осіб – усі є учасниками операції об'єднаних сил (АТО) та безпосередньо виконували завдання на першій лінії взводних опорних пунктів.

Статева ідентифікація вибірки: усі респонденти – особи чоловічої статі.

Вікова ідентифікація вибірки: від 23 до 34 років.

Найбільше у вибірці переважає респондентів, що мають час проходження військової служби 3-5 років – 50%;

респондентів з часом проходження військової служби 1-2 роки – 22,2%; респондентів з часом проходження військової служби 6-10 років – 16,6%; респондентів з часом проходження військової служби більше 10 років – 11,2%.

Найбільше у вибірці переважає респондентів, що мають час перебування в умовах бойових дій 1-2 роки – 55,5%; респондентів з часом перебування в умовах бойових дій до 1 року – 27,9%; респондентів з часом перебування в умовах бойових дій більше 2-х років – 16,6%.

Діагностичне дослідження проводилося у військовій частині на етапі відновлення її боєздатності. Час після перебування у зоні ведення бойових дій склав 2 місяці, при цьому в цей період кожний військовослужбовець протягом 2 тижнів перебував у відпустці.

На підставі узагальнення існуючих в літературі методів дослідження психічних станів ми дійшли висновку, що до основних методик, які можуть бути використані при дослідженні, відносяться наступні:

1) для діагностики психічних станів військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, ми використали *методику Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів»*.

2) для діагностики самопочуття, активності та настрою використовується опитувальник з однойменною назвою *«Самопочуття, активність, настрої (САН)»*. Ця методика є різновидом опитувальників станів і настроїв. Розроблена вона була співробітниками Московського медичного інституту імені В.М.Сеченова у 1973 р., автори методики – В.А. Доскін, Н.А. Лаврентьева, В. Б. Шарай і М. П. Мірошніков.

3) для діагностики психічних станів військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, ми використали *опитувальник «ММРІ міні-мульт»*.

ММРІ був запропонований американськими психологами у 40-50 роках ХХ ст. Адаптація його була проведена у СРСР в 60-х роках ХХ ст. в інституті ім. В. М. Бехтерева психологами Ф.Б. Березіним і М.П. Мірошниковим.

Аналізуючи отримані дані військовослужбовців, які брали участь у бойових діях за методикою Г. Айзенка

«Самооцінка психічних станів», відзначимо наступне:

1) за показником «Тривожність» високий рівень тривожності констатовано у 16 осіб (44,4%). У 14 осіб (38,8%) присутній середній рівень тривожності, а у 6 осіб (16,8%) – низький рівень. Оптимальний рівень тривожності необхідний для ефективної адаптації особистості до дійсності. Надмірно високий рівень, як і надмірно низький свідчить про дезадаптивну реакцію. Це виявляється в загальній дезорганізованості поведінки і діяльності, і є показником несприятливого особистісного розвитку і, як, наслідок - низької ефективності діяльності.

2) за показником «Фрустрація» високий рівень фрустрації констатовано у 18 осіб (50%). У 10 осіб (27,7%) присутній

середній рівень фрустрації, а у 8 осіб (23,4%) – низький рівень. Тобто, у половини опитаних військовослужбовців констатовано високий рівень фрустрації.

3) за показником «Емоційність» високий рівень емоційності констатовано у 16 осіб (44,4%). У 12 осіб (33,3%) присутній середній рівень емоційності, а у 8 осіб (22,2%) – низький рівень.

4) за показником «Ригідність» високий рівень ригідності констатовано у 12 осіб (33,3%). У 16 осіб (44,4%) присутній середній рівень ригідності, а 8 осіб (22,2%) – низький рівень. Тобто, у опитаних військовослужбовців констатовано в основному середній і низький рівень ригідності.

Сукупні порівняльні результати дослідження представлені на рис. 1.

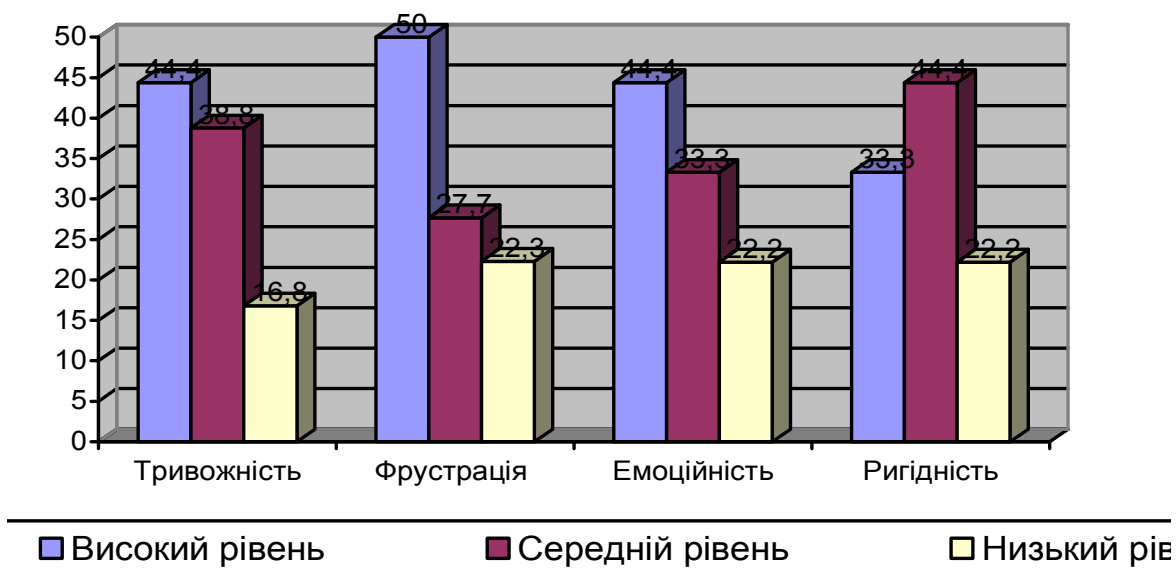

Рис. 1. Розподіл респондентів за показниками їх психічних станів (методика Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів»),%

Таким чином, з рисунку видно, що у військовослужбовців присутній високий рівень тривожності, фрустрації, емоційності та середній рівень ригідності.

Для діагностики самопочуття, активності та настрою нами була використана методика «Самопочуття, активність, настрій (САН)».

Аналіз результатів дослідження з цією методикою показав у військовослужбовців сформованість різних станів:

1) високий рівень самопочуття продемонстрували 10 осіб (27,7). У 16-ми осіб (44,6%) виявлено середній рівень

самопочуття. Низький рівень самопочуття констатуємо у 10-ти осіб (27,7%);.

2) високий рівень активності продемонстрували 12 осіб (33,3%). У 10-ти осіб (27,7%) виявлено середній рівень активності. Низький рівень активності констатуємо у 14-ми осіб (39%);

3) високий рівень настрою продемонстрували 16 осіб (44,4%). У 12-ти осіб (33,3%) виявлено середній рівень настрою. Низький рівень настрою констатуємо у 8-х осіб (22,3%).

Сукупні порівняльні результати дослідження представлені на рис. 2

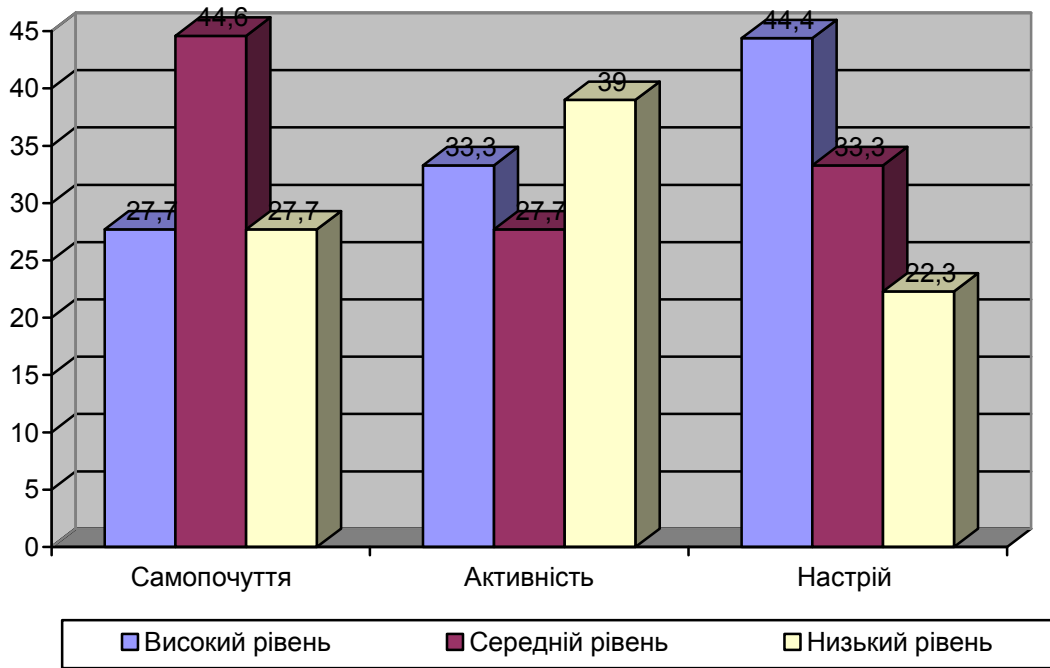

Рис. 2. Розподіл респондентів за різними станами (методикою «Самопочуття, активність, настрій (САН)»)

Отже, серед військовослужбовців переважає середній рівень самопочуття, низький рівень активності та високий рівень настрою, що є достатньо адекватною реакцією на завдання (ремонт і обслуговування озброєння та техніки, поповнення особовим складом, психологічна реабілітація та повсякденна діяльність), які на момент дослідження стояли перед військовослужбовцями, що перебували на етапі відновлення боєздатності після виходу з зони ведення бойових дій. При цьому слід зазначити, що показники настрою, ймовірно, залежали від ситуативних факторів (отримання грошового забезпечення в день тестування).

Для діагностики найпоширеніших ситуативних або застійних особистісних розладів, обумовлених умовами праці та життєдіяльності ми використали методику «ММРІ міні-мульт».

Аналіз результатів дослідження за цією методикою показав у військовослужбовців наступне:

1) у 10-х осіб (27,7%) виявлено високий рівень іпохондрії. У 18-ти осіб (50%) виявлено низький рівень іпохондрії. Середні показники констатуємо у 8-х осіб (22,3%). Низькі показники по цій шкалі характеризуються активністю, швидкістю у виконанні дій, критичністю до суджень і гнучким пристосуванням до змін

обстановки.

2) у 16-х осіб (44,4%) виявлено високий рівень депресивності. У 8-х осіб (22,3%) виявлено низький рівень депресивності. Середні показники констатуємо у 12-ти осіб (33,3%). Високі оцінки мають чутливі, сенситивні люди. У справах вони старанні, сумлінні, високо моральні й обов'язкові проте при найменших невдачах вони впадають у відчай.

3) високий рівень істерії продемонстрували 6 осіб (16,6%). У 22-тьох осіб (61,1%) виявлено середній рівень істерії. Низький рівень істерії констатуємо у 8-х осіб (22,3%). Головною особливістю таких людей є прагнення здаватися більш значнішими, ніж насправді, бажання будь-що звернути на себе увагу.

4) у 8-х осіб (22,3%) виявлено високий рівень психопатії. У 24-рьох осіб (66,6%) виявлено низький рівень психопатії. Середні показники констатуємо у 4-х осіб (11,1%). Тобто, переважна більшість військовослужбовців проявляють достатню соціальну адаптацію та стійкість у настроях.

5) високий рівень паранойяльності продемонстрували 4 особи (11,1%). Ці військовослужбовці можуть проявляти однобічність, агресивність й злопам'ятність, відсутність толерантності і стриманості у думках і діях. Свої погляди

вони активно насаджують, тому мають часті контакти з оточуючими. У 12-ти осіб (33,3%) виявлено середній рівень паранойяльності. Низький рівень паранойяльності констатуємо у 20-ти осіб (55,5%);

6) у 22-ох осіб (61,1%) виявлено високий рівень психастенії. У 6-х осіб (16,6%) виявлено низький рівень психастенії. Середні показники констатуємо у 8-х осіб (22,3%); Діагностика за цією шкалою характеризує осіб, яким властиві тривожність. Результати корелюють з показником тривожності за методикою Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів».

7) у 12-ти осіб (33,3%) виявлено високий рівень шизоїдності. Загальною рисою таких людей є поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю й відчуженістю в міжособистісних відносинах.

У 16-ми осіб (44,4%) виявлено низький рівень шизоїдності. Середні показники констатуємо у 8-х осіб (22,3%);

8) високий рівень гіпоманії продемонстрували 4 особи (11,1%). У 14-тьох осіб (38,8%) виявлено середній рівень гіпоманії. Низький рівень гіпоманії констатуємо у 18-ти осіб (50,0%). Для осіб з низькими оцінками за цією шкалою характерний знижений настрій. Вони пасивні з переважно негативними очікуваннями від життя. Люблять роботу із частими змінами, охоче контактують із людьми, однак інтереси їх поверхневі й нестійкі, їм не вистачає витримки й наполегливості.

Зважаючи на отримані результати, відзначимо, що у військовослужбовців присутній високий рівень тривожності, фрустрації та емоційності; депресивності та психастенії, переважно високий та середній рівень істерії, а також низький рівень активності і гіпоманії.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У підсумку зауважимо наступне:

1. Психічні стани науковцями розглядаються як складне, інтегративне, цілісне поліфункціональне та поліструктурне явище психічного життя особистості. Виникнення психічних станів спричинене особливостями суб'єкт-ситуаційної взаємодії людини, яка

зумовлена її смисловою системою та формує конкретну психологічну ситуацію. До зовнішніх факторів формування психічних станів особистості належать соціально-психологічне довкілля, соціальні умови становлення та самоствердження, а внутрішніми факторами є біологічні, особистісні та індивідуальні особливості.

2. Аналіз наукових джерел свідчить про досить велику різноманітність психічних станів: агресія, активність, апатія, бадьорість, байдужість, безнадійність, відчай, упевненість, утом, гнів, депресія, задоволення, незадоволення, нерішучість, песимізм, пригніченість, радість, фрустрація, тривога, страх тощо. За особливостями свого впливу вони поділяються на позитивні та негативні. Серед позитивних, що активізують діяльність військовослужбовця можна виділити радість, задоволення, ейфорію, активність, натхнення, рішучість, упевненість. Негативні ж психічні стани є астеничними, демобілізують діяльність, виступають вагомим фактором невротизації, можуть перетворитись у стійкі властивості особистості, призвести до соціальної дезадаптації. При діяльності в екстремальних умовах найчастіше у військовослужбовців проявляються стрес, страх, психічна напруга, депресія, утом, апатія, тривога.

3. Прояв психічних станів у військовослужбовців відбувається на фоні травматичних впливів бойових дій, пов'язаних зі смертю, загрозою смерті, важким пораненням або будь-якою іншою загрозою фізичній цілісності, які можуть бути або нетривалими, але надзвичайно потужними за силою впливу (тривалість цих подій від декількох хвилин до декількох годин), та (або) тривалими чи такими, що регулярно повторюються.

Результатом впливу таких травматичних впливів може бути нав'язлива розумова діяльність, пов'язана з подією, симптоми уникнення і високої фізіологічної реактивності, а також зміна "Я – концепції" і образу світу індивіда, що може супроводжуватися почуттями тривоги, провини, сорому і зниженням самооцінки. В цих випадках зловживання алкоголем та іншими психоактивними

речовинами можуть бути спробою захиститися від нестерпних переживань.

4. Результати нашого емпіричного дослідження, демонструють, що після перебування в зоні бойових дій, військовослужбовці, з якими ми провели опитування, мають різноспрямовані прояви психічних станів:

тривожність, фрустрація, емоційність, критичність до суджень поряд з гнучким пристосуванням до змін обстановки;

старанність і сумлінність проте висока чутливість до невдач;

прагнення здаватися більш значнішими, ніж насправді, бажання будь-що звернути на себе увагу при достатній соціальній адаптації та стійкості у настроях;

окремі прояви поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю й відчуженістю в міжособистісних відносинах.

При цьому військовослужбовці суб'єктивно оцінюють свій рівень самопочуття к середній, рівень активності – низький, а рівень настрою як високий.

На нашу думку такі результати пов'язані з тим, що військовослужбовці після двох місяців виходу з зони ведення бойових дій перебувають на етапі усвідомлення свого досвіду, вони переопрацьовують прожиті травматичні ситуації, намагаються знайти баланс взаємодії з навколишнім середовищем.

5. Зважаючи на отримані результати, ми відзначили, що за для вчасного корегування психічних станів, які деструктивно впливають на життя військовиків необхідно застосовувати прийоми контролювання стресу та зниження тривожності.

6. Напрямами подальших досліджень є;

- розширення вибірки дослідження, для отримання статистично значимих результатів;

- дослідження динаміки зміни психічних станів військовослужбовців на етапах відновлення та бойового злагодження;

- розширення прийомів корегування психологічних станів і дослідження ефективності їх колекційного впливу.

Список використаних джерел

1. Абдурахманов Ф.А., Сьедин С.И. Психологические последствия воздействия боевой обстановки: Учебное пособие / Ф.А. Абдурахманов, С.И. Сьедин – М.: Воениздат, 2002 – 168 с.
2. Блінов О. А. Психічні стани військовослужбовців у процесі служби / О.А. Блінов // Вісник Національного університету оборони України – 2013 – № 4 (35) – С. 196-203
3. Джемс У. Психология / Под ред. Л. Н. Петровской. – М. : Педагогика, 1999. – 369 с.
4. Ответчиков А. В. Психические состояния военнослужащих в особых условиях ведения боевых действий. Учебное пособие / А.В. Ответчиков. – М.: ВПА, 2008 – 103 с.
5. Прохоров А. О. Теоретические и практические аспекты проблемы психических состояний личности / А. О. Прохоров. – Самара, 1991 – 113 с.
6. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского; 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій: навчально-методичний посібник / А.М. Романишин, О.В. Бойко, Д.В. Богородицький «та ін.». – Львів: НАСВ, 2015. – 322 с.
8. Ягупов В. В. Військова психологія : Підручник. – Київ : Тандем, 2004. – 656 с.

References

1. Abduraxmanov F.A., Sedyn S.Y. Psyxologicheskiye posledstvyiya vozejstvyya boevoj obstanovky: Uchebnoe posobyе / F.A. Abduraxmanov, S.Y. Sedyn – M.: Voenyizdat, 2002 – 168 s. (in Russian).
2. Blinov O. A. Psykhichni stany vijskovosluzhbovciv u procesi sluzhby / O.A. Blinov // Visnyk Nacional'nogho universytetu oborony Ukrajinyy – 2013 – # 4 (35) – S. 196-203 (in Ukrainian).
3. Dzhehms U. Psykholohyja / Pod red. L. N. Petrovskoj. – M. : Pedagoghyka, 1999. – 369 s. (in Russian).
4. Otvetchykov A. V. Psykhycheskiye sostojanyja voennosluzhashhykh v osobyykh uslovyjakh vedenyja boevyykh dejstvyj. Uchebnoe posobyе / A.V. Otvetchykov. – M.: VPA, 2008 – 103 s. (in Russian).
5. Prokhorov A. O. Teoreticheskiye y praktycheskiye aspekty problemy psykhycheskykh sostojanyj lychnosty / A. O. Prokhorov. – Samara, 1991 – 113 s. (in Russian).
6. Psykholohyja. Slovarj / Pod obshh. red. A. V. Petrovskogho, M. Gh. Jaroshevskogho; 2-e yzd., yspr. y dop. – M. : Polytyzdat, 1990. – 494 s. (in Russian).

7. Psykhologhija boju: dijalnistj komandrya pidrozdilu shhodo pidtrymannja moraljno-psykhologhichnogho stanu osobovogho skladu v khodi bojovykh dij: navchaljno-metodychnyj posibnyk / A.M. Romanyshyn, O.V. Bojko, D.V. Boghorodyckyj «ta in.». – Ljviv: NASV, 2015. – 322 s. (in Ukrainian).

8. Jaghupov V. V. Vijsjkova psykhologhija : Pidruchnyk. – Kyjiv : Tandem, 2004. – 656 s. (in Ukrainian).

Резюме

Мацевко Т. М. Національна академія сухопутних військ

Березницька У. А. Національна академія сухопутних військ

Солошенко Н. В. НУОУ імені Івана Черняхівського

**ПСИХИЧЕСКИЕ СОСТОЯНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ПОСЛЕ ВОЗВРАЩЕНИЯ ИЗ
ЗОНЫ ВЕДЕНИЯ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ**

В статье раскрываются результаты эмпирического исследования проявления психических состояний военнослужащих, вернувшихся из зоны ведения боевых действий. Показано, что они имеют не конгруэнтные психические состояния, что является результатом пребыванием военнослужащих на этапе осознания своего опыта с переработкой травматических ситуаций и попыткой нахождения баланса взаимодействия с окружающей средой.

Ключевые слова: психические состояния; травматический опыт; военнослужащие; боевые действия.

Summary

Matsevko T. Ph.D., Candidate of Psychological Sciences, senior researcher,

National Academy of Army Forces n.a. hetman Peter Sagaydachny

Bereznytska U. National Academy of Army Forces n.a. hetman Peter Sagaydachny

Soloshenko N. National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi

**MENTAL CONDITIONS OF MILITARY SERVERS AFTER RETURN FROM AREA OF
MILITARY ACTION**

***Introduction.** Professional activity of servicemen in the Armed Forces and their respective mental states are the objects of attention of researchers in connection with the specifics of the conditions, the complexity of the performance of official duties, etc. Also, the latest requirements for armed struggle require a comprehensive study of the mental state of man in extreme conditions, measures to preserve and improve the combat effectiveness of servicemen.*

The study of the mental states of servicemen in the conditions of military activity, the disclosure of their peculiarities of manifestation in specific soldiers should contribute to the solution of this basic task.

***Purpose.** To reveal the inner essence of mental states and the peculiarities of their manifestation in servicemen who have returned from the combat zone.*

***Methods.** Theoretical methods - analysis and synthesis, comparison and contrast, generalization, etc. - gave the opportunity to theoretically comprehend the data obtained by us. Empirical methods: G. Eisenko's method "Self-assessment of mental states", method "Feeling, activity, mood (FAM)", method "MMPI mini-mult" - to determine the peculiarities of the manifestation of mental states in servicemen who have returned from combat.*

***Originality** Peculiarities of mental states of servicemen after returning from the combat zone at the stage of their recovery are determined.*

***Conclusion.** The results of our empirical study show that after being in a combat zone, the servicemen with whom we conducted surveys have multidirectional manifestations of mental states:*

anxiety, frustration, emotionality, criticism of judgments, along with flexible adaptation to changes in the situation;

diligence and honesty, however, high sensitivity to failures;

the desire to seem more significant than in reality, the desire to draw attention to anything with sufficient social adaptation and resilience;

some manifestations of a combination of hypersensitivity with emotional coldness and alienation in interpersonal relationships.

Soldiers subjectively assess their level of well-being as average, their level of activity as low, and their level of mood as high.

In our opinion, these results are due to the fact that the servicemen, after two months of leaving the combat zone, are at the stage of realizing their experience, they are processing the traumatic situations, trying to find a balance of interaction with the environment.

Keywords: mental conditions; traumatic experience; military personnel; military operations.

Мулява В. Д. кандидат філософських наук, доцент,
провідний науковий співробітник НДІ кафедри
МПЗ ДВ (с) НУОУ імені Івана Черняхівського.
<https://orcid.org/0000-0003-4876-2525>

Богайчук В. Ж. кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук НУОУ
імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0003-4977-5870>

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ І МОТИВАЦІЇ МОЛОДІ ДО СЛУЖБИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Визначено основні проблеми та надано нормативно-правові, ідейні, політичні, педагогічні рекомендації щодо удосконалення військово-патріотичного виховання в системі призову, комплектування та накопичення мобілізаційних ресурсів і мотивації молоді до служби у Збройних Силах України в умовах відбиття збройної агресії

Ключові слова: патріотизм; воєнно-патріотичне виховання; національно-патріотичне виховання; мотивація; Збройні Сили України

Постановка проблеми. Необхідність вдосконалення військово-патріотичного виховання (далі – ВПВ) і мотивації молоді до служби у Збройних Силах України обумовлено необхідністю комплексної реалізації державних завдань щодо інтенсивного запровадження загальнонаціональних ідейних орієнтирів, які здатні консолідувати суспільство та духовно зміцнити державу. Його важливість значно підвищується в умовах реального застосування військ (сил) проти зовнішньої збройної агресії. В умовах розгортання гібридної війни Російської Федерації проти України чітко проявились проблемні питання, які негативно позначились на результативності усієї системи ВПВ.

По-перше, у попередні роки, до початку російської агресії, ВПВ, як і всю державну гуманітарну політику не було зорієнтовано на протидію реальним загрозам національній безпеці. Як наслідок, значна частина населення України не була об'єднана єдиною національною ідеєю. Це яскраво підтвердилось під час проведення мобілізаційних заходів, коли ми зіткнулися з відвертими проявами саботажу, ігноруванням конституційного обов'язку по захисту Батьківщини призовниками майже в усіх регіонах нашої держави.

Аналіз державної гуманітарної політики впродовж цих років становлення незалежності України засвідчив, що національно-патріотичному вихованню

молоді не приділялось достатньої уваги. У зв'язку з цим актуалізувалася низка проблем, які і сьогодні гальмують ефективність всієї системи ВПВ молоді в Україні. До них належить:

- недостатні зусилля держави у сфері політики консолідації суспільства, формування активної громадянської позиції та національно-патріотичної свідомості громадян України;

- брак духовності і моральності у суспільстві;

- наявність істотних відмінностей у системах цінностей, світоглядних орієнтирах груп суспільства, населення певних територій держави, окремих громадян;

- наявність імперсько-тоталітарних рудиментів у суспільній свідомості та зумовлених нищенням української духовно-культурної спадщини та історичної пам'яті розбіжностей в уявленнях про історичне минуле, зокрема про тоталітарну добу і політичні репресії;

- незавершеність процесу формування національного мовно-культурного простору, стійкості його ціннісної основи до зовнішнього втручання;

- відсутність єдиної державної інформаційно-просвітницької політики щодо питань організації та висвітлення заходів із національно-патріотичного виховання;

- перетворення інформаційного простору на поле маніпуляцій суспільною свідомістю, продукування ціннісної дезорієнтації;

- недостатня нормативно-правова урегульованість сфери патріотичного виховання;

- недостатній рівень гармонізації законодавства й управлінських практик у сфері формування громадянської позиції з законодавством держав Європейського Союзу;

- відсутність ефективного механізму реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання;

- недостатність кваліфікованого кадрового потенціалу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, у навчальних закладах для організації та здійснення заходів із національно-патріотичного виховання;

- низький рівень матеріально-технічного забезпечення та розвитку інфраструктури у сфері національно-патріотичного виховання [6].

До початку 2014 року проблема мотиваційної готовності молоді до служби в армії набула соціального значення. В основі цієї проблеми лежали суперечності між об'єктивною потребою суспільства у скороченні і реформуванні Збройних Сил та його неможливістю через відсутність необхідних гарантій і захисту звільнених у запас; між залишками ідеології тоталітарної системи та новими деідеологізованими формами світосприйняття; між статутними та реальними армійськими порядками.

Зазначені суперечності проявлялися у таких негативних явищах: зниження психологічної готовності призовників до військової служби; невідповідність психологічних і фізичних можливостей призовників військовій діяльності; зниження рівня військової дисципліни, підвищення численності осіб, які ухиляються від призову, підвищення кількості дезертирів; негативне ставлення до військової служби, відсутність позитивних емоцій, незадоволення, що позначається на психічній рівновазі, фізичній працездатності; відчуття особистої кризи у зв'язку з відсутністю службових, матеріальних, соціальних перспектив; погіршення адаптації призовників до військової служби.

По-друге, не виправдали себе регіональні програми військово-патріотичного виховання. Навпаки, особливо у південно-східних регіонах та в Криму вони сприяли поширенню сепаратистських настроїв, оскільки ці програми, як правило спирались на історіографію виведену з радянських часів, що фактично виключала формування громадянина-патріота Української держави.

По-третє, ускладнило ситуацію скорочення у військоматах усіх рівнів відділів виховної роботи, що унеможливлювало якісну роботу з населенням, в першу чергу з призовною молоддю в регіонах.

Крім того, серйозною проблемою стала відмова від системної допризовної підготовки молоді у загальноосвітніх навчальних закладах. Зазначене негативно позначилось на якості підготовки резервів, зокрема їх морально-психологічної готовності до проходження військової служби в цілому.

По-четверте, погоня за кількісними показниками в питаннях якомога швидшого комплектування військ (сил) військовослужбовцями служби за контрактом штучно стимулювала територіальний принцип комплектування Збройних Сил України. Як наслідок, під час захоплення Криму збройними силами РФ понад 80% військовослужбовців служби за контрактом, призваних з числа жителів Автономії відмовилось виконувати свій конституційний обов'язок, мотивуючи своє рішення так званім регіональним патріотизмом.

Така ситуація вимагає від органів політичного та військового управління усіх рівнів рішучих дій щодо внесення коректив у загальну систему військово-патріотичного виховання військовослужбовців та призовної молоді особливо в період активної фази відбиття російської агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За твердженням провідних військових фахівців з проблем виховання В. Ягупова, О. Литвиненка, П. Ситника військово-патріотичне виховання поки що не набуло вигляду цілісного законодавчо визначеного механізму системної і цілеспрямованої взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, навчальних закладів, інститутів

громадянського суспільства та громадян з формування у людини і громадянина високої національної свідомості, почуття відданості своїй Батьківщині. Так, у тексті Конституції України взагалі відсутні терміни «патріот» і «патріотизм». А статтю 15 Основного закону є усі підстави вважати прямою заборonoю на існування державницької ідеології в Україні, а відтак і будь-яких ідейних засад патріотизму. Закон України «Про освіту» також не зміг унормувати патріотичне виховання дітей та молоді в якості одного з головних пріоритетів діяльності держави та суспільства.

Питання мотивації молоді до військової служби досліджували ряд вітчизняних вчених: О.Бандурка, М.Варій, О.Житник, С.Занюк, Н.Ковальчишина, О.Макаревич, А. Наumenко, В.Осьодло, О.Сафін, О.Хміляр, В.Ягупов та інші. Однак на даний час існує прогалина в дослідженні вихованих, військово-патріотичних мотиваційних аспектів, що впливають на прийняття молоддю рішення щодо підписання (чи розірвання) контракту на проходження військової служби

Мета статті – виявити актуальні проблеми військово-патріотичного виховання військовослужбовців та молоді в системі призову, комплектування та накопичення мобілізаційних ресурсів та надати нормативно-правові, ідейні, політичні, педагогічні рекомендації щодо його удосконалення і мотивації молоді до служби у Збройних Силах України в умовах відбиття збройної агресії.

Методи дослідження Методологічною основою для досягнення визначеної вище мети стали принципи історизму, плюралізму, системності. Використовувалися загальнонаукові методи: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, формалізація, комплексний підхід; застосовувалися також методи емпіричного дослідження: спостереження, порівняння, метод статистики, соціологічні опитування; були використані і спеціальні методи: експертних оцінок, аналіз незалежних характеристик, контент-аналіз керівних документів.

Виклад основного матеріалу Вивчення організації, досвіду та проблем військово-патріотичного виховання в системі призову, комплектування та

накопичення мобілізаційних ресурсів і мотивації молоді до служби у Збройних Силах України дозволило сформулювати низку рекомендацій різного рівня щодо удосконалення цієї діяльності. При їх розробці були широко використані матеріали недавнього соціологічного дослідження проведеного науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України щодо стану військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей. Одним із завдань цього соціологічного дослідження було з'ясувати думки респондентів щодо чинників потенційно негативного впливу на військово-патріотичне виховання військовослужбовців та молоді [5].

Абсолютна більшість опитаних (78,6%) проблемами, що найбільш негативно впливають на ефективність патріотичного виховання, називали політичні проблеми (невизначеність із національною ідеологією на рівні політичних еліт держави).

Більше половини опитаних (51,1%) серед таких вказували на економічні проблеми (недостатній рівень задоволення соціальних потреб у державі).

На думку майже кожного третього респондента (31,5%) найбільш негативно впливають на ефективність патріотичного виховання соціальні проблеми (протиріччя в суспільстві щодо статусу та напряму розвитку держави).

Тому, виходячи з переліку основних проблем та, насамперед, з метою вдосконалення державної політики з питань військово-патріотичного виховання громадян України, покращення нормативно-правового забезпечення у цій сфері пропонується наступне.

1. Внести зміни та доповнення до нормотворчих засад держави з питань патріотичного виховання громадян України:

1.1) внести зміни до статті 15 Конституції України, а саме: абзац другий цієї статті («Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова») записати в редакції: «Держава сприяє утвердженню й розвитку державницької національно-патріотичної ідеології як цілісної системи ідей, цінностей і інтересів, через яку Український народ усвідомлює себе та своє становище в оточуючому світі,

висловлює свої потреби та визначає форми організації власного буття» [4].

1.2) у новій редакції Закону України «Про національну безпеку України» визначити:

– серед національних інтересів: «розвиток інтелектуального потенціалу Українського народу, формування національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвиток духовно-моральних цінностей українців, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов задля розширеного відтворення населення»;

– серед основних напрямів державної політики у сфері національної безпеки: «формування та розвиток національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду Українського народу, збереження його духовно-моральних цінностей»; «взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання, забезпечення широкої громадської підтримки цих процесів, підвищення ролі сім'ї і волонтерських організацій» [3].

1.3) внести зміни до Закону України «Про освіту»: викласти абзац 2 преамбули у такій редакції: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання громадянина-патріота України, утвердження любові до Батьківщини, духовності, моральності, шанобливого ставлення до національних надбань, наслідування найкращих прикладів мужності та звитяги борців за свободу і незалежність нашої держави, збагачення нації основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення його освітнього рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [2];

1.4) внести зміни до пункту 17 Воєнної доктрини України, а саме: до основних завдань воєнної політики України у найближчий час і в середньостроковій перспективі додати: «військово-патріотичне виховання особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань, підняття престижу військової служби, утвердження духовності, моральності, шанобливого ставлення до національних

надбань Українського народу, наслідування найкращих прикладів мужності та звитяги борців за свободу і незалежність нашої держави» [1].

1.5) беручи до уваги, що національно-патріотичне виховання є невід'ємною складовою системи забезпечення національної безпеки України доцільно розглянути питання щодо створення при Апараті Ради національної безпеки і оборони України постійно діючого Координаційного центру з питань національно-патріотичного виховання, із залученням представників зацікавлених міністерств, відомств, громадськості, ЗМІ, духовно-релігійних, волонтерських та інших організацій.

2. Розширити та доповнити нормативно-правову базу військово-патріотичного виховання молоді при активній підтримці парламентського та регіональних депутатських об'єднань, які і мають контролювати реалізацію виховання молоді органами влади. Для цього під їх патронатом пропонується розробити державну Концепцію військово-патріотичного виховання як головну умову його кардинального покращення. З урахуванням особливого стану країни, формування нового складу воєнно-політичного керівництва держави до основних положень цієї Концепції з питань військово-патріотичного виховання пропонується внести такі положення:

•роз'яснення воєнної політики держави, рішень органів державної влади щодо зміцнення сектору безпеки і оборони України, ходу та проблем проведення АТО та актуальних проблем Операції об'єднаних сил;

•координація розробки та реалізації регіональних, місцевих і галузевих програм військово-патріотичного виховання молоді органами державної влади та місцевого самоврядування;

•висвітлення історичного шляху, пропаганда успіхів, покращення іміджу Збройних Сил та інших військових формувань;

•активізація роботи з професійної орієнтації молоді на опанування військових спеціальностей;

•розширення та активізація роботи з ветеранами війни, героями АТО та ООС,

відмінниками бойової підготовки Збройних Сил та інших військових формувань;

- посилення участі військових частин, вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів у військово-патріотичному вихованні молоді;

- сприяння в ході комплектування та накопичення мобілізаційних ресурсів налагодженню зв'язків підприємств, установ, організацій і навчальних закладів з військовими частинами, де проходять службу громадяни з цих колективів;

- сприяння внесенню та реалізації пропозицій місцевих органів влади та місцевого самоврядування, громадських організацій щодо посилення ВПР серед молоді в навчальних закладах, на підприємствах, в установах та за місцем проживання;

- залучення соціологічних служб держави для моніторингу військово-патріотичного виховання молоді в системі призову, комплектування та накопичення мобілізаційних ресурсів;

- сприяти правовому та економічному стимулюванню суб'єктів підприємницької діяльності, яка спрямована на військово-патріотичне виховання молоді;

- сприяння діяльності усіх організацій спрямованих на військово-патріотичне виховання молоді;

- активізація ЗМІ усіх форм власності, вітчизняного кінематографу, літератури та мистецтва спрямованих на військово-патріотичне виховання молоді;

- розробка та впровадження системи державних війських свят України, створення Залів подвигів і пам'яті та Пантеону українських героїв військової служби;

- посилення військово-патріотичної спрямованості гуманітарних дисциплін, таких як історія України, іміджологія, PR, політологія та предмету «Захист Вітчизни» у загальноосвітніх школах;

- формування навчального комплексу військово-патріотичного виховання допризовної учнівської молоді на базі військових ліцеїв;

- проведення науково-практичних конференцій, семінарів видання підручників, посібників, наукових праць, системних рекомендацій з питань військово-патріотичного виховання молоді;

- вдосконалення та використання системи критеріїв оцінки військово-патріотичної вихованості молоді в цілому.

3. У ході вказаного вище соціологічного дослідження з'ясовувалась напрями та шляхи розв'язання найбільш актуальних проблем у сфері військово-патріотичного виховання молоді. В узагальненому вигляді основними напрямками вдосконалення військово-патріотичного виховання молоді є наступні.

Першим, найважливішим напрямом роботи з метою покращення військово-патріотичного виховання молоді, на думку респондентів, є подолання розбіжностей між тим, що подають на заняттях та заходах, і тим, що дійсно є у повсякденному житті (оцінено в 3,84 бали за 5-ти бальною шкалою).

На другому місці – покращення функціонування державної системи патріотичного виховання громадян України – 3,73 бали.

На третьому – врахування інтересів військовослужбовців при організації роботи з військово-патріотичного виховання військовослужбовців – 3,71 бали.

Далі за рейтингом йдуть: підвищення рівня педагогічної майстерності керівників та організаторів роботи з військово-патріотичного виховання (3,64); мотивація призовної молоді та особового складу щодо активного прояву справжніх патріотичних почуттів (3,59); подолання формальності у проведенні заходів військово-патріотичного характеру (3,58). Дещо нижче респондентами оцінюється важливість таких напрямів роботи, як: поєднання змістовного компоненту заходів військово-патріотичного виховання з практичною діяльністю (3,54), удосконалення системи виховної роботи у ЗС України (3,52); створення умов для індивідуальної роботи з військово-патріотичного виховання військовослужбовців (3,52).

Як свідчать результати соціологічного дослідження, одним із найефективніших заходів формування патріотизму у молоді і військовослужбовців, на думку опитаних, є їх участь у військових ритуалах, підтриманні та зміцненні військових традицій (44,7%). Ефективними для формування патріотизму у військовослужбовців, за відповідями респондентів, також є: відвідування

пам'яток культури, визначних місць, музеїв та інше (39,1%); вивчення української мови, історії Української держави, історії українського війська (38,9%), відвідування урочистих заходів до державних, професійних і народних свят України (38,5%); відвідування вечорів вшанування ветеранів бойових дій та героїв визвольних змагань (38,5%) [5].

4. Організація військово-патріотичного виховання в системі мотивації молоді до служби у Збройних Силах України має враховувати такі вимоги:

- відповідати соціальному замовленню українського суспільства, призначенню ЗС України та характеристикам патріотичної вихованості особового складу;
- бути спрямованим на здійснення головної мети військово-патріотичного виховання – формування і розвитку патріотично налаштованої, всебічно й гармонічно розвинутої особистості військовослужбовця – громадянина і патріота України;
- спиратися на сучасні національні, загальнолюдські й військові цінності, ідеали та формувати світогляд Захисника Батьківщини;
- відображати зв'язок теорії виховання з військовою практикою,

забезпечувати підготовку психіки особистості до умов сучасної війни;

- відповідати духовним і фізичним можливостям особового складу, сприяти їх активізації на самовиховання;
- сприяти єдності виховання, навчання, розвитку, психологічної підготовки і самовдосконалення молоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень В умовах розгортання гібридної війни Російської Федерації проти України загострилися попередні та виявились нові проблеми військово-патріотичного виховання молоді, які негативно позначились на боєздатності військ (сил). Запропоновані в статті рекомендації дозволяють вдосконалити систему військово-патріотичного виховання в Україні.

Потребують подальшого дослідження актуальні проблеми організації військово-патріотичного виховання на державному та на оперативно-стратегічному рівні у ЗС України; можливості удосконалення його поточної нормативно-правової і програмно-методичної бази та розробка критеріїв ефективності військово-патріотичного виховання молоді і її мотивації до проходження військової служби.

Список використаних джерел

1. Воєнна доктрина України // Затверджена Указом Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015).
2. Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII “Про освіту” //Відомості Верховної ради, 2017, № 38-39, ст.380)
3. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII “Про національну безпеку України” Із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 4 березня 2020 року N 522-IX
4. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Велес, 2011. – 48 с
5. Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей: матеріали XV науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2016. – 188 с.
6. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки, затверджена Указом Президента України № 580/2015 від 13.10.15 р.

References

1. Voienna doktryna Ukrainy [Military doctrine of Ukraine] // Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 24.09.2015 r. № 555/2015). (in Ukrainian).
2. Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII “Pro osvitu” [Law of Ukraine of 05.09.2017 № 2145-VIII “On Education”] //Vidomosti Verkhovnoi rady, 2017, № 38-39, st.380). (in Ukrainian).
3. Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII “Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy” [Law of Ukraine of June 21, 2018 № 2469-VIII “On National Security of Ukraine”] Iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy Zakonom Ukrainy vid 4 bereznia 2020 roku N 522-IX

4. Konstytutsiia Ukrainy. [The Constitution of Ukraine]. Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. – K. : Veles, 2011. – 48 s (in Ukrainian).
5. Patriotyzm u systemi suchasnykh suspilnykh tsinnosti: materialy KhV naukovopraktychnoi konferentsii. [Patriotism in the system of modern social values] – K. : VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2016. – 188 s. (in Ukrainian).
6. Stratehiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi na 2016 - 2020 roky, [Strategy of national-patriotic education of children and youth for 2016 – 2020] zatverdzhena Ukazom Prezidenta Ukrainy № 580/2015 vid 13.10.15 r. (in Ukrainian).

Резюме

Мулява В. Д. доктор філософії, доцент,
НУОУ імені Івана Черняхівського

Богайчук В. Ж. кандидат політичних наук, доцент,
НУОУ імені Івана Черняхівського

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И МОТИВАЦИИ МОЛОДЕЖИ К СЛУЖБЕ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ УКРАИНЫ

Определены основные проблемы и представлены нормативно-правовые, идейные, политические, педагогические рекомендации по совершенствованию военно-патриотического воспитания и мотивации молодежи к службе в Вооруженных Силах Украины

Ключевые слова: патриотизм; военно-патриотическое воспитание; национально-патриотическое воспитание; Вооруженные Силы Украины

Summary

Mulyava V. Doctor of Philosophy, leading researcher at The National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi

Bohaichuk V. Candidate of Political Science, Associate Professor,
The National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi

PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVING MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION AND MOTIVATION OF YOUTH TO SERVICE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Introduction. The need to improve military-patriotic education is due to the need for comprehensive implementation of state tasks for the intensive introduction of national ideological guidelines that can consolidate society and spiritually strengthen the state. Its importance increases significantly in the context of the actual use of troops (forces) against external armed aggression. The analysis of the state humanitarian policy during most of the years of Ukraine's independence showed that not enough attention was paid to the national-patriotic education of the youth. In this regard, a number of problems have arisen, which still hamper the effectiveness of the entire system of military-patriotic education of youth in Ukraine and its motivation for military service.

Purpose. Identify current issues of military-patriotic education of servicemen and youth and provide legal, ideological, political, pedagogical recommendations for its improvement and motivation of youth to serve in the Armed Forces of Ukraine in the face of armed aggression.

Methods. General scientific methods were used: analysis, synthesis, comparison, generalization, integrated approach; methods of empirical research: observation, method of statistics, sociological surveys; special methods: expert evaluations, analysis of independent characteristics, content analysis of guiding documents.

Originality. The topical problems of the organization of military-patriotic education at the state and at the operational-strategic level in the Armed Forces of Ukraine are systematized; the ways of improvement of the modern normative-legal and program-methodical base of the organization of military-patriotic education of youth and its motivation to military service are updated.

Conclusion. In the conditions of the development of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine, the previous ones intensified and new problems of military-patriotic education of the youth appeared, which had a negative effect on the combat capability of the troops (forces). The recommendations offered in the article allow to improve the system of military-patriotic education in Ukraine. Criteria for the effectiveness of military-patriotic education of young people and their motivation to perform military service need further research.

Key words: patriotism; military and patriotic education; national-patriotic education; motivation; Armed Forces of Ukraine

Павлушенко С. М. ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського <https://orcid.org/0000-0001-6222-0656>

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто теоретико-методологічні підходи до організації психологічного забезпечення професійної діяльності; проаналізовано існуючу систему психологічного забезпечення у Збройних Силах України.

Ключові слова: психологічне забезпечення; професійна діяльність; цільовий психологічний ресурс.

Постановка проблеми. В умовах повноцінної війни Російської Федерації проти України, “гібридної” за формою та “асиметричної” за змістом значно зростають вимоги до психологічного забезпечення професійної діяльності військовослужбовців. Ефективне виконання бойових завдань визначається не тільки військово-професійним рівнем та фізичними можливостями особового складу військ (сил), а й індивідуально-психологічними якостями військовослужбовця, його ідеологічною (моральною) налаштованістю та мотиваційною готовністю, психологічною здатністю виконувати завдання за призначенням. Від його емоційно-вольової стійкості, гнучкості, уміння приймати рішення у складних умовах обстановки та продуктивно взаємодіяти з іншими членами військового колективу в умовах постійно зростаючого психічного напруження і втрати наполегливості їх життя та виконання завдань за призначенням. Отже, діяльність особового складу в бойових умовах є значним джерелом психічного напруження та емоційних переживань. Встановлено, що у 2014-2015 роках, в наслідок високої інтенсивності бойових дій психогенні втрати військ (сил) Збройних Сил України значно перевищували стале відношення до санітарних, яке існувало в межах 30%, а психічні травми різної важкості отримали близько 80% військовослужбовців[9,160].

Відтак для виконання бойових завдань в умовах триваючої операції

Об'єднаних сил важливе значення має якісна організація на наукових засадах психологічного забезпечення (далі – ПсЗ), як складової морально-психологічного забезпечення (далі – МПЗ) застосування військ (сил).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні положення методології психологічного забезпечення професійної діяльності розробляли такі автори: *мета, завдання, принципи, стани (етапи) психологічного забезпечення у звичайних та екстремальних умовах* – О. А. Блінов, М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, П. П. Криворучко, О. Г. Караяні, С. Ю. Лебедева, О. В. Недвига, В. М. Невмержицький, В. І. Осьодло, В. В. Стасюк, Н. В. Слободенюк., І. В. Сиромятніков; *психологічне проектування як елемент психологічного забезпечення* – К. М. Дубовська, О. О. Тихомандрицька; *психологічна корекція (комплексний психологічний вплив) як складова психологічного забезпечення* – С. О. Ліпатов, В. Ф. Сопов; *послідовність психологічного забезпечення від “входу” у діяльність до “виходу” з неї* – А. О. Крилов, Г. В. Ложкін, Г. С. Нікіфоров; *різні рівні (окрема особистість, група, міжгруповий контекст, організація) психологічного забезпечення* – С. А. Ліпатов; *завдання психологічного забезпечення різних видів діяльності* – К. М. Дубовська, В. М. Журавльов, А. А. Крилов, Г. С. Нікіфоров, М. М. Обозов, В. Ф. Сопов, В. К. Сафонов,

Н. Б. Стамбулова, О. О. Тихомандрицька, Н. В. Цзен та ін.

Метою статті є аналіз теоретико-методологічних підходів до психологічного забезпечення професійної діяльності.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Термін “психологічне забезпечення професійної діяльності” з’явився в 1980-1985 роках у системі забезпечення професійної діяльності корабельних спеціалістів (М.С. Корольчук, 1979, 1985, 1991, 1996; І.А. Сапов, О.С. Солодков, 1986; Ю.М. Бобров, М.С. Корольчук, 1987), де визначено зміст, принципи, завдання такого виду забезпечення.

На нашу думку вагомий внесок в дослідження психологічного забезпечення, як комплексу заходів і засобів впливу на психіку особи та створення сприятливих соціально-психологічних умов з метою формування, підтримки та відновлення оптимальної працездатності фахівця в повсякденних та екстремальних умовах вніс доктор психологічних наук, професор М.С. Корольчук, який займається зазначеною проблематикою з кінця 70-х років і до сьогоднішнього дня.

На його переконання ПсЗ включає: психологічну діагностику, психологічну допомогу (психокорекцію, реабілітацію), психологічне супроводження професійної діяльності.

З мети та змісту ПсЗ науковець визначає основні завдання психологічного забезпечення, до яких відносяться:

психологічна діагностика динаміки працездатності фахівців;

розробка та вибір нових ефективних методів підтримки й відновлення психічних функцій особи;

вивчення специфічних умов професійної діяльності, впливу умов праці на психічний стан та працездатність фахівців;

ефективна та безпечна діяльність, продовження професійного довголіття, фізичного і психічного здоров’я.

В своїх дослідженнях він виділяє три етапи ПсЗ: первинна ланка – до початку професійної діяльності; друга ланка – під час робочих циклів; третя – після закінчення професійної діяльності. Управління ПсЗ полягає в плануванні, організації, забезпеченні, контролі й мотивації [4,7-8].

Аналіз наукових джерел дозволяє наголосити, що найбільш інтенсивно дослідження психологічного забезпечення тривало у спортивній, трудовій та професійної діяльності, навчально-виховному процесі в навчальних закладах (школах і ВНЗ).

Так наприкінці 80-х років ХХ ст. з’явилася низка праць, присвячених проблемі психологічного забезпечення спортивної діяльності, що за рівнем психоемоційного напруження не поступається бойовій. У них започатковано спробу сформулювати визначення поняття і структури психологічного забезпечення. Так, на думку В. К. Сафонова, головним питанням психологічного забезпечення управління тренувальним процесом є оперативне діагностування психічних станів спортсмена, а Н. Б. Стамбулова вважає, що базовий напрямок психологічного забезпечення спортивної діяльності визначається “тривалою і копіткою працею із формування спортивно важливих властивостей спортсмена” [8,10-11].

У цей же час започатковано комплексний розгляд психологічного забезпечення спортивної діяльності, зокрема у вигляді системи взаємозалежних заходів, за допомогою яких вирішують весь комплекс завдань психологічної підготовки, психологічного супроводження тренувального і змагального процесу, зняття негативних постзмагальних симптомів. При цьому виділяють такі складові змісту психологічного забезпечення:

- психологічне навчання й освіта тренерів і фахівців, що беруть участь у навчально-тренувальному процесі;

- психологічну підготовку спортсменів, формування мотивації спортивної діяльності;

- психодіагностику станів і якостей спортсмена;

- психотренінг і психорегуляцію станів;

- обґрунтування і практичну організацію оптимального режиму діяльності, інтенсивності тренувань[2,30].

Таким чином, психологічне забезпечення у названому контексті передбачає вплив на психіку спортсмена, зосередження і підтримання в заданих межах усіх психічних можливостей для підготовки і виконання конкретного виду спортивної діяльності.

Необхідність психологічного забезпечення професійної діяльності обґрунтовує Г. С. Нікіфоров, зазначаючи, що спочатку психологія немовби вчилася вирішувати кожне зі своїх практичних завдань нарізно, створюючи необхідну методичну базу, осмислюючи теоретичні підходи і фактичний матеріал. На цей час у сфері практичної психології “усе більше відчувається потреба в інтегруванні цих знань у межах методології психологічного забезпечення професійної діяльності”. Психологічне забезпечення професійної діяльності, на думку Г. С. Нікіфорова, має відбуватися у межах “взаємозалежних, розподілених за часом і послідовно змінюваних одна одну великих психологічних проблем – професійного самовизначення (“входу” у професію), професійної підготовки, професійної адаптації, підвищення професійної кваліфікації, “виходу” із професії, адаптації до нових умов життєдіяльності”[7,34].

На сьогоднішній день, на наш погляд, проблема ПсЗ більш досліджена у Збройних Силах та інших складових Сил оборони, як реальна потреба ефективної та безпечної діяльності, пов’язаної з впливом комплексу умов професійної діяльності, що здебільшого визнаються як екстремальні. Серед вітчизняних військових вчених свій внесок у психологічне забезпечення зробили: П.П. Криворучко (1998) *стосовно спеціалістів операторського профілю надводних кораблів*; Г.С. Гребенюк (1997) – *щодо спеціалістів пожежної безпеки*; В.М. Крайнюк (1999) – *щодо юнаків призовного віку*; О.А. Блінов (1999) – *щодо військовослужбовців аеромобільних військ під час повітряно-десантної підготовки*; В.В. Стасюк (2000) – *щодо психологічної*

стійкості військовослужбовців під час бойових умов; В.І. Осьодло (2001), Р.Л. Шпак (2004) – *щодо оптимізації функціонального стану і працездатності операторів*; Д.І. Сахадзе (2004) – *психологічне забезпечення миротворчих підрозділів*; О.В. Недвига (2019) *щодо професійної діяльності військовослужбовців-санітерів*.

Зазначеними науковцями доведено, що комплексне психологічне забезпечення створює сприятливі умови для зниження нервово-психічної нестійкості, ситуативної та особистісної тривожності, суб’єктивного стану, сприяє адекватній та прискореній адаптації до умов професійної діяльності, подоланню вираженої втоми та перевтоми під час робочих циклів. Застосування комплексного психологічного забезпечення показало, що у фахівців експериментальної групи на всіх етапах обстеження рівень працездатності та психічних функцій був суттєво вищим, ніж у контрольній групі (на 15-20% при $p < 0,05$)[3,7].

На нашу думку окремої уваги заслуговує *цілісна концепція психологічного забезпечення бойових дій військ*, яка запропонована військовими психологами О.Г. Караяні та І.В.Сиромятниковим. В якості об’єкту психологічного дослідження дослідники розглядають не окремих військовослужбовців, а цілісну систему “людина-середовище-діяльність”. Військовослужбовець у визначеній системі розглядається: з боку його психологічних можливостей виконувати завдання у бойовій обстановці, з боку сприяючих його діям психологічних умов соціальної та ергономічної середовища, а також з боку несприятливих та протидіючих психологічних обставин зовнішньої середовища. Виходячи з цього оптимізація виконання завдань за призначенням можлива завдяки вдосконаленню психологічних можливостей військовослужбовців, створення сприятливої зовнішньої середовища або зниженням психологічних можливостей та ефективності впливу противника на свої війська (сили). Виходячи з зазначеного предметом психологічного забезпечення дослідники визначають психологічні можливості військ (сил), або *цільовий*

психологічний ресурс (далі - ЦПР), під яким розуміють сукупність наявних та потенційно доступних для використання індивідуально-психологічних, соціально-психологічних та психоергономічних можливостей ефективного вирішення завдань певного типу (класу)[5, 217-218].

Структура об'єкту психологічного забезпечення визначає структурно-змістовну визначеність цільового психологічного ресурсу, який включає в себе чотири компоненти:

- персональний (індивідуальна психологічна готовність військовослужбовця до активного виконання завдань за призначенням);
- міжперсональний (мотивуючий, компенсуючий та психотерапевтичний вплив співслужбовців);
- надперсональний (станичний вплив колективної думки, настрою, традицій);
- психоергономічний (раціональна організація просторово-часових, техніко-технологічних, екологічних параметрів бойової діяльності).

Разом з тим психологічне забезпечення дій військ (сил) дослідники розглядають, як “багаторівневу, ієрархічну

діяльну систему” та визначають, як “технологічну систему, спрямовану на створення, актуалізацію, збереження та відновлення цільового психологічного ресурсу, необхідного для вирішення бойових завдань певного типу (класу)” [4,221].

Метою ПсЗ дослідники визначають: максимальне розширення психологічних можливостей військовослужбовців для ефективного вирішення бойових завдань, збереження психічного здоров'я на полі бою та повернення в суспільство психологічно і соціально повноцінних громадян. Зазначену мету вони пропонують реалізувати через певні елементи підтримання або нарощування ЦПР:

психологічний відбір (на етапі доукомплектування військових частин, підрозділів);

психологічна підготовка;

психологічна допомога, яка включає психологічну підтримку та психологічну реабілітацію.

Зазначеним дослідниками запропонована логічна схема ПЗ бойових дій військ (рис. 1.1):

Рис.1.1 Логічна схема психологічного забезпечення бойових дій, запропонована О.Г. Караяні та І.В. Сиромятниковим.

Виходячи з запропонованої схеми до основних завдань ПсЗ у бойовій обстановці науковці відносять:

- прогнозування психологічного змісту умов майбутньої діяльності, з'ясування її вимог до психофізіологічних, психологічних та соціально-психологічних якостей військовослужбовців;
- психологічний відбір військовослужбовців здатних засвоїти та потенційно виконати зазначену діяльність;

- розподіл особового складу по малим підрозділам (екіпажам, розрахункам, тощо) з урахуванням психологічної сумісності, рівня боєздатності та професійної підготовки;

- психологічна підготовка особового складу до конкретних соціально-політичних, ергономічних, бойових умов;

- неперервний моніторинг динаміки морально-психологічного стану, ступеня втоми, якості сну, прогнозування можливих психологічних втрат;

- психологічна підтримка військовослужбовців в подоланні психотравмуючих чинників бойової обстановки;

- психологічна реабілітація осіб, які отримали бойові психологічні травми;

- соціально-психологічна реадaptaція [5,224].

Науковці підкреслюють, що ефективність ПсЗ бойових дій залежить від ступеня дотримання принципів цієї діяльності. До основних принципів ПсЗ вони відносять принципи гуманізму, системного підходу, матеріально-технічного оснащення та неперервності.

Для технологізації процесу реалізації задач ПсЗ дослідники об'єднують їх у три етапи, які відповідають етапам бойової діяльності (підготовка бойових дій, ведення бою, закінчення бойових дій):

- психологічна підготовка;

- психологічний супровід бойових дій військ;

- соціально-психологічна реадaptaція учасників бойових дій.

Проаналізувавши зазначений підхід, на наш погляд позитивним у зазначеній системі є те що в основі якісного змісту усіх елементів ПсЗ виступають результати комплексного психологічного прогнозування та експертизи майбутніх бойових дій, вона охоплює усі рівні військового управління (тактичний, оперативний та стратегічний) та дозволяє значно розширити психологічні можливості військовослужбовців, а також забезпечити їх ефективну діяльність в бойових умовах. Разом з тим ми вважаємо за необхідність створення універсальної системи ПсЗ яка буде працювати не тільки у бойових умовах, а й буде ефективно задовольняти потреби особового складу у звичайних умовах.

В Збройних Силах України термін “психологічне забезпечення” офіційно з'являється у кінці 90-х років та визначається Концепцією морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України, як комплекс заходів щодо формування, підтримання та відновлення у особового складу психологічних якостей, які забезпечують високу психологічну стійкість та готовність виконувати завдання у будь-яких умовах обстановки. Зазначена

складова МПЗ реалізовувалась шляхом прогнозування морально-психологічного стану особового складу військ (сил), здійсненням психологічної підготовки, психологічним супроводженням бойової діяльності та психологічною реабілітацією психотравмованих [6,2]. Разом з тим на наш погляд, така реалізація ПсЗ, не в повному обсязі розкриває обсяг завдань, які стоять перед ним, як складової МПЗ.

В останні роки у Збройних Силах України чітко визначився напрям дослідження ПсЗ, яке розглядається як цілеспрямовану діяльність органів військового управління, командувачів, командирів (начальників), службових осіб структур МПЗ з метою психологічного відбору, формування, підтримання і відновлення в особового складу військ (сил) психологічної готовності до виконання завдань, емоційно-вольової стійкості до негативних психологічних чинників у будь-яких умовах обстановки, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я військовослужбовців [1,326].

Настановою з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України, затвердженої наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 27.04.2018 року до основних завдань ПсЗ відносяться:

- оцінювання психологічних показників боєздатності підрозділів та військових частин, передусім моніторинг морально-психологічного стану (далі – МПС) особового складу військ (сил);

- аналіз впливу психологічних чинників бою (бойових дій) на МПС та поведінку особового складу військ (сил);

- моніторинг та прогноз розвитку соціальних процесів у військах (силах); виявлення психологічних особливостей майбутніх бойових дій (операцій), врахування їх вимог до емоційно-вольових та психофізіологічних якостей військовослужбовців, злагодженості та згуртованості особового складу військ (сил);

- забезпечення та створення соціально-психологічних умов для ефективного виконання особовим складом своїх службових обов'язків, налагодження та підтримка взаємодії з органами державної влади та місцевого

Питання психології

самоврядування, громадськими (волонтерськими) організаціями з питань практичної реалізації соціальних та правових гарантій військовослужбовців та членів їх сімей;

- сприяння в організації та проведенні заходів соціально-психологічної та професійної адаптації і реабілітації військовослужбовців;

- соціально-психологічний аналіз управлінських рішень діяльності командирів (начальників) з питань підтримання належного рівня МПС особового складу військ (сил);

- аналіз психологічних аспектів тактики можливих дій противника, негативного інформаційно-психологічного впливу тощо;

- виявлення осіб з нервово-психічною нестійкістю та вжиття психопрофілактичних і психокорекційних заходів;

- прогнозування можливих бойових психогенних втрат особового складу;

- планування, організація та проведення заходів психологічної підготовки (загальної, спеціальної, цільової) особового складу військових

частин (підрозділів) до виконання бойових завдань у конкретних (суспільно-політичних, природно-кліматичних, географічних, ергономічних, екстремальних) умовах обстановки;

- формування та утвердження оптимізму і впевненості особового складу в своїх силах, можливості виконати поставлене завдання;

- навчання особового складу психологічним методам надання самодопомоги та взаємодопомоги;

- вжиття заходів психологічного відбору особового складу для комплектування, доукомплектування, поповнення підрозділів та військових частин тощо [6,13].

Аналіз доцільності визначених завдань та ефективність їх виконання під час операції Об'єднаних сил, на наш погляд потребує окремого аналізу.

Психологічне забезпечення здійснюється за напрямками:

- соціально-психологічне діагностування;

- психологічна підготовка;

- соціально-психологічний супровід (рис.1.2).

Рис. 1.2 Структура психологічного забезпечення Збройних Сил України

Соціально-психологічне діагностування реалізується шляхом: психологічного відбору та соціально-психологічного вивчення особового складу, прогнозування ефективності його професійної дієздатності та доцільним

розподілом за функціональним призначенням; здійснення аналізу психологічного змісту завдань та психологічних умов їх виконання; оцінювання МПС особового складу військ (сил) та прогнозування динаміки можливих

його змін; системного використання методів виявлення та вимірювання ступеня психотравмованості військовослужбовців тощо[1,329].

Психологічна підготовка – це система взаємопов'язаних заходів спрямованих на формування і розвиток у військовослужбовців та військових колективів відповідних знань, умінь та якостей, які забезпечують їх психологічну готовність до організованих, активних та ефективних дій на полі бою, стійкість до бойових стрес-факторів [1,441].

Соціально-психологічний супровід реалізується шляхом здійснення комплексу організаційних, психологічних, медичних, соціальних, реабілітаційних заходів, спрямованих на подолання особовим складом військ (сил) психотравмуючих факторів бойової (оперативної) обстановки, збереження їх психічного здоров'я і боєздатності, формування звичок здорового способу життя, забезпечення соціального захисту і гарантій військовослужбовців і членів їх сімей[1,491].

Найважливішим елементом соціально-психологічного супроводу є первинна психологічна допомога особовому складу військ (сил), реабілітація військовослужбовців.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. Порівняльний аналіз розгляду підходів до розуміння сутності і змісту психологічного забезпечення професійної діяльності є основою методологічного розуміння проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності у Збройних силах України.

2. Аналіз наукових джерел та нормативно-правових документів дозволяє розглядати психологічне забезпечення професійної діяльності як комплекс заходів спрямованих на формування, збереження, підтримання та відновлення оптимальної працездатності фахівців.

3. Перераховані положення певною мірою можуть бути використані як методологічні основи дослідження і розроблення моделі психологічного забезпечення спеціальних дій підрозділів (малих груп) Сил спеціальних операцій Збройних Сил України.

Перспективи подальших досліджень
вбачаємо у дослідженні досвіду організації психологічного забезпечення в збройних силах провідних країн світу та визначенні особливостей психологічного забезпечення підрозділів Сил спеціальних операцій Збройних Сил України.

Список використаних джерел

1. Агаєв Н.А., Дикун В.Г., Чорний В.С. та ін. Морально-психологічне забезпечення у Збройних силах України: підручник у двох частинах. Частина I. вид.2-е перероб. зі змін. та допов. за загальною редакцією В. В. Стасюка. Бровари: ТОВ “7 БЦ”, 2020. с.754.
2. Гринь О.Р. Напрямки розробки психологічного забезпечення та супроводу підготовки спортсменів як проблема психології спорту. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Випуск 6(62),2015. с.28-32.
3. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Київ: “Ніка-Центр”, 2006. с.580.
4. Караяни А.Г., Сыромятников И.В. Прикладная военная психология. СПб: Питер, 2006. с.480.
5. Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України: наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 27.04.2018 року №173. Київ: НУОУ, 2018.
6. Про затвердження Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України: наказ Міністра оборони України від 05.05.1999 року №142. Київ: РВВ ЦЗСД МО та ГШ ЗС України, 1999.
7. Недвига О.В. Психологічне забезпечення професійної діяльності військовослужбовців-саперів в особливих умовах діяльності: дисертація канд.псих.наук: Київ: НУОУ, 2019. с. 257.
8. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. Київ: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2016. с.412.
9. Стасюк В.В. Аналіз підходів до оцінювання та прогнозування психологічної готовності особового складу військ (сил): структура чинників. Вісник національного університету оборони України. Збірник наукових праць. Випуск 1 (54),2020. с.230.

References

1. Ahaiev N.A., Dykun V.H, Chorny V.S. ta in. Moralno-psykholohichne zabezpechennia u Zbroinykh sylakh Ukrainy [Moral and psychological support in the Armed Forces of Ukraine]: pidruchnyk u dvokh chastyakh. Chastyna I. vyd.2-e pererob. zi zmin. ta dopov. za zahalnoi redaktsiieiu V. V. Stasiuka. Brovary: TOV "7 BTs", 2020. s.754.(in Ukrainian).
2. Hryn O.R. Napriamky rozrobky psykholohichnoho zabezpechennia ta suprovodu pidhotovky sportsmeniv yak problema psykholohii sportu [Directions for the development of psychological support and support for the training of athletes as a problem of sports psychology]. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Vypusk 6(62),2015. s.28-32. (in Ukrainian).
3. Korolchuk M.S., Krainiuk V.M. Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti v zvychainykh ta ekstremalnykh umovakh [Socio-psychological support of activities in normal and extreme conditions]. Kyiv: "Nika-Tsentr", 2006. s.580. (in Ukrainian).
4. Karayani A.G., Syromyatnikov I.V. Prikladnaya voennaya psikhologiya [Applied military psychology]. SpB: Piter, 2006. s.480. (in Russian).
5. Pro zatverdzhennia Nastanovy z moralno-psykholohichnoho zabezpechennia pidhotovky ta zastosuvannia Zbroinykh Syl Ukrainy [On approval of the Guidelines for moral and psychological support for the training and use of the Armed Forces of Ukraine]: nakaz Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy vid 27.04.2018 roku №173.Kyiv: NUOU, 2018. (in Ukrainian).
6. Pro zatverdzhennia Kontseptsii moralno-psykholohichnoho zabezpechennia pidhotovky ta vedennia operatsii (boiovykh dii) Zbroinykh Syl Ukrainy [About the statement of the Concept of moral and psychological maintenance of preparation and conducting of operations (combat operations) of Armed forces of Ukraine]: nakaz Ministra oborony Ukrainy vid 05.05.1999 roku №142. Kyiv: RVV TsZSD MO ta HSh ZS Ukrainy, 1999. (in Ukrainian).
7. Nedvyha O.V. Psykholohichne zabezpechennia profesiinoi diialnosti viiskovosluzhbovtziv-saperiv v osoblyvykh umovakh diialnosti [Psychological support of professional activity of servicemen-sappers in special conditions of activity]: dysertatsiia kand.psykh.nauk: Kyiv: NUOU, 2019. s. 257. (in Ukrainian).
8. Stasiuk V. V. Psykholohiia lokalnykh viin ta zbroinykh konfliktiv [Psychology of local wars and armed conflicts]: pidruchnyk dlia slukhachiv ta studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Kyiv: NUOU im. I. Cherniakhovskoho, 2016. s.412. (in Ukrainian).
9. Stasiuk V.V. Analiz pidkhodiv do otsiniuvannia ta prohnozuvannia psykholohichnoi hotovnosti osobovoho skladu viisk (syl): struktura chynnykiv [Analysis of approaches to assessing and forecasting the psychological readiness of troops (forces): the structure of factors]. Visnyk natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats. Vypuskm 1 (54),2020. s.230. (in Ukrainian).

Резюме

Павлушенко С. Н. адъютант кафедры морально-психологического обеспечения гуманитарного института Государственного университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

АНАЛИЗ ПОДХОДОВ ДО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрено теоретико-методологические подходы к психологическому обеспечению; проанализировано существующую систему психологического обеспечения в Вооруженных Силах Украины.

Ключові слова: психологическое обеспечение; профессиональная деятельность; целевой психологический ресурс

Summary

Pavlushenko S. M. Adjunct of the Humanitarian Institute of the National University of Defense of Ukraine named Ivan Chernyakhovskiy

ANALYSIS OF APPROACHES TO PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PROFESSIONAL ACTIVITY

In the conditions of a full-fledged war of the Russian Federation against Ukraine, "hybrid" in form and "asymmetric" in content, the requirements for psychological support of the professional activity of servicemen are significantly increasing. Effective performance of combat missions is determined not only by the military-professional level and physical capabilities of troops (forces), but also by individual psychological qualities of the serviceman, his ideological (moral) disposition and motivational readiness, psychological ability to perform tasks as intended.

Thus, the activities of personnel in combat are a significant source of mental stress and emotional experiences. Therefore, for the implementation of combat missions in the ongoing operation of the Joint

Forces, it is important to qualitatively organize the scientific basis of psychological support, as part of the moral and psychological support of the use of troops (forces).

Purpose. *analysis of theoretical and methodological approaches to the psychological support of professional activity.*

Methods. *The theoretical methods of research were used to solve the problems set in the work: analysis of scientific sources on the problem of research, synthesis, comparison, generalization.*

Originality. *These provisions can to some extent be used as a methodological basis for research and development of a model of psychological support for special operations of units (small groups) of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine.*

Conclusion:

1. Comparative analysis of approaches to understanding the essence and content of psychological support of professional activity is the basis of methodological understanding of the problem of psychological support of professional activity in the Armed Forces of Ukraine.

2. Analysis of scientific sources and legal documents allows us to consider the psychological support of professional activity as a set of measures aimed at the formation, preservation, maintenance and restoration of optimal performance of professionals.

3. We see the prospects for further research in the study of the experience of organizing psychological support in the armed forces of the world's leading countries and determining the features of psychological support of units of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: *psychological support; professional activity; target psychological resource.*

Свідерська О. І. кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри теоретичної та
практичної психології НУ «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0001-6618-0559>
Кочетова К. С. студентка II курсу спеціальності
«Психологія» НУ «Львівська політехніка»

ЕМОЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ СПОРТСМЕНІВ ПІД ЧАС ПОШИРЕННЯ ВІРУСУ «COVID-19»

Досліджено особливості збереження позитивного емоційного навантаження під час карантинних обмежень у осіб, котрі підтримують активний спосіб життя. Означено, що однією із основних проблем є обмеженість в улюбленій справі, що супроводжується емоційною напругою. Доведено, що впровадження загальнонаціонального карантину може суттєво пригнічувати позитивні та підсилювати негативні емоції.

Ключові слова: активність; психологія спорту; емоційне навантаження; ковід-19; пандемічні ризики; психологічне благополуччя.

Постановка проблеми. Україна, як і більшість країн світу у 2020 році опинились у ситуації самоізоляції внаслідок поширення вірусу «Covid-19». Сьогодні ми беззаперечно можемо наголошувати на тих негативних наслідках, котрі світ отримав після введення карантинних обмежень: спад економіки, збільшення рівня безробіття, збільшення поганого самопочуття, і. т. д. Враховуючи те, що ситуація із пандемією коронавірусу має невизначений характер, й люди здебільшого не розуміють ні механізму захворювання ні необхідності введення жорстких обмежень по відношенню до соціальної дистанції, психо-емоційний стан дедалі може погіршуватись. Окремою проблемою, на наш погляд є труднощі, з якими зіштовхуються особи, котрі займаються спортом. Саме вони належать до тієї категорії людей котрі звикли до активного проведення часу, отримання постійно нових вражень, активної боротьби за призове місце, конкурентоспроможного середовища, і ін. Загальновідомо, що спортсмени володіють, здебільшого високим вольовим порогом, адже вони постійно знаходяться у ситуації нових викликів, змагання, необхідності досягнень, спеціальних дієт, тощо. Проте якими б не були загартованими в емоційно-вольовому плані фізично активні особи, карантинні обмеження суттєвим чином можуть відобразитись на їхньому психо-емоційному стані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема емоційного навантаження спортсменів відображаються

у ряді наукових доробків Г. Бойко, В. Воронкової, І. Щербакова, Д. Шаріпової, В. Антонця, тощо.

Мета статті: полягає у вивченні емоційного навантаження осіб, котрі ведуть активне життя (спортсменів, учасників активного туризму) в умовах вимушеної самоізоляції під час пандемії «Covid-19».

У дослідженні використано теоретичний метод аналізу й синтезу, для опрацювання результатів дослідження використовувались методи якісного аналізу, за допомогою якого ми виявили ті чи інші показники емоційного навантаження фізично активних людей під час самоізоляції та метод програми Statistica версії 8.0. – кореляційного аналізу (критерій Пірсона), що дозволило встановити взаємозв'язки між різними емоційними станами спортсменів.

Виклад основного матеріалу. Перш за все хотілось би наголосити на тому, що ряд дослідників у сфері психології спорту досить часто говорять, що спортивна діяльність, а особливо змагання для учасників супроводжується постійною емоційною динамікою, що поєднує у собі почуття й емоції як позитивного так й негативного емоційного навантаження. З цього приводу, група авторів вказує на те, що рівень емоційного збудження спортсменів відіграє велику роль у процесі безпосередньої підготовки його до змагань. Так, під час змагань надмірне емоційне збудження може негативно вплинути на особистий результат спортсмена [Бабич].

Загальновідомо, що практично у кожної активної людини є потреба у самореалізації й визнанні її досягнень. Якщо сьогодні говорити про спортсменів, то практично у кожного з них є вже сформована потреба у перемозі й здобутті нагороди, що звісно є винагородою за найкращий індивідуальний чи командний виступ. Для того, аби досягнути успіху у спорті потрібно постійно вдосконалювати свої вміння й навички, котрі спортсмени мають розвивають переважно під час тренувальної підготовки фізичних властивостей. Спортсмени, чи будь-яка інша особа, котра частину свого життя проводить долаючи певні перешкоди, впринципі, мали б володіти необхідними практичними навичками, котрі б допомогли їм сприймати ситуацію із ізоляцією як чергову перешкоду, котру потрібно подолати. Проте окремо можна винести й питання реалізації потреби у самореалізації й визнанні досягнень, котре значним чином є обмеженим під час самоізоляції, що не може не відображатись на емоційному стані й, відповідно на настрої спортсмена, чи будь-якої іншої людини, котра звикала жити в постійному режимі руху, динаміки та зміни. Якщо мова йде про спортсменів, то вони як правило постійно прагнуть досягнути нових, кращих за попередні результатів, якщо ми говоримо про людей, котрі люблять займатись активним туризмом, то первинним для них є емоційне піднесення та задоволення.

Досить значні наукові напрацювання, до яких можемо віднести роботи Г. Бойко, В. Воронкової, І. Щербакова, є свідченням того, що емоційний стан у великій мірі відображається на підготовки й особистих результатів спортсмена. Так, дослідниця Д. Шаріпова, пропонує виділити три взаємно незалежні характеристики з дихотомічною структурою, що детермінує поведінку спортсмена в різних умовах змагальної діяльності: значимість потреби, можливість задовільнити потребу, задоволеність кінцевим результатом [4, с. 73].

Інша дослідниця Є. Воскресенська, розглядаючи емоційну сферу спортсмена через призму комплексу емоцій і почуттів, котрий забезпечує емоційний механізм регуляції спортивної діяльності, акцентує на тому, що вивчення емоційно-вольової сфери особистості має велике значення у процесі занять фізичною культурою і спортом, адже спортивна діяльність протікає в умовах,

пов'язаних з проявом емоційної напруги, зумовленої відсутністю інформації, необхідністю прийняття термінових рішень, часто в умовах дефіциту часу й супроводжується потужними фізичними навантаженнями, невизначеністю результатів змагань й відчуттям особистої відповідальності [3, с. 4]. Погоджуючись із автором, хочемо наголосити на тому, що важливим аспектом успішної спортивної діяльності чи кар'єри є емоційна стійкість, котра загартовується дуже часто шляхом стресової ситуації й певними негативними переживаннями спортсмена, адже дія стресу тісно пов'язана із системою потреб й мотивів людини, що суттєво може знижувати можливість реалізації як одних так і інших. З іншого боку, людина в стані стресу здатна на вчинки, котрі їй невластиві у звичайній безстресовій ситуації, адже у момент стресу у кров виділяється велика кількість адреналіну, мобілізуючи резерви організму і її можливості різко зростають, що наштовхує на думку про користь невеликого стресу для спортсменів у ситуації змагань.

У своєму дослідженні В. Антоненко наголошує, що емоційне збудження спортсменів на тлі певного рівня тривожності призводить до зниження ефективності змагальної діяльності. Проте кожен спортсмен має свій оптимальний рівень емоційного збудження, який дозволяє йому найбільш успішно реалізувати себе в психологічно напружених умовах змагань, причому в одного спортсмена цей рівень може виявитися значно нижче або ж, навпаки, значно вище, ніж в іншого [1, с. 25]. Поруч з тим важлива також саморегуляція емоційних станів, зокрема у спортсменів командної форми. Деякі дослідження у сфері емоційної структури спортсменів [5] також вказують на те, що участь у спортивних змаганнях в цілому впливає на покращення настрою: програш збільшує тривожність, відповідно виграш – навпаки, покращує самопочуття й викликає цілий спектр позитивних емоцій. Узагальнюючи, можемо припустити, що на рівень емоційного навантаження спортсмена у ситуації нормального функціонування впливає: мотивація участі у спортивній діяльності; емоційне навантаження, котре показує ставлення спортсмена до своєї діяльності; емоційні стани та особливості їх зміни під час тренувальної активності;

емоційне навантаження спортсмена під час змагань; й останнє, у контексті сучасної ситуації із карантинними обмеженнями – особливості емоційних навантажень спортсмена в умовах зовнішніх обмежень, котрі ускладнюють, або ж унеможливають проводити професійну підготовку спортсменів до змагань й, відповідно приймати у них участь.

Відомо, що для світу спорт є потужним фактором як соціального, так і економічного розвитку. Від часу запровадження карантинних обмежень, пов'язаних із пандемією COVID-19 на територіях більшості країн масово проводяться заходи із дотриманням соціальної та фізичної дистанції, припинення діяльності підприємств, шкіл та загального соціального життя, які стали звичною для зменшення поширення вірусу. Світові спортивні організації виявили свою солідарність із зусиллями щодо зменшення поширення вірусу. Наприклад, FIFA об'єдналася зі Всесвітньою організацією охорони здоров'я і розпочавши кампанію «Передай повідомлення, щоб побороти коронавірус», яку озвучували 13 мовами відомі футболісти, закликаючи людей виконати п'ять ключових кроків, щоб припинити поширення хвороби: мити руки, дотримуватись дистанції під час кашлю, не торкатися обличчя, зберігати фізичну відстань та залишатися вдома, якщо відчуваєте себе погано.

Звісно, що такого роду заборони, також порушили багато регулярних аспектів життя, включаючи спортивну гілку соціального життя. До слова, внаслідок карантинних обмежень, скасовано або відкладено більшість спортивних змагань міжнародного, регіонального та національного рівнів - від марафонів до футбольних турнірів, чемпіонатів з легкої атлетики до баскетбольних ігор, гандболу до хокею на льоду, регбі, крикету, вітрильного спорту, катання на лижах, важкої атлетики до боротьби тощо. Олімпіада та Паралімпіада, вперше в історії сучасних ігор, були перенесені, і вони відбудуться у 2021 році [6].

Можна тільки припустити які наслідки для фізичного й ментального здоров'я мають закриття спортзалів, стадіонів, басейнів, танцювальних та фітнес-студій, фізіотерапевтичних центрів, парків та ігрових майданчиків, оскільки разом із

початком дії карантинних обмежень, мільярди людей по цілому світі перестали брати активну участь у своїх регулярних індивідуальних чи групових видах спорту чи фізичних заняттях поза своїми помешканнями.. Найгіршим, на нашу думку це було для спортсменів, вид спорту який відбувається у спарингу, адже потребує партнера у тренуванні й самого тренера.

Не залежно від виду діяльності, вагомим чинником у досягненні певних результатів залишається хороший настрій. Більше того, ми з впевненістю можемо говорити про взаємозв'язок настрою і спортивного досягненням. Адже, погодьмося, дивно було б зустріти спортсмена, котрого б засмутила довгоочікувана перемога, так само, як мабуть не можливо зустріти людину, котра б раділа поразці. Обдумавши те, що такі люди (спортсмени чи учасники активного туризму можуть) можуть достатньо гостро сприймати вимушену самоізоляцію, ми вирішили у рамках даної наукової роботи провести коротеньке дослідження задля визначення як показників самопочуття, активності й настрою, так й дослідити емоційні навантаження активних людей під час карантину.

Зрозуміло, що відсутність доступу до фізичних вправ та фізичних навантажень також може вплинути на загальний стан психологічного здоров'я, посилюючи стрес чи тривогу, які багато хто буде відчувати в умовах ізоляції від нормального соціального життя. Окремим питанням є дослідження емоційного навантаження у людей, котрі до впровадження карантинних обмежень постійно займались активним життям: здобували олімпійські медалі, брали участь у змаганнях, чи підкоряли вершини гір. Основною вибіркою нашого дослідження були 54 особи, котрі у буденному житті займають професійним чи аматорським спортом, а також особи, котрі займаються активним туризмом. Серед вікової категорії в групі до 18 років - 11,1% респондентів; від 18-25 років – 46,3%; від 26-35 років: 27,8%; група 36-45%: 11,1% респондентів й 1% це респонденти вікової категорії 46-55 років. Серед усіх досліджуваних 46, 2% - жінки, 54,8% - чоловіки.

У проведеному дослідженні вдалось охопити осіб котрі займаються активним туризмом, велотуризмом, баскетболом, волейболом, футболом, фехтуванням,

боротьбою, сучасним п'ятиборством, дзюдо, сноубордингом, санним спортом, триатлоном, плаванням. Спортивні розряди досліджуваних розподілились за такими категоріями: 5,9 % - II юнацька; 1% - I юнацька, 14,7% - I розряд; 17,6% - кандидати у майстри спорту України; 26,5% - майстри спорту України; 8,8 % - Майстер спорту України міжнародного класу; 8,8% - заслужений майстер спорту України.

Дослідження проводилось у соціальних мережах, шляхом заповнення респондентами google форми. Для збору емпіричних даних нами було обрано тест САН (Самопочуття. Активність. Настрій) та авторську анкету, котра дозволяла зібрати не лише соціальні показники, але й дала змогу отримати відповіді на питання щодо емоцій, які відчувають учасники опитування у момент коли беруть участь у змаганнях, займаються професійним тренуванням, або здійснюють активний похід; які емоції вони відчувають, коли з різних, об'єктивних причин не можуть займатись своєю справою (хвороба, травма, природня стихія, карантин); чи впливає на настрій те, що під час карантину респонденти не можуть займатись улюбленою справою (змаганнями, професійними тренуваннями, активним відпочинком, та ін.); чим саме є для опитуваного карантин (повне обмеження можливості займатись улюбленою справою, можливістю більше уваги приділяти улюбленій справі, можливість знаходження інших шляхів для саморозвитку, суцільна тривога перед невизначеністю розвитку даної ситуації); як саме відсутність можливості впливає на настрій; що саме, думку досліджуваних вони відчуватимуть після закінчення ізоляції.

У результатах дослідження було виявлено, що старші респонденти гірше пристосовуються до умов карантинних обмежень. Прямий кореляційний зв'язок ($r = 0,32$; $p < ,05000$) вказує нам на те, що чим доросліший респондент, тим вища тривога перед невизначеністю ситуації. Загалом досить цікаво пояснити цей фактор тим, що у старших людей постає питання перед наявністю «економічної подушки» для сім'ї, адже багато хто пішов на вимушену самоізоляцію втративши роботу, або ж опинився, коли виплати стали набагато меншими, відтак, будучи відповідальними за добробут у родині, зрозуміло, що у

старших спорсменів збільшується рівень тривоги. Молодші ж, скажімо респонденти студентського віку знаходяться переважно під опікою дорослих, відповідно у них може й не бути суттєвої тривоги за майбутнє, зокрема його економічного аспекту.

Також досить цікавим виявився той факт, що вищий рівень активності як найважливішої характеристики діяльності більше притаманний представникам чоловічої статі ($r = - 0,35$; $p < ,05000$). Зауважимо, що високий рівень активності вказує на спрямованість особи на ту чи іншу діяльність, вочевидь спортивні досягнення. Невелика різниця у вибірці чоловіків і жінок дала змогу нам акцентувати на тому, що чоловіки є все-таки активнішими, що може проявлятися у кількості спортивної діяльності, до прикладу респондент міг вказати на більшу кількість видів спорту якими він займається. Зрозуміло, що це не показник ефективності, адже ми не мали на меті дослідити наскільки спортивна активність впливає на її результат, проте це може наштовхнути на думку, що чоловіки за своєю природою більше схильні до активності.

Вважаємо, що для людей, котрі звикли переважну кількість часу проводити за улюбленим заняттям, переважаючими повинні бути позитивні емоційні навантаження, такі як радість, піднесення, відчуття адреналіну, тощо. Як бачимо, 79,6 % від загальної кількості респондентів вказали, що вони відчувають емоційне піднесення коли займаються тренуваннями, беруть участь у змаганнях, чи здійснюють чергову активну туристичну подорож. Для 64,8% переважаючим є відчуття адреналіну, 55,6% зазначили, що відчувають радість. Окрім трьох найбільш домінуючих емоційних станів нам вдалось діагностувати відчуття сповнення сил у 38,9 % респондентів, бадьорість у 46,3 % й оптимізм у 44,4 % досліджуваних, також 11,1% досліджуваних зазначили, що відчувають щось інше, відмінне від запропонованих нами емоційних станів.

Під час аналізу отриманих результатів нам вдалось визначити, що відсутність можливості займатись улюбленою справою негативно впливає на настрій 66,7 % респондентів, 22,2% зазначили, що їм складно визначитись із відповіддю, на решту – 11,1% опитуваних карантин не відображається на емоційному стані.

Власне, виявлений кореляційний аналіз показав, що чим більше учасники опитування сприймають свою справу, як професійну, тим більше негативно описують факт карантинних обмежень ($r = 0,42$; $p < ,05000$), оцінюючи їх як обмеження особистої свободи й тривогою перед невизначеністю ситуації.

Окрім того, відповідь на питання як саме відсутність можливостей впливає на настрій опитуваних ми виявили, що на 63% досліджуваних обмеження впливають швидше негативно, для 13 % - швидше позитивно, решта досліджуваних зазначили, що їм важко визначитись із типом впливу на них карантинних обмежень. Досить цікавим у контексті даного питання є суб'єктивне трактування карантинних обмежень для опитуваних у контексті їхньої діяльності, зокрема: 20, 8 % респондентів вказали, що карантин для них є повним обмеженням свободи, для 69,8 % самоізоляція це додатковим шансом для того, аби зайнятись пошуком інших шляхів для самореалізації, для 11,3 % респондентів це зручний час для того аби відпочити від буденних й рутинних справ. Хоча, якщо подумати, то у ситуації, коли у сім'ї є достатньо хороші заощадження, карантин й справді може бути тим часом, котрий дозволяє людині розвантажитись й набратись сил, зайнятись чимось іншим, або просто відмежуватись від рутинних справ. Для 20, 8 % респондентів карантинні обмеження є ознакою зазіхання на свободу людини у повному її обсязі, для 15, 1% досліджуваних такі обмеження означають просто зменшення можливості займатись своєю улюбленою справою. Також в опитуваних спостерігається збільшене негативне ставлення до оцінки ситуації, котра обмежує їм можливість займатись улюбленою справою ($r = 0,37$; $p < ,05000$). Тобто, більш професійні спортсмени вказують, що для них відсутність можливості займатись своєю справою у більшій мірі викликає розчарування й роздратування, а карантинні обмеження менше впливають на осіб для яких зайняття спортом чи активним туризмом є здебільшого хобі, або способом проведення вільного часу ($r = 0,42$; $p < ,05000$). До слова, для активних людей, особливо якщо це стосується професійних спортсменів, карантинні обмеження можуть сприйматись як чергова перешкода. Тобто, для активної людини вихід із карантину – це

своєрідна ціль, і головне завдання полягає в тому щоб її досягнути.

Цікавими видались також відповіді респондентів, котрі стосувались емоцій, пов'язаних із неможливістю займатись улюбленою справою через об'єктивні причини, такі як хвороба, травма, в тому числі і сьогоднішня самоізоляція. Так, згідно результатів нашого опитування у трійку найсильніших емоційних навантажень увійшли сум – 50% респондентів; розчарування – 48,1% й безпомічність перед неможливістю щось змінити – 31,5 % респондентів. Проведений кореляційний аналіз показує, що для осіб, котрі у великій мірі розцінюють карантин як обмеження свободи, й суцільною тривогою перед невизначеністю ситуації, більшою мірою ($r = 0,49$; $p < ,05000$) очікують його завершення як етапу повернення свободи й можливості знову зайнятись улюбленою справою. Відповідно у таких людей також більше, ніж у тих, для кого карантин не є настільки критичним сприйняттям обмеження свободи, спостерігається нижчий показник самопочуття ($r = - 0,28$; $p < ,05000$). У таких спортсменів під час самоізоляції може спостерігати зниження загального рівня самопочуття, втрата сили, погіршитись стан здоров'я, а також може підвищитись стомлюваність. Ще одним вагомим аспектом зміни емоційного навантаження активних людей у негативну сторону є те, що професійні спортсмени під час карантину частіше ніж не професіонали можуть скажитись на поганий настрій, відсутність активності, депресивні стани, апатія, тощо. На це вказує, зокрема, й зворотний кореляційний зв'язок ($r = - 0,33$; $p < ,05000$).

Показовим також є той факт, що 55,6 % вказали на свободу, як те, що саме вони відчуватимуть після закінчення карантину, окрім свободи спортсмени зазначили такі емоції, як: радість 40,7%, та можливість зайнятись улюбленою справою без особливих обмежень – 55,6%. Кореляційний аналіз показав нам також, що більшість професійних спортсменів зазначили, що після завершення карантину ($r = 0,48$; $p < ,05000$) відчуватимуть здебільшого свободу, що дає нам можливість акцентувати на тому, що попри те, що у професійні спортсмени як правило, загартовані й стійко зустрічають зовнішні чинники й перешкоди на шляху до досягнення поставленої ними

мети, ситуація із самоізоляцією негативним чином вплинула на стан їхнього самопочуття. Результати даного дослідження вказують на необхідність перегляду психологічної підтримки й супроводу значної кількості населення по цілому світу. Сьогодні як ніколи люди потребують такого психологічного супроводу, який би працював на збереження їхнього емоційного стану, і як наслідок – психічного здоров'я.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, можемо наголосити на тому, що карантинні обмеження, пов'язані із поширенням вірусу «Covid-19» негативним чином відображається на емоційному стані фізично активних осіб. Показовим є те, що респонденти старшого віку й ті, котрі пов'язують свою спортивну діяльність як професійну більше ніж інші відчують тривожність й безвихідність у ситуації, що склалась. Також самоізоляція ставить

питання про обмеження свободи, як головної ознаки незалежності, вільності пересування, й нових можливостей. Саме на тлі боротьби за повернення свободи сьогодні відбуваються масові протести у багатьох країнах світу, під час яких люди вимагають зняти жорсткі обмеження й повернути їм свободу. Важливим є те, що дослідження проводилось на початку карантину, і оскільки він і далі триває, досить цікавим було б отримати результати опитування ще раз для того, аби порівняти ситуацію емоційного стану на дану етапі, коли соціальні обмеження сягнули позначки у пів року. Окрім того, враховуючи специфіку спорту, варто пам'ятати, що для активних людей, чиє життя знаходиться у постійному русі, надзвичайно важливо підтримувати позитивне емоційне навантаження на високому рівні, адже це є умовою подальшого розвитку їхньої кар'єри й перемоги як у індивідуальних так і групових змаганнях.

Список використаних джерел

1. Антоненко В. Емоційна стійкість як складова психологічної підготовки юних волейболістів до ефективної змагальної діяльності // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки. № 1(3). 2016. С. 19-32
2. Бабич Н. Л., Беседа Н. А., Піменов О. О. Емоційно-вольовий компонент підготовки спортсменів // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Ч.: ЧНПУ, 2014. Випуск 118, Т.1, С. 9-12.
3. Воскресенская Е. В. Формирование эмоционально-волевой сферы личности спортсменов. Минск : БГУФК, 2016. 95 с.
4. Шарипова Д. С. Влияние эмоциональных переживаний на индивидуальное поведение спортсменов по пулевой стрельбе в ситуации соревновательной деятельности // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. Вып. 4 (20), 2014. С. 71-77.
5. Robert Ch., Wagstaff D. Emotion Regulation and Sport Performance Journal of Sport & Exercise Psychology · August 2014
6. The impact of COVID-19 on sport, physical activity and well-being and its effects on social development. Department of Economic and Social Affairs/Social Inclusion 15 May 2020 United Nations. URL : <https://www.un.org/development/desa/dspd/2020/05/covid-19-sport/>

References

1. Antonec V. Emotional stability as a component of psychological preparation of young volleyball players for effective competitive activity // Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Psychological Sciences. № 1(3). 2016. P. 19-32 (in Ukrainian).
2. Babych N. L., Besela N. A., Pimetov O. O. Emotional and volitional component of training athletes // Bulletin of Taras Shevchenko National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences. Physical education and sports. Ch. : ChNPU, 2014. Issue 118 (in Ukrainian).
3. Voskresenskaja Ye. V. Formation of the emotional and volitional sphere of the personality of athletes. Minsk: BGUFK. , 2016. 95 p. (In Russian)
4. Sharipova D. S. The influence of emotional experiences on the individual behavior of athletes in bullet shooting in a competitive activity situation // Vestnik of Perm University. Philosophy. Psychology. Sociology. Issue 4 (20), 2014. P. 71-77. (In Russian)
5. Robert Ch., Wagstaff D. Emotion Regulation and Sport Performance Journal of Sport & Exercise Psychology · August 2014

6. The impact of COVID-19 on sport, physical activity and well-being and its effects on social development. Department of Economic and Social Affairs/Social Inclusion 15 May 2020 United Nations. URL : <https://www.un.org/development/desa/dspd/2020/05/covid-19-sport/>

Резюме

Свидерская О. И. кандидат политических наук,
кафедры теоретической и практической психологии
НУ «Львовская политехника»

Кочетова К. С. студентка II курса специальности
«Психология» НУ «Львовская политехника»

**ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ СПОРТСМЕНОВ ВО ВРЕМЯ
РАСПРОСТРАНЕНИЯ ВИРУСА «COVID-19»**

Исследованы особенности сохранения положительного эмоционального настроя во время карантина у лиц, которые поддерживают активный образ жизни. Отмечено, что одной из основных проблем является ограниченность в любимом деле, что сопровождается эмоциональным напряжением. Доказано, что внедрение общенационального карантина может существенно подавлять положительные и усиливать негативные эмоции.

Ключевые слова: активность; психология спорта; эмоциональная нагрузка; ковид-19; пандемические риски; психологическое благополучие.

Summary

Sviderska Olha candidate of political science, assistant
Professor, Department of Theoretical and Practical
Psychology National university Lviv Politechnic

Kochetova Karina student of Psychology
National university Lviv Politechnic

**EMOTIONAL LOAD OF ATHLETES DURING THE SPREAD
OF THE «Covid-19» VIRUS**

The impact of the spread of the virus «Covid-19» on the economic, social and psychological aspects of human life is considered. The pandemic caused a situation of difficult communication with relatives and friends, without the usual way of life. Along with economic and professional challenges, there is a problem of adaptation to other, previously unknown conditions, which are often far from comfort and coziness. Congregation that person to achieve victory in the competition situation very important is the level of emotional stability «Covid-19». The paper investigates the specifics of emotional load of professional athletes and amateur athletes during the spread of the virus «Covid-19». It is proved that the effectiveness of sports activities in many respects depends on the level of emotional arousal, the ability to meet personal needs and the availability of appropriate social contacts. Peculiarities of preserving psychological well-being during quarantine restrictions in people who maintain an active lifestyle have been studied. Definitions, that one of the main problems is the limited professional activity and emotional stress, accompanied by anxiety before an uncertain and unclear future. A separate problem, in our opinion, is the affiliation of respondents to the category of people who are accustomed to active pastime. Isolation is seen as the impossibility of communication between members of the sports team, the lack of team training, non-compliance with team requirements, etc. The quarantine situation is a significant stress factor, which negatively affects the emotional state of the athlete. There is an urgent need to develop mechanisms to maintain the mental health, resilience and overall productivity of a person in conditions of forced isolation.

Key words: activity, psychology of sports, emotional load, «Covid-19», pandemic risks, psychological well-being

Ткачук Р. В. навчально-науковий центр підготовки
офіцерів для багатонаціональних штабів,
НУОУ імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0001-6350-4941>

ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ ДЛЯ УЧАСТІ В МІЖНАРОДНИХ ОПЕРАЦІЯХ З ПІДТРИМАННЯ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ ПІД ПРИВОДОМ НАТО (НА ПРИКЛАДІ МІСІЙ ISAF TA RESOLUTE SUPPORT)

У статті проведено аналіз специфіки міжнародної операції з підтримання миру та безпеки під приводом НАТО в Афганістані, яка має враховуватися під час проведення загальної, попередньої та безпосередньої підготовки національного персоналу. Визначено основні напрями діяльності Північноатлантичного Альянсу в ході міжнародної коаліційної місії зі сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан (ІРА) під приводом НАТО силами контингенту International Security Assistance Force (Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ)) та під час місії НАТО Resolute Support (Рішуча підтримка (РП-А)).

Ключові слова: Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ); місія НАТО “Рішуча підтримка”; підтримка сил безпеки і оборони; національні сили безпеки Афганістану; НАТО.

Постановка проблеми. Проведення операції з надання тренувально-дорадчої допомоги силам безпеки інших країн потребує не лише професійних військових навичок, знань та вмінь, а також знання з питань ведення переговорів, основ дипломатії та тактики впливу. Всі ці навички повинні використовуватись по різному в залежності від специфіки країни, населення, культури, традицій, віросповідання та історії конфлікту. Враховуючи досвід проведення найдовшої в історії військової операції з підтримання миру та безпеки в Ісламській республіці Афганістан, країни Альянсу здійснюють підготовку майбутнього особового складу місії з урахуванням усіх цих аспектів.

Усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародного миру і безпеки, враховуючи зобов'язання України як держави - члена Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) надавати допомогу ООН в діях, що проводяться відповідно до Статуту ООН, дотримуючись основних напрямів державної політики щодо участі України в удосконаленні та розвитку загальноєвропейської та міжнародних систем колективної безпеки, а також у рамках конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору (далі – НАТО) та іншими міжнародними організаціями у сфері безпеки, Україна розглядає участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки як важливу складову

створення стабільного зовнішньополітичного середовища, підтримання міжнародного миру і стабільності і зміцнення глобальної системи безпеки. [1]

Отже, вивчення і аналіз операцій НАТО щодо підтримки сил безпеки інших країн є важливим з огляду на процеси якісної підготовки особового складу Збройних сил України для участі в міжнародних операціях з підтримки миру та безпеки (МО ПМБ) під керівництвом НАТО. Співпраця з Альянсом сприяє утвердженню в Україні демократичних цінностей, формуванню стабільного безпекового середовища, що є важливим інструментом підтримки реформ, зокрема у секторі безпеки і оборони, а також забезпечує спільну протидію сучасним безпековим викликам і загрозам. [2]

Інформаційною базою для написання статті є матеріали Міністерства оборони України, матеріали по підготовці особового складу країн-членів НАТО, документація НАТО з питань продовження сприяння місії “Рішуча підтримка” та історичні дослідження міжнародних миротворчих операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питанню якісної підготовки військовослужбовців Збройних сил України для участі в МО ПМБ присвячено чимало наукових праць. Серед них систему підготовки майбутніх миротворців у різних її аспектах

досліджували О. Лемешко – питання якісного відбору і аспектів теоретичної та практичної підготовки, Д. Сохадзе – питання особливостей професійно психологічного відбору миротворців, О. Войтех – питання застосування сучасних педагогічних підходів та технологій у процес підготовки національного персоналу, Г. Шелест – перспективи миротворчої діяльності України, А. Алещенко – психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців ЗСУ, Л. Гребенюк – питання впровадження інтерактивної підготовки, А. Савицька – питання організаційно-педагогічного аспекту, Ю. Захарчишина – питання педагогічних умов підготовки до соціокультурної діяльності в миротворчих місіях.

Однак, врахування специфічних факторів впливу на місію тієї місцевості де проводяться МО ПМБ, як основна складова підготовчого процесу майбутніх миротворців не була окремим предметом дослідження.

Мета статті. Проаналізувати аспекти, які впливають на проведення МО ПМБ з досвіду МССБ в Ісламській Республіці Афганістан під приводом НАТО та під час місії НАТО “Рішуча підтримка”. Результати аналізу покласти в основу змін до навчальних планів-програм підготовки особового складу Збройних сил України для участі в міжнародних операціях з підтримки миру та безпеки під керівництвом НАТО.

Виклад основного матеріалу. Головна причина початку війни в Афганістані – боротьба з тероризмом. Якщо на початку конфлікту це виконувалось шляхом бойових операцій силами військ НАТО та країн-партнерів то зараз завданням коаліції є тренування та консультування сил безпеки країни для самостійного протистояння цьому ворогу. Для досягнення цієї мети потрібна тісна співпраця коаліційних військ з місцевим населенням, яке за впливом різних факторів дуже багатогранне. Для забезпечення ефективності виконання завдань за призначенням, військовослужбовцям потрібно знати історію конфлікту, зрозуміти культуру та хід думок місцевого населення, що є іноді надскладним завданням. Афганські

цінності, вірування, поведінка, звичаї і норми були визначені суворим середовищем Афганістану та його географічним положенням; історіями конфліктів; нестандартним ісламським віруванням; племінною етнічністю; зовнішньою та внутрішньою політикою; та освітою. Афганське суспільство в своєму роді є специфічним та унікальним. Афганістан має центральний уряд і визначений кордон, але уряд не контролює всю країну та населення. В Афганістані немає спільної культури або спільної ідентичності. Афганістан – племінне (кланове) багатомовне суспільство. Гірська місцевість країни зумовила створення поселень (аулів) в ізольованих та важкодоступних місцях і захищає такий спосіб життя від окупаційних армій та центральних органів влади. Тому розуміння та застосування знань про афганські племінні культури, традиції та звичаї є надзвичайно важливим компонентом для успіху контртерористичних операцій в Афганістані.

Нескінченні війни та міжусобиці призвели до того, що колись розвинена та квітуча країна перетворилася на притулок тероризму, поле бою та руїни. Що ми знаємо про Ісламську Республіку Афганістан? Місцеві жителі кажуть: “Коли Бог створював Світ, у нього залишилась жменя каміння з піском. Він кинув його на землю, і з того утворився Афганістан”. Місце з суворими умовами проживання, чи навіть виживання. Впродовж всього свого існування країна та її народ не мали спокою. Багато імперій, королівств та держав намагались контролювати ці території. Скалисті вершини посеред пустелі розташовані на роздоріжжі між Сходом і Заходом і з найдавніших часів є центром торгівлі та міграції. Його геополітичне розташування між Південною і Центральною Азією з одного боку, і Близьким Сходом з іншого, дозволяє йому грати важливу роль в економічних, політичних і культурних відносинах між країнами регіону. Але ця горда багатонаціональна країна ніколи не була підкорена.

Уряд Афганістану в умовах сучасних викликів для себе насамперед ставить план забезпечення миру та безпеки в країні,

бореться проти тероризму, а також намагається розвивати економіку шляхом залучення іноземних інвестицій.

Аль-Каїда, Талібан та зв'язок між ними. Рада Безпеки ООН у 1999 році приймає Резолюцію 1267, створюючи Комітет санкцій проти Аль-Каїди та Талібану (al-Qaeda and Taliban Sanctions Committee), визначаючи ці групи як терористичні утворення та ввівши санкції щодо їх фінансування, обмеження пересування та поставки озброєння. ООН прослідковує шлях періоду піднесення Аль-Каїди та її лідера Осаму бен Ладена, який керував терористичною групою з Афганістану та Пакистану, наприкінці 1980-х, до Судану в 1991 році та назад до Афганістану в середині наступного року. Таліби, що піднялися з попелу після вторгнення радянських військ в Афганістан, надають Аль-Каїді притулок її лідерам та території для тренувальних терористичних таборів. [8]

Міжнародні сили сприяння безпеці (International Security Assistance Force, ISAF). Після терактів 11 вересня 2001 року, в яких загинуло майже 3000 людей, та відмови талібану, як органу влади Афганістану видати лідера терористичної організації Аль Каїда – Осаму бен Ладена, – розпочалось військове вторгнення в країну. Американські військові за підтримки Британії 7 жовтня 2001 року розпочали бомбардувальну кампанію проти сил талібів, офіційно розпочавши операцію “Нескорена свобода” (Enduring Freedom). Канада, Австралія, Німеччина та Франція в подальшому також приєднались до військової операції.

З серпня 2003 року НАТО взяло на себе керівництво МССБ в Афганістані. Згідно резолюцій Ради Безпеки ООН № 1386, 1413, 1444 та 1510, основною метою МССБ було надання можливості афганському уряду забезпечити ефективну безпеку в країні та створити нові афганські сили безпеки, які б стали запорукою того, що Афганістан більше ніколи не стане безпечним притулком для терористів. Обмежуючись на початку операції лише завданнями забезпечення безпеки в Кабулі і довкола столиці Афганістану, Альянс розширив свою місію на інші регіони країни шляхом розгортання так званих “Груп реконструкції провінцій” (Provincial

Reconstruction Team). Слід зазначити, що це перша військова операція НАТО за межами зони відповідальності Альянсу, яка також була однією з найчисельніших за всю історію та найбільш складною місією НАТО на сьогоднішній день. У розпалі операції чисельність сил коаліції складала понад 130 тис. військовослужбовців з 51 країн-членів та країн-партнерів НАТО. [7]

З 2011 року відповідальність за безпеку поступово перекладалася на афганські сили, які до літа 2013 року взяли на себе керівництво операціями з безпеки по всій країні. Перехідний процес був завершений і афганські сили взяли на себе повну відповідальність за безпеку наприкінці 2014 року, коли місію МССБ було завершено.

Рішуча підтримка (Resolute Support Mission, RSM). У 2012 році на саміті НАТО в Чикаго країни-союзники та партнери Альянсу спільно з урядом Афганістану прийняли рішення щодо проведення небойової місії “Рішуча Підтримка” для підготовки, консультування та надання допомоги інститутам афганських сил безпеки після закінчення місії МССБ. Це зобов'язання було підтверджено на саміті в Уельсі в 2014 році. Правове поле для управління РПА передбачено Угодою про статус сил (Status of Force Agreement (SOFA)), підписаною в Кабулі 30 вересня 2014 року президентом Афганістану Ашраф Гані та Морісом Йохемсоном, старшим представником цивільно-військової компоненти НАТО в Афганістані, а згодом – ратифікована парламентом Афганістану 27 листопада 2014 року. Домовленість між НАТО та Афганістаном про створення нової місії була також підтверджена Резолюцією Ради Безпеки ООН № 2189 від 12 грудня 2014 року, одностайне прийняття якої підкреслює важливість постійної міжнародної підтримки стабільності Афганістану. [8]

Поза місією з підготовки, консультування та допомоги країни-члени та країни-партнери Альянсу на Брюссельському саміті 2018 року зобов'язались підтримувати сили безпеки Афганістану фінансово до кінця 2020 року.

Місія “Рішуча Підтримка” розпочалася в січні 2015 року. На початку

місії загальна її чисельність становила 12,5 тис. військовослужбовців і цивільних осіб. Але у зв'язку з погіршенням безпекової ситуації в країні, чисельність військового контингенту було збільшено. Таким чином, станом на 2019 рік чисельність особового складу місії коливалася в межах 25 тисяч військовослужбовців і цивільних фахівців країн-членів та партнерів Альянсу. Найбільшими країнами-контрибюторами сил є США (близько 7 тисяч осіб), Німеччина (980), Італія (825), Румунія (580) і Туреччина (520). Серед країн-партнерів (не членів НАТО) найбільшим контрибютором сил є Грузія (860). Чисельність національного персоналу ЗС України в місії "Рішуча Підтримка" становить 21 військовослужбовець. [3]

Організаційно Місія складається з Головного штабу місії, розташованого у м. Кабул; тренувально-дорадчого командування "Столиця", м. Кабул (провідна країна – Туреччина) та чотирьох регіональних тренувально-дорадчих командувань: командування "Північ", м. Мазарі-Шаріф (провідна країна – Німеччина); командування "Захід", м. Герат (провідна країна – Італія); командування "Південь", м. Кандагар (провідна країна – США) і командування "Схід", м. Лагман (провідна країна – США).

Згідно з Угодою про статус військ, особовий склад місії не залучається до проведення бойових операцій. Застосування військовослужбовцями коаліційних сил зброї дозволене з метою захисту власного життя та життя громадян Афганістану у разі наявності очевидної загрози. Фактично бойові дії на території Афганістану продовжилися, але вже з провідною роллю афганських військових. Військові радники та цивільні фахівці беруть участь у плануванні та проведенні операцій ЗС Афганістану. Крім того, авіаційні засоби місії використовуються для надання обмеженої авіаційної підтримки наземним операціям афганських сил безпеки. Слід зазначити, що паралельно з участю в місії "Рішуча Підтримка", США проводять в Афганістані антитерористичну операцію "Нескорена свобода" (Enduring Freedom) за окремим мандатом, який передбачає

застосування підрозділів спеціального призначення та ударних авіаційних засобів для знищення представників міжнародних терористичних організацій.

Рис. 1. Розташування командувань місії НАТО в Афганістані "Рішуча підтримка" [9]

Безпека та стабільність. Оцінка безпекової ситуації в Афганістані протягом новітнього періоду конфлікту (з 2001 року) залишається складною. На цей час перспективи щодо стабілізації обстановки, припинення активних бойових дій та відновлення нормального функціонування державних і суспільних інститутів є слабкими.

Основними ворогуючими сторонами є: афганський уряд і утворені згідно закону та конституції військові формування з одного боку; антиурядові сили (ісламський рух "Талібан" та пов'язані з ним угруповання) – з іншого. Крім того, на території країни діє розгалужена система кримінально-мотивованих незаконних збройних формувань (НЗФ), нарковиробників та осередки міжнародних терористичних організацій ("Аль-Каїда", "Ісламська держава" та ін.).

Незважаючи на значну фінансову, матеріально-технічну та військову підтримку з боку світової спільноти, стабілізувати ситуацію в Афганістані не вдається. Антиурядові сили на цей час контролюють близько третини території країни, в окремих районах вони мають власні адміністрації, "правоохоронні" органи, здійснюють фіскальну, освітню та іншу діяльність.

Одним із головних факторів, який визначає живучість руху "Талібан", є надання антиурядовим силам Афганістану підтримки з боку сусідніх держав, які прагнуть утримати Афганістан в орбіті

свого впливу та використовують НЗФ як інструмент дестабілізації чинного афганського уряду.

Таким країнами є сусідні Пакистан та Іран, які протягом останнього десятиліття здійснюють “гібридну” політику щодо Афганістану (надають таємну підтримку антиурядовим силам при одночасній офіційній підтримці чинного уряду). Крім того, наявна інформація свідчить про контакти з лідерами “Талібану” російських спецслужб. Росія зацікавлена в контрольованій нестабільності в Афганістані, що дозволить їй утримувати під своїм впливом Центральноазіатські республіки колишнього СРСР (маніпулюючи реальними і уявними загрозами), продовжувати поточне фінансове навантаження на країни НАТО, а також, для подолання комплексу власного приниження, продемонструвати “поразку” сил НАТО в Афганістані, які за два десятки років нібито не спромоглися перемогти “Талібан”.

Фактори впливу на місію. На основі інформації, наведеної раніше, а особливо специфіки умов перебування військовослужбовців під час виконання завдань у місії НАТО в ІРА, були виявлені зовнішні фактори, які чинять безпосередній вплив на персонал місії та на ефективність виконання ним завдань. Урахування цих факторів у процесі підготовки національного персоналу безумовно сприятиме виробленню вмінь та навичок професійної спрямованості, які допоможуть виконувати завдання, а також формуванню якостей, які забезпечать готовність та стійкість до стресогенних факторів навколишнього середовища.

Рівень матеріально-технічного, морально-психологічного та медичного забезпечення, оснащення контингентів країн НАТО є дуже високим, та відповідає наявним потребам військовослужбовців та враховує досвід, набутий за попередніх 20 років з часу інтервенції США в Афганістан і подальшої операції коаліційних сил у країні.

Для м. Кабул основним небезпечним фактором є критичний рівень забрудненості повітря (показники шкідливих речовин перевищують допустимі для розвинених країн норми в тисячі, а інколи в десятки тисяч разів).

Головною причиною забруднення є відсутність у більшості мешканців семимільйонного міста доступу до нормальних систем опалення житла, внаслідок чого вони опалюють свої помешкання сміттям, продуктами життєдіяльності свійських тварин, автомобільними шинами тощо. Замкненість міста в межах гірських хребтів не забезпечує належної вентиляції площі та призводить до концентрації смогу протягом жовтня-квітня. Свідченням шкідливого впливу на організм є рекомендація (яка межує з заборобою) військовослужбовцям деяких країн світу утримуватися від пробіжок та занять спортом на відкритому повітрі. Іншим фактором, що негативно впливає на працездатність військовослужбовців у м. Кабул, є розташування баз на висоті близько 1750 м над рівнем моря, що потребує певного часу для адаптації організму з врахуванням обмежень у фізичному навантаженні.

Система медичного забезпечення, яка передбачає підтримку здорового стану особового складу та проведення профілактичних заходів, лікування та евакуацію хворих, постачання донорської крові та медичних матеріалів знаходиться на найвищому рівні. Це дозволяє якісно попереджувати та боротися з поширеними хворобами в даній місцевості, такими як холера, дифтерія, малярія, черевний тиф, гепатити А, В, Е, гелмінтози, шкірний лейшманіоз, лихоманка денге, поліомієліт, діарея.

В зоні проведення операції медичне забезпечення включає в себе наступні рівні медичної допомоги:

- на кожній військовій базі знаходиться медичний заклад першого рівня (Role I), де лікування обмежене наданням мінімальної медичної допомоги;
- кожне з регіональних командувань має шпиталь другого рівня (Role II) для надання екстреної медичної допомоги та стабілізації стану потерпілого (пораненого) перед його відправкою до спеціалізованого медичного закладу;
- два військових шпиталі третього рівня (Role III) в Баграмі та Кандагарі, які дозволяють проводити складні хірургічні операції.

Ставлення місцевого населення до військовослужбовців коаліційних сил коливається від прихильного до відверто ворожого. Основним негативним чинником, який періодично спричиняє обурення місцевого населення та активно використовується антиурядовими силами в своїй пропаганді, є жертви серед мирного населення, спричинені ракетно-бомбовими ударами коаліції по об'єктах НЗФ і терористичних організацій. При цьому слід зазначити, що у більшості цих випадків мирні мешканці використовуються бойовиками як “живий щит”.

Оскільки більшість населення Афганістану є неосвічені, єдиним доступним їм засобом масової інформації є радіо. Силами коаліції створені радіостанції, на яких працюють афганські редактори радіомовлення у співпраці з міжнародними фахівцями даної галузі. Ефіри таких радіостанцій транслюються по всій країні і дають можливість населенню зрозуміти, що війська НАТО не прийшли їх завойовувати та не являються їхніми ворогами. Фактор неписьменності більшості населення країни впливає на методи та якість проведення голосування до будь-яких інститутів державної влади. Прикладом є бюлетені, на яких замість прізвищ кандидатів зображені схематичні малюнки, по яким виборці визначають свого кандидата. Усе це вимагає від персоналу радників місії РПА та інших міжнародних, урядових, неурядових та гуманітарних організацій креативності та тісної співпраці з посадовими особами Афганістану для досягнення позитивних результатів у своїй роботі. Основними організаціями з якими проводиться співпраця є:

місія ООН зі сприяння Афганістану (United Nations Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA));

міжнародна медична організація “Лікарі без кордонів” (Medecins sans frontiers (MSF));

міжнародна організація “Зберегти дітей” (Save the Children);

данська група розмінування (Danish Demining Group, (DDG)).

Підготовка особового складу до місії РПА. Великою небезпекою в зоні проведення операції є використання

саморобних вибухових пристроїв, які можуть бути приховані будь-де. Неписане правило в Афганістані, “Не твоє – не чіпай”. Також задля дискредитації влади та сил безпеки Афганістану, талібаном проводяться терористичні атаки з використанням саморобних вибухових пристроїв, самогубців-підривників та завербованого цивільного населення проти свого народу та іноземних громадян. Також потрібно враховувати, що представники місцевого населення з якими ви щодня працюєте, зустрічаєтесь і як здається перебуваєте в дружніх відносинах, можуть становити для вас потенційну небезпеку. “Талібан” використовує різні методи впливу для вербування таких осіб та використання їх в самий несподіваний момент. Вміння спостерігати та виявляти нестандартну поведінку місцевого населення може зберегти життя. Таким чином, підготовка особового складу країн НАТО та партнерів перед відправкою до Афганістану заснована насамперед на забезпеченні власної безпеки. Отримання усіх цих знань є персональна відповідальність кожної особи, яка відправляється в район проведення місії.

Так центр підготовки об'єднаних сил НАТО (Joint Force Training Centre (JFTC)) для зарахування на курс підготовки до прийняття участі в Місії РПА-А вимагає від усіх його учасників бути сертифікованими з наступних онлайн курсів:

- поводження з саморобними вибуховими пристроями (Improvised Explosive Devices (IED) Awareness);
- поводження з нерозірваними боєприпасами (Unexploded Ordnance (UXO) Awareness);
- протидія тероризму (Antiterrorism Awareness Training);
- протидія незаконним збройним формуванням (Counterinsurgency Course);
- безпека операції (Operations Security);
- особливості культури та традицій (Culture Awareness).
- знання прав людини (Human Rights Awareness Education Training).

Засновники та організатори тренувальних центрів в Сполучених Штатах Америки та країнах Альянсу, після вивчення власних та помилок військ

Радянського Союзу в Афганістані, велику увагу при підготовці особового складу перед відправкою в Афганістан звертають на знання культури та традицій країни та населення. Під час операцій по боротьбі з тероризмом згадування про культурну чутливість або культурну обізнаність можуть викликати подив. Багато солдатів часто думають, що культурна чутливість – це слабкість і є вторинним відносно бойових дій. Це неправильно, оскільки обізнаність зі специфікою культури американських військових під час операцій в Іраку, іноді була ціннішою та результативнішою за звичайну зброю. Солдати, які є культурно обізнаними та знають, як застосувати ці знання на полі бою, є воїнами 21 століття. Використання цих знань на полі бою – це те, що ми всі повинні робити, не піддаючи солдат ризику. [4,5]

Враховуючи усі ці аспекти, командування відпрацювання доктрин і підготовки Сухопутних військ Збройних сил США (The U.S. Army Training and Doctrine Command (TRADOC)) ініціювало створення Центру з вивчення культури та традицій (TRADOC Culture Center (U.S. Army Intelligence Center, Fort Huachuca,

AZ)) для надання американським військовослужбовцям знань з культури та традицій тієї місцевості де проводяться міжнародні операції з підтримання миру та безпеки так як це являється ключовим компонентом побудови відносин та партнерства для досягнення цілей місії.

Висновки. Україна є єдиною країною серед держав-партнерів НАТО, яка брала участь в усіх основних операціях та місіях Альянсу. Підготовка миротворчих контингентів та персоналу – це один із найважливіших аспектів розвитку теорії та практики миротворчої діяльності ЗС України. Тому це викликає потребу вдосконалення професійної підготовки та врахування специфічних факторів місць проведення МО ПМБ для забезпечення якісного виконання завдань за призначенням та збереження життя та здоров'я військовослужбовців Збройних сил України.

Подальші дослідження доцільно зосередити на вивченні та запозиченні досвіду підготовки військовослужбовців країн Альянсу та країн, що не є членами НАТО до міжнародних миротворчих операцій з підтримання миру та безпеки.

Список використаних джерел

1. Закон України від 23.04.1999 року № 613-XIV XIV «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» / Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/613-14#Text>.
2. Указ президента України від 24.04.2009 року «Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України», «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» / Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/2009#Text>.
3. Місія України при НАТО. [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://nato.mfa.gov.ua/ua/>
4. Afghan Culture Newsletter, US Army Lessons learned center, Sep 2010.
5. Pre-Deployment Handbook: Afghanistan, Joint and Operations Analysis Division Defence Science and Technology Organisation, Australia May 2014.
6. Armed Forces of the United States Joint Publication 3-24, Counterinsurgency, April 2020.
7. The US war in Afghanistan 1999-2020 [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan/>
8. North Atlantic Treaty Organization [Електронний ресурс]. / Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm/
9. NATO Resolute Support. [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <https://rs.nato.int/rsm/>

References

1. Zakon Ukrainy «Pro uchast Ukrainy v mizhnarodnykh operatsiiah z pidtrymannia myru i bezpeky» 23.04.1999 r. № 613-XIV XIV [The Law of Ukraine “Participation in peacekeeping operations”]. / Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/613-14#Text> (in Ukrainian).
2. Ukaz prezidenta Ukrainy «Pro Stratehiiu mizhnarodnoi myrotvorchoi diialnosti Ukrainy», «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy» 24.04.2009 r. [Decree of the President of Ukraine “On the Strategy of the international Peacekeeping activity of Ukraine.” “On the Solution of the National Defense and Security Agency.”]. / Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/2009#Text>. (in Ukrainian).
3. Misiia Ukrainy pry NATO [Mission of Ukraine to NATO]. / Retrieved from: <http://nato.mfa.gov.ua/ua/> (in Ukrainian)

4. Afghan Culture Newsletter, US Army Lessons learned center, Sep 2010.
5. Pre-Deployment Handbook: Afghanistan, Joint and Operations Analysis Division Defence Science and Technology Organisation, Australia May 2014.
6. Armed Forces of the United States Joint Publication 3-24, Counterinsurgency, April 2020.
7. The US war in Afghanistan 1999-2020 / Retrieved from: <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan/>.
8. North Atlantic Treaty Organization. / Retrieved from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm/.
9. NATO Resolute Support. / Retrieved from: <https://rs.nato.int/rsm/>.

Резюме

Ткачук Р. В. учебно-научный центр подготовки офицеров для многонациональных штабов, НУОУ имени Ивана Черняховского

ПОДГОТОВКА ОФИЦЕРОВ ДЛЯ УЧАСТИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОПЕРАЦИЯХ ПО ПОДДЕРЖАНИЮ МИРА И БЕЗОПАСНОСТИ ПОД РУКОВОДСТВОМ НАТО (НА ПРИМЕРЕ МИССИЙ ISAF И RESOLUTE SUPPORT)

В статье проведен анализ специфики международной операции по поддержанию мира и безопасности под руководством НАТО в Афганистане, которая должна учитываться при проведении общей, предварительной и непосредственной подготовке национального персонала. Определены основные направления деятельности Североатлантического Альянса в ходе международной коалиционного миссии по содействию безопасности в Исламской Республике Афганистан (ИРА) под руководством НАТО силами контингента International Security Assistance Force (Международные силы содействия безопасности (ИСАФ)) и во время миссии NATO Resolute Support (Решительная поддержка (РП-А)).

Ключевые слова: *Международные силы содействия безопасности (МССБ); миссия НАТО "Решительная поддержка"; поддержка сил безопасности и обороны; национальные силы безопасности Афганистана; НАТО.*

Summary

Tkachuk R. V. Multinational Staff Officers Education and Research Centre, National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy

TRAINING OF OFFICERS TO PARTICIPATE IN INTERNATIONAL PEACEKEEPING AND SECURITY SUPPORT OPERATIONS LED BY NATO (ON THE EXAMPLE OF ISAF AND RESOLUTE SUPPORT MISSION)

Introduction. *The article examines main aspects and external factors that directly affect the military personnel and their duties performance.*

Purpose *is to analyse NATO missions in the Islamic Republic of Afghanistan ISAF and "Resolute Support". The results of the analysis will form the basis for changes to the training process of personnel of the Armed Forces of Ukraine for participation in international peacekeeping and security support operations led by NATO.*

Methods. *Analysis personal experience of the UAF servicemen and comparison training methods of the International Military Training Centers.*

Originality. *Based on the information provided in the guidance materials of Allied training centers and the personal experience of the UAF servicemen in the NATO Advisory Support Mission, external factors were identified that directly affect the mission's personnel and performance. Taking these factors into account in the process of training national staff will certainly contribute to the development of skills and abilities of professional orientation that will help to perform tasks, as well as the formation of qualities that will ensure readiness and resistance to environmental stressors.*

Conclusion. *Training of peacekeeping contingents and personnel is one of the most important aspects of the development of the theory and practice of peacekeeping activities of the Armed Forces of Ukraine. Therefore, it is necessary to improve the training and take into account the specific factors of the places of the Ministry of Defense of the PMB to ensure the quality of the tasks assigned and to preserve the life and health of servicemen of the Armed Forces of Ukraine.*

Further research should focus on learning from the training of Allied and non-NATO troops for international peacekeeping and security operations.

Key words: *International Security Assistance Force (ISAF); NATO Resolute Support Mission; support for security and defense forces; Afghan National Security Forces; NATO.*

Торчевський Р. В. кандидат педагогічних наук,
 НУОУ імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0003-0676-3634>

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглядається вивчення сучасними науковцями проблеми управлінської культури офіцерів. Упродовж останніх років тема розвитку управлінської культури офіцерів є актуальною, про що свідчить наявність ґрунтовних міждисциплінарних досліджень з порушеної теми. Викладено визначення поняття «управлінська культура офіцера» за різними науковцями, проаналізовано його зміст та структурні елементи.

Ключові слова: управління; культура; управлінська культура; офіцери; Збройні Сили України.

Постановка проблеми. Агресія Російської Федерації проти України, ведення операції Об'єднання сил, реформування та розвиток Збройних сил (далі – ЗС) України актуалізує проблему підготовки військових управлінців з широкою науковою освітою, розвиненим творчим мисленням, високою управлінською культурою, здатних ефективно розв'язувати комплекс завдань, що постали перед ними, а також постійно нарощувати науково-теоретичний потенціал і практичний досвід в умовах бурхливого розвитку засобів сучасної збройної боротьби, змін її форм та способів ведення.

Зацікавленість проблемою розвитку управлінської культури офіцерів у педагогічній теорії та військовій практиці підвищилась в перше десятиріччя ХХІ ст. Це пояснюється об'єктивними умовами розвитку суспільства і функціонування військових формувань. Збільшення обсягу і складності завдань ЗС України, науково-технічна революція, нові засоби збройної боротьби потребують формування та розвитку у офіцера сучасних знань, навичок і вмінь, всебічного розвитку його управлінських і командирських здатностей.

Ефективність військової практики суттєво залежить від її організації та оптимального управління. Керівників військових структур у всі часи вважали особливою групою, оскільки управління військами серед з усіх видів людської діяльності є однією із найбільш складних, напружених і відповідальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управлінська культура офіцерів та її структурні елементи стали

предметом численних наукових розвідок вітчизняних науковців. Так, управлінську культуру як системну психолого-педагогічну проблему досліджено В. Ягуповим (2013) [9], В. Свистун [6], М. Кришталь (2013), С. Бурим (2016) [3]; шляхи вдосконалення управлінської культури офіцерів вивчено А. Грунічевим (2013); управлінська культура майбутніх офіцерів як складник загальної культури фахівців військового управління вивчалася Є. Денисенком (2017); педагогічним засадам формування управлінської культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки виокремлено в працях О. Діденка, А. Галімова (2017) [4]; культура управлінської діяльності офіцера державної пенітенціарної служби України викладено О. Сушковим (2017); формуванню адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів Національної гвардії України у процесі професійної підготовки досліджувалося Л. Кравченком (2018). Дисертаційне дослідження Р. Торчевського [7] присвячено педагогічним умовам розвитку управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти (2012).

Водночас проблемі управління та управлінській діяльності офіцера приділяли увагу українські науковці (О. Бойко, Т. Мацевко, С. Мосов та ін.). В їх працях, а також працях зарубіжних і вітчизняних вчених вивчалися та удосконалювалися окремі аспекти означеної проблеми, які у подальшому заклали основу змісту поняття «управлінська культура офіцера».

Торчевський Р. В. кандидат педагогічних наук,
 НУОУ імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0003-0676-3634>

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглядається вивчення сучасними науковцями проблеми управлінської культури офіцерів. Упродовж останніх років тема розвитку управлінської культури офіцерів є актуальною, про що свідчить наявність ґрунтовних міждисциплінарних досліджень з порушеної теми. Викладено визначення поняття «управлінська культура офіцера» за різними науковцями, проаналізовано його зміст та структурні елементи.

Ключові слова: управління; культура; управлінська культура; офіцери; Збройні Сили України.

Постановка проблеми. Агресія Російської Федерації проти України, ведення операції Об'єднання сил, реформування та розвиток Збройних сил (далі – ЗС) України актуалізує проблему підготовки військових управлінців з широкою науковою освітою, розвиненим творчим мисленням, високою управлінською культурою, здатних ефективно розв'язувати комплекс завдань, що постали перед ними, а також постійно нарощувати науково-теоретичний потенціал і практичний досвід в умовах бурхливого розвитку засобів сучасної збройної боротьби, змін її форм та способів ведення.

Зацікавленість проблемою розвитку управлінської культури офіцерів у педагогічній теорії та військовій практиці підвищилась в перше десятиріччя ХХІ ст. Це пояснюється об'єктивними умовами розвитку суспільства і функціонування військових формувань. Збільшення обсягу і складності завдань ЗС України, науково-технічна революція, нові засоби збройної боротьби потребують формування та розвитку у офіцера сучасних знань, навичок і вмінь, всебічного розвитку його управлінських і командирських здатностей.

Ефективність військової практики суттєво залежить від її організації та оптимального управління. Керівників військових структур у всі часи вважали особливою групою, оскільки управління військами серед з усіх видів людської діяльності є однією із найбільш складних, напружених і відповідальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управлінська культура офіцерів та її структурні елементи стали

предметом численних наукових розвідок вітчизняних науковців. Так, управлінську культуру як системну психолого-педагогічну проблему досліджено В. Ягуповим (2013) [9], В. Свистун [6], М. Кришталь (2013), С. Бурим (2016) [3]; шляхи вдосконалення управлінської культури офіцерів вивчено А. Грунічевим (2013); управлінська культура майбутніх офіцерів як складник загальної культури фахівців військового управління вивчалася Є. Денисенком (2017); педагогічним засадам формування управлінської культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки виокремлено в працях О. Діденка, А. Галімова (2017) [4]; культура управлінської діяльності офіцера державної пенітенціарної служби України викладено О. Сушковим (2017); формуванню адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів Національної гвардії України у процесі професійної підготовки досліджувалося Л. Кравченком (2018). Дисертаційне дослідження Р. Торчевського [7] присвячено педагогічним умовам розвитку управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти (2012).

Водночас проблемі управління та управлінській діяльності офіцера приділяли увагу українські науковці (О. Бойко, Т. Мацевко, С. Мосов та ін.). В їх працях, а також працях зарубіжних і вітчизняних вчених вивчалися та удосконалювалися окремі аспекти означеної проблеми, які у подальшому заклали основу змісту поняття «управлінська культура офіцера».

Мета статті – проаналізувати проблему розвитку управлінської культури (далі – УК) офіцерів у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях.

На основі використання **методів** теоретичного аналізу, узагальнення, систематизації, зіставлення проаналізуємо наукові праці сучасних науковців з проблеми розвитку управлінської культури офіцерів ЗС України.

Виклад основного досліджуваного матеріалу. Процес розвитку управлінської культури офіцерів безпосередньо пов'язаний з генезисом управлінської культури людства. Потреба в управлінні суспільством виникла з давніх-давен. Вона зумовлена біологічною та, насамперед, соціальною природою людини. Це – невід'ємна характеристика її сутності, бо вона без участі в спільній діяльності не може формуватися, існувати та розвиватися як соціальна істота. Результативність спільної діяльності насамперед першою чергою забезпечується наявністю чіткої організації та координації дій її учасників. Таким чином цивілізоване суспільство потребується в керівникові або групі людей, які здійснюють функції організації та координації, тобто управління спільною діяльністю людей [10, 24].

На нашу думку, важливим для з'ясування і розуміння сутності поняття «управлінська культура офіцера» є розкриття сутності понять «управління» та «культура» й бажано, в різних аспектах. Кожне визначення поняття «управління» в філософії і психології відображає його наукове осмислення та сутність, певним чином відображає специфіку. Проте дати чітке його визначення непросто: «...управління – це умовне поняття, яке потребує уточнень у більшості випадків його використання», – вважає український психолог С. Москвичев [6, 15].

Цю думку також підтримує А. Атаєв, який пропонує розуміти це поняття в таких аспектах, як функцію, процес, абстрактне поняття, конкретну організацію, залежно від застосування у конкретній сфері.

Так, у *філософському* трактуванні поняття «управління» – це функція організованих систем (біологічних, технічних, соціальних), яка забезпечує збереження їх структури, підтримку

режиму діяльності, реалізацію її програми та мети.

Поняття «управління» у *психологічному* смислі: це – спрямований вплив на якийсь об'єкт з метою активізування його динаміку, змінювання стану чи надання нової якості; спрямований вплив на систему чи окремі процеси, які в ній відбуваються, з метою зміни її стану чи надання нових властивостей і якостей; свідомий і цілеспрямований процес впливу на свідомість і поведінку індивіда, членів групи та організації для підвищення організованості й забезпечення ефективності їх спільної діяльності [3, с. 15].

Управління як соціальне явище і як сфера людської практики зародилося разом з цивілізацією, складно і тривало розвивалося в процесі її еволюції. Підтвердженням зазначеного є те, що теорія управління як самостійна наукова дисципліна оформилася лише на початку ХХ ст. Водночас, аналізуючи зміст процесу управління як виконання офіцером конкретних управлінських функцій, ми також намагалися з'ясувати, наскільки український термін «управління» і відповідно процес, який відображається за його допомогою, відповідає англійському терміну «менеджмент», що нині дуже популярний в Україні. У найзагальнішому розумінні ці два терміни справді тотожні. Коли ж аналізувати їх більш глибоко, не слід забувати про дві суттєві відмінності. По-перше, коли американці кажуть «management», вони завжди мають на увазі особу менеджера – суб'єкта управління в будь-якій організації. По-друге, коли говорять «менеджер», мають на увазі професіонального керівника, який пройшов спеціальну підготовку й усвідомлює, що він є представником окремої професії, а не просто інженером, економістом, педагогом, командиром, який здійснює управлінську діяльність [4, с. 36].

Розглядаючи управління як діяльність, ми будемо виходити з тотожності термінів (і відповідно процесів) «управління» і «менеджмент» і використовувати їх як синоніми.

Латинське *cultura* перекладається як виховання, догляд, освіта, розвиток.

Спочатку слово вживалося для означення діяльності людини по створенню матеріальної і духовної культури (*cultus atque humanitas*), працюючи на землі. Потім це поняття почали використовувати для означення процесу й розвитку духу – *cultura animi, cultura litterarum*, вправлення духу. Пізніше ним почали визначати витончену, вишукану поведінку людини. Ще раніше вчені Риму поширили вживання терміна *cultura* для характеристики людини, на означення її вихованості, що безсумнівно, є результатом тривалого і різнобічного процесу діяльності: догляд, освіта, розвиток [1, 33; 10, 15].

Поняття культура є узагальнюючим і має кілька значень. Наприклад, говорять про управлінську культуру суспільства, частини суспільства, окремої особистості і, врешті-решт, про управлінську культуру офіцерів.

У широкий науковий обіг увійшли такі різновиди поняття, як: професійна

культура, управлінська, педагогічна, акторська, виконавська, виховна, особистісна, світоглядна, правова, політична, екологічна, емоційна культура тощо. Отже, культура суспільства надзвичайно динамічна, оскільки сучасне покоління може розвиватись лише на основі творчого використання культурних цінностей попередніх поколінь для свого подальшого соціального прогресу. Суспільство відтворює і вдосконалює себе, тільки наслідуючи і творчо переробляючи вже нагромаджені багатства культури [10; 16].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень показав, що у науковому обігу сучасними науковцями широко вживаються різні терміносполуки: «управлінська культура офіцерів як суб'єктів військового управління», «культура військового управління», «управлінська культура офіцера» тощо (див. Таблиця 1).

Таблиця 1

Визначення дефініції «управлінська культура офіцерів»

Назва визначення	Визначення поняття, автор, рік, джерело
Управлінська культура офіцерів як суб'єктів військового управління	це їх інтегроване професійно-важливе утворення, яке характеризує особливості системи їх управлінських знань, навичок, умінь, здатностей, й актуалізується в професійній свідомості, стилі управління, управлінській етиці та поведінці (за В. Ягуловим, 2013) [9, 211].
Управлінська культура офіцера майбутнього магістра військового управління	це інтегральний компонент їх військово-професійної культури, яка складається з правової, адміністративної, менеджерської, організаційної, соціально-психологічної, інформаційної, комунікативної та фінансово-економічної видів підготовленості і проявляється в їх ставленні до управлінської діяльності у ЗС України, самого себе як до суб'єктів ОТЛУ, реалізації основних посадових компетенцій як менеджерів військового управління та інших суб'єктів військово-професійної діяльності (за Р. Торчевським, 2013) [7, 8].
Культура військового управління	це сукупність теоретичних і практичних положень, принципів і норм, що мають загальний характер і відносяться певною мірою до різних аспектів службової діяльності. Це, по суті, система знань про управлінську військову практику як культурний феномен, сукупність науки і мистецтва управління, рекомендацій, узагальнення об'єкта управління, що мають науково-практичну цінність і органічно, системно пов'язані між собою. Основною метою аналізу структури культури управління є вирішення проблеми врахування його результатів у навчально-виховному процесі ВВНЗ як пошук ефективних шляхів і засобів формування професіоналізму офіцера (за С. Бурим, 2016) [3, 24].
Управлінська культура	представляє собою поєднання управлінських знань, умінь, почуттів, цінностей, управлінських та організаційних відносин, творчої управлінської діяльності. Від ступеня її розвитку залежить ефективність будь-якої системи управління, адже висока управлінська культура означає мистецтво управління не лише підлеглими, але й собою (за О. Діденко, А. Галімовим, В. Довганем, 2017) [4, 180].
Управлінська культура	управлінська культура, представляючи сукупність різних елементів, пов'язаних з культурою професійної діяльності загалом, є однією з ключових ознак, що забезпечують ефективність управлінської діяльності, результативність професійної комунікації (за Р. Троцьким, 2018) [8, 52].

Виходячи з аналізу відомостей таблиці 1, можна констатувати, що сучасні науковці вживають як синонімічний ряд поняття «управлінська культура офіцера», «культура військового управління» тощо, вкладають у визначення поняття «управлінська культура офіцера» різний зміст, виокремлюють багатоаспектні структурні компоненти. Водночас спільною ознакою для всіх визначень є система сформованих професійних компетенцій, що виявляються в стилі управління, управлінській етиці, поведінці, військово-професійній діяльності в цілому.

Зважаючи на важливість дотримання одвічних моральних принципів, вироблених людством, і таких, що кваліфікуються як загальнолюдські правила існування і взаємовідносин, цілком слушним буде вживання такого словосполучення, як управлінська культура, оскільки вона якнайповніше відбиває той комплекс знань, навичок, умінь, компетенцій, відношень і здатностей, якими опановує офіцер, щоб на основі Статутів ЗС України виконувати свої функціональні управлінські обов'язки та повноваження.

Одночасно, для розуміння такого складного феномена, як управлінська культура, бажано розглянути й її процесуальний аспект, оскільки її функціонування є постійним перетворенням індивідуального багатства керівника у загальні форми культури, а з цих загальних форм знов – у індивідуальне багатство керівника. У цьому контексті ми бачимо взаємозв'язок і взаємовплив між керівником і культурою. Вчені (В. Біблер, І. Ільяєва, Л. Коган та ін.) розглядають культуру як змінювання самої людини та її становлення як творчої особистості. Вивчення проблеми творчості (О. Леонтьєв, О. Матюшкин, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн та ін.) дозволило у більш завершеному вигляді уявити собі культурно-історичну концепцію творчості, яка має важливе значення для визначення місця і ролі педагогічної творчості. Творчість, зокрема педагогічна, має бути розглянута як функція у культурно-історичному контексті. Результатом педагогічної творчості виступає управлінська культура. Форми, способи і сфери прояву творчості у професійній

діяльності офіцера пов'язані з розвитком його управлінської культури й обумовлені мірою творчого підходу до власної управлінської діяльності. Проблема творчості одночасно є проблемою самореалізації особистості, прояву її особистісних сил і можливостей [2, 27].

Ф. Хміль на основі аналізу управлінської культури до її особливостей відносить те, що вона складається з чотирьох тісно пов'язаних між собою і взаємозалежних елементів: культури особистості управлінця, культури процесу управління, культури умов праці і культури документації. Визначальним елементом серед них є культура особистості управлінця [4, с. 18]. Маючи високу культуру, кожна особистість якісно виконуватиме свою роботу, тобто підтримуватиме високий рівень культури процесу управління і прагнуватиме вдосконалювати організацію своєї діяльності. Культура особистості управлінця залежить від багатьох чинників і характеризується рівнем загальної культури, наявністю професійно важливих якостей, необхідних для виконання управлінських функцій відповідно до посади, яку обіймає керівник. Така культура визначається також глибоким і всебічним знанням науки управління та здатністю використовувати ці знання в процесі своєї управлінської діяльності (мистецтво управління) і, врешті-решт, стилем роботи управлінця. Командир будь-якої військової частини (з'єднання), під час виконання своїх службових обов'язків у процесі своєї професійної управлінської діяльності, керується тими ж правилами поведінки, які відображають суть взаємовідносин між людьми в суспільстві. Однак специфічність управлінської діяльності керівників, особливо офіцерів визначає й специфічні вимоги до їх культури.

Намагаючись більш ретельно з'ясувати сутність наукового поняття «управлінська культура офіцера» як психолого-педагогічного феномену, важливо враховувати, що воно пов'язане передусім з феноменом «управлінська діяльність». Саме через категорію управлінської діяльності можна розглядати управлінську культуру офіцерів як засвоєння ними тих ціннісних

орієнтацій, які дозволяють їм реалізувати себе в управлінській діяльності та функціональні обов'язки і повноваження, а також свій творчий управлінський потенціал. Важливо, що саме такий підхід дозволяє у центр дослідницької уваги поставити постать самого офіцера як суб'єкта управління. Управлінські здатності керівника є основою його успішної управлінської діяльності. Нині успіх в кар'єрі на військовій службі залежить від професійно важливих якостей офіцера більше, ніж від його професійної підготовки [10, 15].

Потреба у розвитку управлінської культури офіцерів обумовлюється, перш за все, стратегією і змістом курсу радикальних військових реформ, коли все більше підвищується роль особистісного чинника, рівня професіоналізму та культури управлінців [2, 25].

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що основними шляхами розвитку управлінської культури офіцерів є глибоке оволодіння ними наукою управління, методами сучасного менеджменту; систематичне підвищення кваліфікації і загальної культури, аналіз і практичне узагальнення результатів своєї управлінської діяльності, розвиток позитивних якостей [10, 16].

Значення розвитку управлінської культури офіцерів в професійній управлінській діяльності величезне. Врахування елементів управлінської культури офіцерів в управлінській діяльності дає змогу поліпшити організацію управління, спростити процес управління, забезпечувати злагодженість і чіткість роботи апарату управління, підвищити дисципліну в підрозділі. Без врахування вимог управлінської культури практично неможливо реалізувати жодну з рекомендацій, розроблених наукою управління. А в сучасних умовах на перший план виступає необхідність підготовки для ЗС України компетентних військових керівників, здатних до ефективної управлінської діяльності в умовах різких змін у військовому мистецтві. У зв'язку з цим слід забезпечувати розвиток творчої особистості офіцера як оптимальної передумови розвитку його управлінської культури.

Нині ЗС України пред'являють до офіцерів ряд вимог, які відносяться до його управлінських якостей. В управлінській сфері сучасний офіцер має: володіти системним мисленням, тобто всебічно підходити до об'єкту, бачити головну ланку, працювати колективно; володіти проблемним баченням світу, тобто знаходити проблему там, де вона прихована (якщо проблему бачать всі – це не проблема); використовувати точки зору, протилежні своїй; бути незалежним в інтелектуальному відношенні від самого себе, від традицій, досвіду; переносити знання на інші ситуації, тобто володіти безінерційним мисленням; вирішувати питання при дефіциті умов і без наказів зверху; бути мобільним (оперативним) у прийнятті рішень; володіти кібернетичним мисленням.

Висновки. Проведене дослідження уможливило висновок про те, що упродовж останніх років тема розвитку управлінської культури офіцерів є актуальною, про що свідчить наявність ґрунтовних досліджень з порушеної теми. Науковці здійснюють міждисциплінарні дослідження в галузі психології, педагогіки, соціології, присвячені різним аспектам управлінської культури офіцерів Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, майбутніх офіцерів Національної гвардії України, курсантів вищих навчальних закладів МВС України тощо.

Виявлено, що сучасними науковцями вживаються як синонімічний ряд поняття «управлінська культура офіцера», «культура військового управління», до змісту яких ними вкладено різні ознаки та структурні елементи. Водночас спільною ознакою для всіх визначень є система сформованих професійних компетенцій, що виявляється в стилі управління, управлінській етиці, поведінці, військово-професійній діяльності в цілому.

Доведено, що управлінська культура пов'язана із загальною культурою особистості. Компоненти управлінської культури офіцера представлені практично в культурі праці, культурі поведінки, культурі побуту. Одночасно, можна зробити висновок про те, що зв'язок між загальною та управлінською культурою настільки безпосередній, що справедливим

є твердження про те, що управлінська культура офіцерів – це прояв загальної культури в умовах управлінської діяльності. Проте, було б помилковим вважати, що будь-який офіцер з високим рівнем загальної культури володіє обов'язково і управлінською культурою. Наявність останньої передбачає набуття управлінських знань, навичок та вмінь з

метою вдосконалення стилю та методів виконання офіцерами службових обов'язків.

Перспективи подальших досліджень. Теоретично проаналізувати та оцінити сучасний стан розвиненості управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти.

Список використаних джерел

1. Аніщенко О.В., Смоляна Н.В. Теоретичне і виробниче навчання у професійно-технічних навчальних закладах: короткий термінологічний словник. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. 103 с.
2. Бойко О.В. Формування готовності до управлінської діяльності у майбутніх магістрів військово-соціального управління: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національна академія оборони України. К., 2005. 217 с.
3. Бурій С. Формування управлінської культури майбутнього офіцера в процесі практичної підготовки як педагогічна проблема. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки. № 1 (52), 2016. С. 21-25.
4. Діденко О.В., Галімов А., Довгань В. Педагогічні засади формування управлінської культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки. *Збірник наукових праць національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: педагогічні науки. №4 (11), 2017. С. 179-191.
5. Радванський І.Г. Шляхи та педагогічні умови підготовки офіцерів Внутрішніх військ у ВВНЗ до управлінської діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 20.00.02 / Хмельницька Національна академія прикордонних військ. Х., 2000. 191 с.
6. Свистун В.І. Підготовка майбутніх фахівців аграрної галузі до управлінської діяльності: [монографія]. К.: Науково-методичний центр аграрної освіти, 2006. 343 с.
7. Торчевський Р. В. Педагогічні умови розвитку управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти: автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2012. 300 с.
8. Троцький Р.С. Формування готовності до управлінської діяльності у курсантів вищих навчальних закладів МВС України в фаховій підготовці: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2018. 306 с.
9. Ягупов В. В. Управлінська культура офіцерів як системна психолого-педагогічна проблема. *Військова освіта*. №2 (28). 2013. С. 205-213.
10. Ярковий О.М. Педагогічні засади розвитку управлінської культури державних службовців в умовах післядипломної освіти: дис...канд. пед. наук: 13.00.05. З., 2001. 185 с.

References

1. Anishhenko O.V., Smolyana N.V. (2012). Teoretichne i vyrobnyche navchannya u profesijno-texnichnyx navchalnyx zakladax: korotkyj terminologichnyj slovnyk [Theoretical and production training in vocational schools]. Kyiv; Nizhy'n: Vydavets PP Lysenko M.M., 103 s. (in Ukrainian).
2. Boiko O.V. (2005). Formuvannia hotovnosti do upravlinskoj diialnosti u maibutnikh mahistriv viiskovo-sotsialnoho upravlinnia [Formation of readiness for managerial activity in future masters of military and social management] : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Natsionalna akademiia oborony Ukrainy. K., 217 s. (in Ukrainian).
3. Buryi S. (2016). Formuvannia upravlinskoj kultury maibutnoho ofitsera v protsesi praktychnoi pidhotovky yak pedahohichna problema [Formation of managerial culture of the future officer in the process of practical training as a pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky*. № 1 (52), S. 21-25. (in Ukrainian).
4. Didenko O.V., Halimov A., Dovhan V. (2017). Pedahohichni zasady formuvannia upravlinskoj kultury maibutnikh ofitseriv-prykordonnykh u protsesi fakhovoi pidhotovky [Pedagogical principles of forming the management culture of future border guards in the process of professional training]. *Zbirnyk naukovykh prats natsionalnoi akademii Derzhavnoi Prykordonnoi Sluzhby Ukrainy. Serii: pedahohichni nauky*. №4 (11), S. 179-191. (in Ukrainian).
5. Radvanskyi I.H. (2000). Shliakhy ta pedahohichni umovy pidhotovky ofitseriv Vnutrishnikh viisk u VVNZ do upravlinskoj diialnosti [Ways and pedagogical conditions of training of officers of the Internal Troops in higher educational institutions for managerial activity]: dys. ... kand. ped. nauk: 20.00.02 / Khmelnytska Natsionalna akademiia prykordonnykh viisk. Kh., 191 s. (in Ukrainian).
6. Svystun V.I. (2006). Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi do upravlinskoj diialnosti [Training of future specialists in the agricultural sector for management activities]: [monohrafiia]. K.: Naukovo-metodychnyi tsentr ahrarnoi osvity, 343 s. (in Ukrainian).

7. Torchevskyi R. V. (2012). Pedahohichni umovy rozvytku upravlinskoi kultury maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia v systemi pisliadyplomnoi osvity [Pedagogical conditions for the development of management culture of future masters of military management in the system of postgraduate education]: avtoref. dys. kand. ped. nauk : 13.00.04. K., 300 s. (in Ukrainian).

8. Trotskyi R.S. (2018). Formuvannia hotovnosti do upravlinskoi diialnosti u kursantiv vyshchych navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy u fakhovii pidhotovtsi [Formation of readiness for managerial activity in cadets of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in professional training]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. K., 306 s. (in Ukrainian).

9. Yahupov V. V. (2013). Upravlinska kultura ofitseriv yak systemna psykholoho-pedahohichna problema [Management culture of officers as a systemic psychological and pedagogical problem]. Viiskova osvita. №2 (28). S. 205-213. (in Ukrainian).

10. Yarkovyi O.M. (2001). Pedahohichni zasady rozvytku upravlinskoi kultury derzhavnykh sluzhbovtziv v umovakh pisliadyplomnoi osvity [Pedagogical principles of development of managerial culture of civil servants in the conditions of postgraduate education]: dys...kand. ped. nauk: 13.00.05. Z., 185 s. (in Ukrainian).

Резюме

Торчевский Р. В. кандидат педагогических наук,
НУОУ имени Ивана Черняховского

УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ОФИЦЕРОВ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье рассматривается изучение современными учеными проблема управленческой культуры офицеров. На протяжении последнего десятилетия тема развития управленческой культуры офицеров является крайне актуальной, о чем свидетельствуют численные междисциплинарные исследования в этой области. Подано определение понятия «управленческая культура офицера» за разными авторами, проанализировано его содержание и структурные элементы.

Ключевые слова: управление; культура; управленческая культура; офицеры; Вооруженные Силы Украины.

Summary

Torchevsky R. Candidate of Pedagogical Sciences, Ivan
Chernyakhovsky National University of Defense of Ukraine

MANAGEMENT CULTURE OF OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN MODERN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH

The article examines the study of modern scientists the problem of management culture of officers.

In recent years, the topic of development of managerial culture of officers is relevant, as evidenced by the presence of thorough research on the topic. Scientists carry out interdisciplinary research in the field of psychology, pedagogy, sociology, devoted to various aspects of management culture of officers of the Armed Forces of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, future officers of the National Guard of Ukraine, cadets of higher educational institutions.

It was found that modern scientists use as a synonymous series the concept of "officer's management culture", "military management culture", to the content of which they have attached various features and structural elements. At the same time, a common feature for all definitions is the system of formed professional competencies, which is manifested in the style of management, managerial ethics, behavior, military-professional activity in general.

It has been proven that management culture is related to the general culture of the individual. The components of the officer's managerial culture are represented practically in the culture of work, the culture of behavior, the culture of life. At the same time, we can conclude that the relationship between general and managerial culture is so direct that it is fair to say that the managerial culture of officers - is a manifestation of general culture in terms of management. However, it would be a mistake to assume that any officer with a high level of general culture necessarily has a managerial culture. The latter requires the acquisition of managerial knowledge, skills and abilities in order to improve the style and methods of performance of duties by officers. Analysis of modern scientific literature shows that the main ways to develop the management culture of officers are their deep mastery of the science of management, methods of modern management; systematic professional development and general culture, analysis and practical generalization of the results of their management activities, development of positive qualities.

The importance of developing the management culture of officers in professional management is huge. Taking into account the elements of management culture of officers in management activities allows to improve the organization of management, simplify the management process, ensure coherence and clarity of the management staff, increase discipline in the unit. Without taking into account the requirements of management culture, it is almost impossible to implement any of the recommendations developed by the science of management.

Keywords: management; culture; management culture; officers; Armed Forces of Ukraine.

БОЙОВИЙ СТРЕС ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЙОГО ПСИХОТРАВМУЮЧИХ НАСЛІДКІВ

У статті розглянуто сутність поняття “бойовий стрес”, його основні змістові елементи та характеристики. Проаналізовано сучасні дослідження українських та зарубіжних науковців щодо підвищення резилентності особистості до професійної діяльності в бойових умовах, урахувавши воєнний досвід Збройних Сил України. Визначені основні копінг-ресурси і базисні копінг-стратегії подолання наслідків бойової психічної травми. Аргументовано доцільність подальшого дослідження бойового стресу й розроблення комплексної програми високопрофесійної психологічної підготовки військовослужбовців до діяльності в умовах сучасного бою.

Ключові слова: бойовий стрес; стресостійкість; копінг-стратегії; копінг-ресурси; військовослужбовець; бойові умови; резилентність.

Постановка проблеми. Конфлікт на сході України та масштабність його психотравмуючих наслідків зумовили гостру необхідність глибокого вивчення феномена бойового стресу, створення дієвих копінг-стратегій та ефективної моделі формування високого рівня резилентності особистості до бойових умов.

Численні дослідження у сфері військової психології та психіатрії свідчать про серйозність і велику травматичність наслідків бойового стресу. Підвищена збудливість нервової системи, емоційна напруженість, агресивність, істотне порушення сну з жахливими сновидіннями, перевтома, нав'язливі і депресивні стани, втрата сенсу життя тощо – далеко не повний перелік наслідків негативного впливу стресорів на організм людини.

Бойовий стрес викликає істотні (часто безповоротні) зміни у когнітивній, афективній, емоційній і поведінковій сферах та значно впливає на якість професійної діяльності військовослужбовця. Саме тому, для ефективного виконання бойових завдань, поряд з високими вимогами до його особистісно-професійних характеристик, велику увагу приділяють його психофізіологічним якостям, оскільки діяльність у зоні бойових дій характеризується високою напруженістю, інтенсивністю і непередбачуваністю подій.

Відповідно до вищезазначеного феномен бойового стресу та пошук дієвих способів подолання його деструктивних наслідків стали предметом дослідження багатьох українських та зарубіжних науковців.

Великі здобутки у дослідженні бойового стресу належать О. А. Блінову, Л. О. Китаєву-Смику, К. О. Островській, В. І. Осьодлу, І. І. Приходьку, В. В. Стасюку, І. В. Сулятицькому, Ю. М. Широбокову та ін. Особистість в екстремальних умовах досліджували С. П. Бочарова, Н. Г. Іванова, М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, С. М. Миронець. Дослідження посттравматичного стресу та копінг-стратегій подолання негативних стресових станів висвітлено у працях Д. С. Зубовського, О. М. Кокуна, С. І. Корсуна, К. О. Кравченко, Р. Лазаруса, Н. Е. Милорадової, Н. В. Тарабріню, Т. М. Титаренко, С. М. Миронця, В. І. Осьодла, В. П. Садкового, О. В. Тімченка, В. Є. Христенка, С. І. Яковенка та ін.

Активний науковий інтерес до вивчення феномена бойового стресу свідчить про надзвичайну актуальність порушеного проблемного питання. Безсумнівно, всебічне розуміння сутності цього феномена та його аспектів, створення ефективних і дієвих копінг-стратегій та необхідність формування високого рівня резилентності особистості до бойових умов потребують більш детального й комплексного дослідження.

Ураховуючи вищезазначене, метою статті є висвітлення сутності поняття “бойовий стрес”, його основних змістових елементів та формулювання теоретичних узагальнень щодо визначення ключових копінг-стратегій подолання наслідків бойової психічної травми.

Теоретичний аналіз проблеми.

Питання пошуку ефективних способів долати наслідків бойового стресу і створення дієвих практичних методик формування високого рівня резилентності особистості до професійної діяльності в бойових умовах порушують спеціалісти різних наукових сфер: психології, психіатрії, військових наук, фізіології, валеології, екології, соціології, педагогіки, філософії тощо.

Бойовий стрес – це наслідок потужної дії зовнішніх й внутрішніх стресорів на організм людини в екстремальних бойових умовах, що спричиняє серйозні порушення психічного, психологічного та фізичного здоров'я особистості.

Під час перебування в бойовій обстановці військовослужбовець зазнає комплексного впливу таких чинників: загроза життю, страх болю та страх фізичної й психічної травматизації; психоемоційна напруженість унаслідок втрати товаришів по зброї та необхідності вбивати ворога; відсутність можливості задоволення необхідних фізіологічних потреб (дефіцит води та повноцінного харчування, порушення режиму сну, невідповідність санітарних норм гігієнічним нормативам); специфічність бойової обстановки (велика швидкість та непередбачуваність розвитку подій, новизна, невизначеність, раптовість); не завжди звичні особливості клімату та місцевого рельєфу (рівень вологості повітря, рівень сонячної активності, температурний режим, недостатня кількість кисню в повітрі та ін.) [12, 61–62].

У наказі Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) від 09.12.2015 № 702, надано визначення поняття бойовий стрес – *“багаторівневий процес адаптаційної активності організму людини в умовах екстремальної бойової обстановки, який супроводжується напруженням механізмів реактивної саморегуляції та закріпленням специфічних пристосувальних психофізіологічних змін. Бойовий стрес є передпатологічним дестабілізаційним станом, що вичерпує функціональний резерв*

організму, збільшує ризик дезінтеграції психічної дії та стійких сомато-вегетативних дисфункцій” (курсив наш, Л.Т.) [7].

Поняття бойового стресу визначається науковцями по-різному, залежно від того, на що робить акцент дослідник, але всі вони так чи інакше звертаються до психотравмуючих чинників і їх наслідків.

Найбільш поширене визначення бойового стресу передбачає його розуміння як процесу впливу факторів бойової обстановки на психіку військовослужбовця, що супроводжується зменшенням рівня психологічної безпеки особистості та появою неспецифічних доклінічних психологічних проявів, які у сукупності визначаються поняттям “бойова психологічна травма особистості” або сягають специфічних нозологічних ознак психічних розладів, об'єднаних у категорію “бойова психічна травма” [11; 12, 13]. Основною вимогою такого підходу є необхідність якомога раніше діагностувати дестабілізацію стану військовослужбовця і вжити термінових реабілітаційних заходів, щоб не допустити безповоротних паталогічних змін.

Деструктивні наслідки дії стресорів у бойових умовах, насамперед, зумовлені індивідуальними особливостями особистості, можуть мати різну силу і термін проявлення (під час бою, відразу після бойових дій або через певний проміжок часу), можуть викликати гостру психічну реакцію або спричинити розвиток хронічних стресових розладів тощо.

Бойовий стрес є невід'ємною частиною психічної травматизації учасників бойових дій і залежить від індивідуально-типологічних, індивідуально-психологічних, ситуаційно-середовищних, соціально-політичних та соціально-психологічних чинників. Цієї думки дотримується група українських науковців, визначаючи бойовий стрес як “переживання, що виникає у військовослужбовців під безпосередньою чи опосередкованою дією стрес-факторів бойової обстановки і проявляється у вигляді емоційних, інтелектуальних, фізіологічних та поведінкових реакцій” [5, 149].

Вплив бойового стресу на психіку військовослужбовця викликає зміну рис його характеру, а також прояв до цього невластивих акцентуацій; загострює (у межах норми) властивості особистості;

спричиняє виникнення стрес-асоційованих розладів та ризик проявів суїцидального характеру тощо. У боротьбі з психотравмуючим впливом залежно від сили і терміну дії стресорів у бойовій обстановці у військовослужбовця спочатку порушується функціонування інтелектуальної, а потім соціальної й емоційної особистісних складових [5, 199].

Психічна травматизація в бойових умовах є поширеним явищем. Під впливом бойових стресорів військовослужбовець може отримати розлади психіки різної важкості. Це зазвичай призводить до часткової або повної втрати боєздатності. У військовій практиці за ступенем важкості такі бойові психічні травми розрізняють:

легкі (I ст.), які характеризуються надмірним збудженням і дратівливістю, бажанням закритися в собі, втратою апетиту, швидкою стомлюваністю та наявністю головного болю;

середні (II ст.), яким властиві легкі істеричні реакції та прояви агресії, тимчасова амнезія, депресія, гіперестезія (підвищена чутливість до яскравого світла, гучних звуків і запахів) та страх;

важкі (III ст.), коли спостерігається порушення слухових і зорових функцій, розбалансування рухових навичок та координації рухів, наявність психомоторних розладів від безглузвих вчинків до стану ступору [1, 14–15].

До бойового стресу помірної сили більшість військовослужбовців, як правило, добре адаптується. На початковому етапі навіть спостерігаються концентрація уваги, ясність мислення, поліпшення пам'яті, підвищення бойової активності та цілеспрямованості дій.

Бойовий стрес надмірної сили викликає істотні зміни й має різні форми прояву. На індивідуальному рівні може мати такі форми: різке неадекватне підвищення або зниження бойової активності; різке підвищення емоційності або заціпеніння; деструктивна форма мотивації або демотивації до бойової діяльності; різке невластиве зниження дисциплінованості і відповідальності за виконання поставлених завдань; порушення моральних норм комунікації з оточуючими; дезорієнтація у просторі й часі; відчуття нереальності ситуації; гнівливість, роздратованість і агресивність; пригніченість й апатія;

безнадійність; втрата сенсу життя і поява суїцидальних думок; панічні настрої тощо.

На груповому рівні спостерігаються такі негативні прояви, як значне погіршення соціально-психологічного клімату й зниження згуртованості і взаємодопомоги; зростання конфліктності; поширення панічних настроїв й негативного ставлення до виконання поставленого завдання. Стресові впливи надмірної сили можуть проявлятися у таких граничних формах, як невротичні та психотичні розлади. Особливо небезпечними під час ведення бойових дій є прояви групової паніки та істерії, що дезадаптує велику кількість військовослужбовців і позбавляє їх здатності адекватно оцінювати ситуацію й спроможності функціонального виконання бойових завдань. Спостерігається відсутність ефективної спільної діяльності, мотивації і віри в перемогу.

Під дією бойового стресу у певної категорії військовослужбовців спостерігаються й позитивні посттравматичні тенденції: підвищення резилентності; впевненість у собі й у власних силах; покращення самодисципліни, самоконтролю і комунікативних здатностей; зростання особистісної зрілості; підвищення почуття власної гідності; переосмислення ролі сім'ї, категорій моральних цінностей і цінності різних аспектів людського життя; цілеспрямованість та наполегливість у досягненні мети; розширення планів на майбутнє; підвищення рівня групової згуртованості, психологічної і функціональної готовності до спільних бойових дій, внутрішньогрупової й міжгрупової взаємодії тощо [6, 138–139; 9, 65–70].

Небезпечна бойова обстановка на різних військовослужбовців впливає по-різному через численні чинники. Важливим аспектом є розуміння й особисте ставлення до подій, що відбуваються, усвідомлення свого місця і ролі в них. Велике значення має набутий бойовий досвід, інтенсивність і вид бойових дій, обсяг втрат з обох сторін, ставлення до противника, стосунки з товаришами по зброї та командирами.

Дослідження проявів негативного впливу бойового стресу на особистість актуалізують питання вивчення копінг-стратегій і копінг-ресурсів у подоланні стресових ситуацій. Вагомими у цьому

напрямі є здобутки українських науковців: В. М. Корольчук, С. І. Корсуна, К. О. Кравченко, В. І. Осьодла, О. В. Тімченка, Ю. М. Широбокова та ін. Науковцями досліджувалися такі базисні стратегії подолання наслідків дії стрес-факторів, як “проблемно-орієнтована”, “емоційно-орієнтована”, “пошук соціальної підтримки”, “уникання” та “відволікання”.

Проблемно-орієнтована копінг-стратегія розглядається як когнітивно-поведінковий процес, який передбачає раціональний аналіз ситуації й пошук альтернативних шляхів виходу з неї; усунення або зменшення сили впливу стресу, оптимістичне налаштування; впевненість у собі; активний відпочинок. Така стратегія буде ефективною в кризових ситуаціях і бойових умовах, оскільки зменшує вплив стресу та надмірне психологічне напруження військовослужбовця, активує когнітивну сферу і сприяє розвитку критичного мислення, яке допомагає приймати та відстоювати зважені рішення і шукати нові шляхи вирішення проблем. Цінним є також набуття уміння знайти, проаналізувати й ефективно застосувати необхідну інформацію, бути стійким і не піддаватися маніпуляціям.

Емоційно-орієнтована копінг-стратегія відображає прагнення регулювати власний емоційний стан, відчуття і дії. Вираз емоцій зазвичай вважають ефективним способом стабілізації психоемоційного стану. Під впливом емоцій на фізіологічному рівні змінюється функціонування внутрішніх органів, залоз внутрішньої й змішаної секреції і систем: кровеносної, дихальної, травної тощо. Так, під час емоційних переживань змінюється кровообіг: пришвидшується або уповільнюється серцебиття, змінюється тонус кровоносних судин, підвищується або знижується кров'яний тиск тощо. На поведінковому рівні надмірна емоційність і тривалість переживань мають асоціальну спрямованість, а в бойових умовах можуть дестабілізувати внутрішній стан, призвести до афективних проявів і спричинити значну психоемоційну травматизацію особистості. Позитивні емоції сприяють підвищенню резилентності особистості до непередбачуваних ситуацій, прискорюють процес одужання у разі травматизації, створюють сприятливий клімат тощо.

Емоційний компонент є важливою детермінантою емоційно-орієнтованого копіngu, адже переважання тих чи інших емоцій зумовлює вибір типу реагування на ситуацію [4].

Пошук соціальної підтримки – стратегія, орієнтована на отримання розуміння від інших людей та активну взаємодію із соціумом. Передбачає прагнення до комунікації з сім'єю, родичами, друзями, знайомими; потребу в емпатії, афіліації й емоційній підтримці; набуття нових знайомств; пошук професійної психологічної допомоги та духовної опори. Застосування цієї стратегії посилює впевненість військовослужбовця в тому, що його цінують, люблять і розуміють, що він є членом суспільства і про нього турбуються. Таким чином зменшується несприятливий вплив стресорів на особистість, забезпечуючи їй психічне здоров'я, благополуччя і відчуття захищеності. Водночас соціальна допомога може викликати зворотний процес, якщо буде надмірною і недоречною [12, 58–61; 4].

Стратегія “уникання” передбачає: прагнення особистості уникнути проблеми задля зменшення емоційного напруження; сподівання, що все вирішиться саме по собі, без особистого її втручання; ігнорування проблеми; замкнутість, усамітнення; тривогу за майбутнє, розпач; відчуття відповідальності за проблему та самозвинувачення. Стратегія уникання сприяє формуванню дезадаптивної поведінки, спонукає до вживання алкоголю, наркотичних речовин тощо. Це, у свою чергу, сприяє формуванню залежностей та перешкоджає накопиченню ресурсів протидії наслідкам бойового стресу [5, 141].

Копінг-стратегія “відволікання” передбачає дистанціювання від проблемної ситуації, прокрастинацію. Людина намагається подивитися на проблему ніби з боку. Виникає бажання відсторонитися і відпочити.

Техніки, які ґрунтуються на стратегіях “уникання” і “відволікання” підтвердили свою ефективність дослідженням військовослужбовців, які перебували в полоні. Дистанціювання від власних думок і загроз, заняття можливими активними руховими вправами, придумування різних занять, гумор, раціональне мислення, оптимізм допомагали долати стрес у ситуації полону і зберігали емоційну

рівновагу. Фізичні вправи підтримували в кращому стані тіло, що якісно впливало на оздоровлення психіки [8, 251–252]. Використання особистістю копінг-стратегій “уникання” та “відволікання” може також вказувати на домінування мотивації уникати стресового впливу над мотивацією конструктивного вирішення проблеми і бажанням досягти успіху.

Копінг-стратегії детермінуються наявністю копінг-ресурсів, які використовуються або ймовірно можуть бути використані суб'єктом для подолання стресу. У науковій літературі найчастіше виділяють особистісні копінг-ресурси та копінг-ресурси соціального середовища.

До особистісних копінг-ресурсів належать: здатність людини адекватно сприймати, усвідомлювати й оцінювати вплив навколишнього середовища; уміння управляти власним життям і брати за нього відповідальність; рівень освіти; уміння комунікувати із соціумом; рівень тривожності; локус контролю; морально-етичні цінності та установки; афіліація; емпатія; духовність; релігійність; індивідуальні психологічні особливості, а також такі властивості, як витривалість, мужність, толерантність тощо.

Копінг-ресурси соціального середовища зумовлені оточенням, у якому перебуває людина. Базисним особистісним ресурсом долаючої поведінки є Я-концепція, що формується в процесі набуття суб'єктом життєвого досвіду, є динамічною системою уявлень, яка відображає “Я-реальне”, “Я-ідеальне” і співвідношення між ними. Основними змістовими елементами “Я-концепції” є самосвідомість та самооцінка.

Адекватна самооцінка є найбільш ресурсною, сприяє гармонійному, емоційному, психічному та фізичному розвитку і спонукає до свідомого її підвищення шляхом самовиховання й саморозвитку. Військовослужбовець із заниженою самооцінкою виявляє недовіру до оточуючих, демонструє несправедливе і негативне ставлення до інших, оскільки йому здається, що вони його не поважають і не люблять. Зазвичай така особистість тяжіє до авторитарного стилю спілкування і жорсткої дисципліни.

Завищена самооцінка дистанціює військовослужбовця від інших, ускладнює встановлення продуктивних стосунків з товаришами по зброї. Адекватно висока

самооцінка потенціює: впевненість у собі, яка забезпечує здатність до активних і позитивних дій; встановлення контакту з незнайомими людьми без особливих ускладнень; асертивність, яка передбачає здатність відстоювати власну думку, не порушуючи моральних прав іншої людини; здатність сприймати іншу думку, якщо вона є ефективною. Тому адекватна і висока самооцінка особистості є важливим ресурсом ефективної долаючої поведінки і формує позитивний образ “Я”. [3, 158; 8, 249–252]

Позитивна “Я-концепція” зумовлює високий рівень резилентності військовослужбовця, забезпечує низький рівень тривожності і вразливості, дає впевненість у власних спроможностях контролю над ситуацією й можливість ефективної взаємодії з соціумом та мотивацію до особистісного зростання. Формування негативної “Я-концепції” зменшує стійкість до стресу і блокує можливість ефективної самореалізації.

Локус контролю – базисний ресурс, який великою мірою зумовлює вибір і реалізацію копінг-стратегій у подоланні бойового стресу. Цей ресурс визначає схильність особистості брати відповідальність на себе за результати своєї діяльності (інтернальний, внутрішній локус контролю) або перекладати її на інших людей та зовнішні фактори (екстернальний, зовнішній локус контролю). Від того, в якій мірі військовослужбовець відчуває себе активним суб'єктом власної діяльності, залежить рівень його стресостійкості й поведінка, що особливо важливо у бойових умовах.

Інтернальний локус контролю забезпечує впевненість у собі та своїх спроможностях, відповідальність за прийняття рішень і власні дії, активну соціальну позицію, стійкість емоційно-вольової сфери, когнітивну активність, усвідомлення прагнень та перспектив на майбутнє, відчуття здатності контролювати середовище, підвищує самооцінку й зміцнює стійкість. Чимала кількість досліджень показує, що інтернальний локус контролю дає змогу зменшувати негативні прояви гострого і хронічного стресу, тобто, чим більший особистісний контроль над ситуацією, тим менший рівень тривоги під час впливу стресорів.

Особистості з екстернальним локусом контролю схильні до вираженої тривожності і менш ефективні у подоланні стресу [3, 157–158]. На формування самооцінки й локусу контролю, вибір і реалізацію обраних копінг-стратегій значно впливає розвиненість комунікативної сфери, основними копінг-ресурсами якої є афіліація, емпатія і сензитивність.

Афіліація передбачає бажання військовослужбовця бути в соціумі, мотивацію до позитивного спілкування, потребу в створенні емоційно-значимих і довірливих стосунків з іншими. Для особистості з високим рівнем афіліації характерна ефективна взаємодія в групі та прагнення до співпраці, впевненість, невимушеність і відкритість. Низький рівень афіліації проявляється у невпевненості, тривожності, самотності, внутрішньому дискомфорті, скутості, у боязні бути неприйнятим іншими, провокує і поглиблює існуючий стрес [2, 137–138].

З афіліацією нерозривно пов'язана емпатія – здатність відчувати та розуміти почуття інших людей і бачити світ з позиції іншої людини. Емпатія є необхідною умовою для успішного розв'язання конфліктних ситуацій, ефективної роботи в групі, уміння слухати й приймати рішення у складних ситуаціях тощо. На сучасному етапі під емпатією розуміють:

емоційний процес переживання афективного стану людини у відповідь на її емоційну поведінку;

когнітивний процес розуміння й осмислення внутрішнього стану іншої людини і здатність прийняти її позицію;

складний афективно-когнітивний процес; взаємодію афективного, когнітивного й діючого компонентів [4, 161].

Емпатія є важливим ресурсом для подолання стресових і складних ситуацій. Високий рівень емпатії дає змогу долати власний стрес і допомагати іншим, а низький рівень спрямовує дії на задоволення власних потреб і зменшення власного емоційного напруження.

Сензитивність (чутливість) проявляється у підвищеній чутливості до впливу оточення та у боязні бути відторгнутим іншими людьми. Надмірний рівень сензитивності військовослужбовця характеризується підвищеною тривожністю, вразливістю, сором'язливістю, заниженою

самооцінкою, побоюванням непередбачуваних подій і новизни, перешкоджає повноцінному адаптуванню у соціумі, міжособистісній комунікації. Надалі це може спричинити соціальну ізоляцію і зумовити труднощі у подоланні складних ситуацій.

Базисним ресурсом копіngu є соціальна підтримка, яка орієнтована на подолання стресової ситуації завдяки активній взаємодії військовослужбовця з іншими людьми. Соціальна підтримка має такі важливі складові: бажання поділитися переживаннями з близькими й родичами для отримання від них емоційної підтримки; пошук інформації та практичної і професійної допомоги від значимих людей. Якщо людина, яка отримала психічну травму, залишилася невислуханою, у неї посилюється тривожність, часто загострюється бажання помсти, навіть невинна поведінка оточуючих у такому стані може сприйматися як загрозна і спричиняти неадекватну агресію. Думки про сімейні турботи і проблеми, спотворений тип виховання у сім'ї й дитячі травми, вороже налаштування місцевого населення окупованих територій також негативно впливають на мотивацію та спрямованість військовослужбовця, на систему його морально-етичних цінностей і боєздатність [5, 128–139; 12, 58–61].

Багато військовослужбовців, учасників АТО/ООС, відмічають, що думки про батьків, дружину й дітей надають їм сили і є найсильнішою мотивацією залишитися живим [5, 134–135]. Отже, соціальна підтримка для військовослужбовців, які перебувають у зоні проведення бойових дій, є важливою і необхідною, оскільки має велику захисну функцію, підтримує бойовий дух, посилює патріотичну складову й віру у власні сили, надає особистості відчуття потрібності та важливості.

Багато науковців вважають, що соціальна підтримка зменшує негативну дію стресорів, які дестабілізують психічні й соматичні системи організму та погіршують самопочуття. Завдяки соціальній підтримці поліпшується психоемоційний стан, активуються захисні механізми, що зумовлює підвищення стійкості організму до стресу.

У різних ситуаціях, особливо в бойових умовах, людина може проявляти себе по-різному: у деяких випадках вона швидко

пристосовується і здатна самотійно впоратися з проблемою, а інколи їй потрібна підтримка оточуючих або професійна допомога спеціалістів. Саме тому, командир (кожен на своєму рівні) має забезпечувати постійний моніторинг стресу та морально-психологічного клімату у своєму підрозділі. Командир повинен знати у якій зоні стресу перебуває той чи інший військовослужбовець у кожен момент часу, урахувати можливі ризики для здоров'я і вживати превентивних заходів щодо збереження психологічного здоров'я [10, 237–238].

Військовослужбовці, особливо в зоні бойових дій, зазвичай не можуть у себе розпізнати надмірну реакцію на стрес, психічну травму чи психічне захворювання. Психічне напруження накопичується поступово, іноді непомітно для військовослужбовця. Саме тому, дослідження копінг-ресурсів дасть можливість передбачити ймовірну поведінкову стратегію особистості в бойових умовах і дасть можливість вжити ефективних превентивних заходів щодо підвищення її стійкості до впливу стрес-факторів.

Ураховуючи вищезазначене, слід зауважити, що формування високого рівня психічної резилентності до бойового стресу має стати важливою і необхідною складовою професійної підготовки військовослужбовця. Адже особистість з високим адаптаційним потенціалом має високий рівень нервово-психічної стійкості, високу толерантність до несприятливих психічних і фізичних навантажень, а також комунікативність, відсутність конфліктності, швидку адаптацію серед колег та адекватне усвідомлення й прийняття власної ролі у колективі [5, 200].

У бойовій обстановці стресостійкому військовослужбовцю притаманні швидка орієнтація в непередбачуваних умовах, швидке оволодіння собою й оптимальна адаптація до ситуації, здатність зберігати ясність розуму й конструктивне логічне мислення, якісне функціональне виконання професійних та бойових завдань, вміння прогнозувати свої дії, надавати допомогу товаришам по службі тощо. Така поведінка зумовлена наявністю високого рівня внутрішніх психофізіологічних, енергетичних, когнітивних, поведінкових, емоційних копінг-ресурсів і спроможністю

ефективно застосовувати їх для подолання бойового стресу й швидкої адаптації в бойових умовах.

Отже, спираючись на розглянуті теоретичні дослідження, можна зробити висновок, що використання копінг-стратегій та оволодіння базовими вміннями й навичками самопомоги в бойових умовах можуть значно підвищити резилентність військовослужбовця до бойового стресу. Найефективнішим буде комплексне застосування копінг-стратегій залежно від ситуації, з урахуванням індивідуального підходу.

ВИСНОВКИ

1. За результатами теоретичного дослідження встановлено, що бойовий стрес є невід'ємною складовою діяльності в бойових умовах і розглядається як процес впливу факторів бойової обстановки на психіку військовослужбовця, що супроводжується зниженням рівня психологічної безпеки особистості та появою неспецифічних доклінічних психологічних проявів, які визначаються поняттям "бойова психічна травма". Бойовий стрес залежить від індивідуально-типологічних, індивідуально-психологічних, ситуаційно-середовищних, соціально-політичних та соціально-психологічних та інших чинників.

2. За даними наукових джерел основними психологічними копінг-ресурсами особистості до подолання наслідків бойового стресу є: адекватне сприйняття реальності та оцінка стресової ситуації і власних спроможностей; раціональний аналіз й ефективність опрацювання досвіду впливу психотравмуючих подій; володіння методами подолання стресу і прийомами саморегуляції; особистісний і професійний досвід; самооцінка, просоціальність, відчуття соціальної підтримки та особистісна референтність; комунікативність, психологічна готовність до бойових дій і непередбачуваних ситуацій тощо.

3. Розроблення комплексної програми високопрофесійної військової психологічної підготовки з урахуванням превентивних психокорекційних заходів і набуття військовослужбовцями умінь і навичок самокорекції на етапі підготовки до виконання завдань у бойових умовах значно підвищить резилентність особистості,

мінімізує кількість психогенних втрат та збереже психічне здоров'я військовослужбовців.

Перспективою подальших наукових досліджень має бути проведення нових емпіричних досліджень та виявлення специфічного ансамблю прояву наслідків

впливу бойового стресу з урахуванням видової і родової специфіки військової служби, що стане передумовою для розроблення відповідних психологічних програм для подолання наслідків психічної травматизації та збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Блінов О. А. Вплив стрес-факторів діяльності на військовослужбовців / О. А. Блінов // Вісник НАОУ. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 2. – С. 118–124.
2. Дідух М. М. Стан розвитку компонентів конструктивної копінг-поведінки у працівників органів внутрішніх справ. // Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 26. – С. 129–143. – Ел. ресурс: <http://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158790/158054>
3. Корольчук В. М. Психологічні детермінанти стійкості особистості до дії стресогенних факторів / В. М. Корольчук // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2013. – Вип. 14(1). – С. 153–162. – Ел. ресурс: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)_22).
4. Корсун С. І., Ткачук Т. А. Психологія діяльності працівників податкової міліції: монографія / С. І. Корсун, Т. А. Ткачук. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 194 с
5. Кравченко К. О., Тімченко О. В., Широбоков Ю. М. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції : монографія / К. О. Кравченко, О. В. Тімченко, Ю. М. Широбоков. – Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2017. – 256 с.
6. Кудренко О. В. Вплив стрес-факторів бойової обстановки на психіку військовослужбовців Повітряних Сил (на основі досвіду АТО) / О. В. Кудренко, В. С. Афанасенко // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2018. – № 2(31). – С. 137–144. – Ел. ресурс: <https://doi.org/10.30748/nitps.2018.31.18>.
7. Наказ Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)” від 09.12.2015 № 702_– Ел. ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16>
8. Осьодло В. І. Особистісні чинники подолання стресових ситуацій в особливих умовах / В. І. Осьодло // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2013. – Вип. 14(1). – С. 243–253. – Ел. ресурс: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14%281%29_33
9. Осьодло В. І. Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи / В. І. Осьодло, Д. С. Зубовський // Український психологічний журнал. – 2017. – № 1. – С. 63–79.
10. Осьодло В. І. Психологічний зміст збройної боротьби (за матеріалами зарубіжних джерел) / В. І. Осьодло, Г. В. Ложкін // Вісник НАОУ. – К. : НАОУ, 2014. – № 2 (39). – С. 234 – 239.
11. Приходько І. І. Система профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців / І. І. Приходько. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія. – 2018. – Вип. 1.– Ел. ресурс: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018_1_13_
12. Сулятицький Іван. Психолого-корекційний практикум травм війни : навч. посібник / Іван Сулятицький, Катерина Островська, Василь Осьодло та ін. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка. – 2019. – 396 с.

References

1. Blinov O. A. Vplyv stres-faktoriv diyalnosti na vijskovosluzhbovciv [The impact of activity stressors on the servicemen] / O. A. Blinov // Visnyk NAOU. – K. : Milenium, 2006. – Vyp. 2. – 118–124. (in Ukrainian).
2. Didukh M. M. Stan rozvytku komponentiv konstruktyvnoji kopingh-povedinky u pracivnykiv orghaniv vnutrishnikh sprav [The state of the components of the constructive coping-development of the internal affairs personnel] // Problemy suchasnoji psykholohiji. – 2014. – Vyp. 26. – 129-143. – El. resurs: <http://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158790/158054> (in Ukrainian).
3. Koroljchuk V. M. Psykholohichni determinanty stijkosti osobystosti do diji stresoghennykh faktoriv [The psychological determinants of the personal resilience to the stressful factors] / V. M. Koroljchuk // Problemy ekstremalnoji ta kryzovoji psykholohiji. – 2013. – Vyp. 14(1). – S. 153-162. – El. resurs: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)_22) (in Ukrainian).
4. Korsun S. I., Tkachuk T. A. Psykholohija diyalnosti pracivnykiv podatkovoji miliciji: monohrafija [The psychology of the taxpolice personnel activity: monograph] / S. I. Korsun, T. A. Tkachuk. – K.: Centr uchbovoji literatury, 2013. – 194 (in Ukrainian).

5. Kravchenko K. O., Timchenko O. V., Shyrobokov Ju. M. Socialjno-psykhologhichni determinanty vynyknennja bojovogho stresu u vijsjkovosluzhbovciv – uchasnykiv antyterorystychnoji operaciji : monohrafiya [The social and psychological determinants of the combat stress of the servicemen – the anti-terrorist operation participants: monograph] / K. O. Kravchenko, O. V. Timchenko, Ju. M. Shyrobokov. – Kh.: Vyd-vo NUCZU, 2017. – 256 (in Ukrainian).
6. Kudrenko O. V. Vplyv stres-faktoriv bojovoi obstanovky na psykhiku vijsjkovosluzhbovciv Povitrianykh Syl (na osnovi dosvidu ATO) [The influence of the stressors of the combat-situation on the mental state of the Air Force servicemen (based on the ATO experience)] / O. V. Kudrenko, V. S. Afanasenko // Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbrojnykh Syl Ukrainy. – 2018. – # 2(31). – S. 137-144. – El. resurs: <https://doi.org/10.30748/nitps.2018.31.18>. (in Ukrainian).
7. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy "Pro zatverdzhennja Polozhennja pro psykhologhichnu reabilitaciju vijsjkovosluzhbovciv Zbrojnykh Syl Ukrainy, jaki braly uchastj v antyterorystychnij operaciji, pid chas vidnovlennja bojezdatnosti vijsjkovykh chastyn (pidrozdiliv)" [The Order of the Ukrainian Ministry of Defense "On the adoption of the Regulation on the psychological rehabilitation of the Ukrainian Armed Forces servicemen who took part in the anti-terrorist operation during the renewal of the military units (subunits) military effectiveness"] vid 09.12.2015 N 702 – El. resurs: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16> (in Ukrainian).
8. Osjodlo V. I. Osobystisni chynnyky podolannja stresovykh sytuacij v osoblyvykh umovakh [The personal factors of the stressful situations overcoming in the specific conditions] / V. I. Osjodlo // Problemy ekstremalnoji ta kryzovoi psykhologhiji. – 2013. – Vyp. 14(1). – S. 243–253. – El. resurs: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14%281%29_33 (in Ukrainian).
9. Osjodlo V. I. Posttravmatychnje zrostannja osobystosti uchasnykiv bojovykh dij: suchasnyj stan ta perspektyvy [The post-traumatic personal development of the combat veterans: current state and perspectives] / V. I. Osjodlo, D. S. Zubovskij // Ukrajinskyj psykhologhichnyj zhurnal. – 2017. – # 1. – 63–79 (in Ukrainian).
10. Osjodlo V. I. Psykhologhichnyj zmist zbrojnoji borotjby (za materialamy zarubizhnykh dzherel) [The psychological content of the military actions] / V.I. Osjodlo, Gh.V. Lozhkin // Visnyk NAOU. – K. : NAOU, 2014. – # 2 (39). – 234 – 239 (in Ukrainian).
11. Prykhodjko I. I. Systema profilaktyky ta kontrolju bojovogho stresu u vijsjkovosluzhbovciv [The system of the prevention and control of the combat stress of the servicemen] / I. I. Prykhodjko. // Visnyk Nacionalnoji akademiji Derzhavnoji prykordonnoji sluzhby Ukrainy. Serija : Psykhologhija. – 2018. – Vyp. 1. – El. resurs: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018_1_13. (in Ukrainian).
12. Suljatyckij Ivan. Psykhologho-korekciynij praktykum travm vijny : navch. posibnyk [The psychological and educational training workshop of the war traumas: tutorial] / Ivan Suljatyckij, Kateryna Ostrovsjka, Vasylyj Osjodlo ta inshi. – Ljviv : LNU imeni Ivana Franka. – 2019. – 396 (in Ukrainian).

Резюме

Тютюнник Л. . ад'юнкт, НУОУ імені Івана Черняхівського

БОЕВОЙ СТРЕСС И ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ЕГО ПСИХОТРАВМИРУЮЩИХ ПОСЛЕДСТВИЙ

В статье рассмотрены основные содержательные элементы и характеристики феномена боевого стресса. Проанализированы современные исследования украинских и зарубежных ученых по повышению резилентности личности к профессиональной деятельности в боевых условиях с учетом военного опыта Вооруженных Сил Украины. Рассмотрены основные копинг-ресурсы и копинг-стратегии преодоления последствий боевой психической травмы. Аргументировано целесообразность дальнейшего комплексного исследования боевого стресса и создание эффективных копинг-стратегий преодоления его психотравмирующих последствий.

Ключевые слова: боевой стресс; стрессоустойчивость; копинг-стратегии; копинг-ресурсы; военнослужащий; боевые условия; резилентность.

Summary

Tiutiunnyk L. . adjunct, National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskii

THE COMBAT STRESS AND THE WAYS TO OVERCOME ITS PSYCHOTRAUMATIC EFFECTS

The conflict in the East of Ukraine and its large-scale psycho traumatic effects made it necessary to examine in-depth the combat stress phenomenon. The need to increase the serviceman resilience to the combat actions caused the scientific research on the development of the effective coping-strategies of the destructive effect of stressors overcoming.

The objective of the article is the theoretical investigation of the "combat stress" concept, its main substantive elements and the formulation of theoretical conceptual synthesis as for the determination of the key coping-strategies to overcome the combat psycho traumatic effects on the personnel.

Based on the results of the theoretical studies the combat stress is determined as the process of the combat situation factors influence on the human psyche. It causes the substantial changes in the cognitive, affective, emotional and behavioral spheres of the servicemen, it significantly influence on the effectiveness of their professional activity and depends on the individual and typological, individual and psychological, situational and environmental, social and political, social and psychological factors.

The author identified the main coping-resources and basic coping-strategies of the psycho traumatic effects of the combat stress overcoming. She pointed out the necessity of the examining of the psychological aspects of the stressors impact on the person that will make it possible to predict the behavior of the serviceman in the extreme circumstances, cause the appropriate response on the situational changes, become the prerequisite to maintain the psychological health, and in the case of the exorbitant psycho traumatic damage will contribute to the faster rehabilitation without the chronic pathological consequences.

The article substantiates the feasibility of the further in-depth study of the combat stress, the development of the effective strategies and the robust practical methodologies of its destructive effects overcoming.

The author identifies that one of the perspective directions is the searching for new approaches as for the development of the personal resilience to the stressors as the integrated feature, that provides person's optimal functioning in the complicated emotional, extreme and combat conditions and gives the opportunity to develop the harmonious personality with the high level of resilience, ready for the self-improvement, self-control and effective self-regulation.

The article gives the reason to the necessity of the comprehensive program for the highly professional military psychological training development that will act as a prerequisite for the reducing the number of the psycho traumas and as a precondition of the maintaining the psychological health of the serviceman as well as the recourse for his or her personal development. The program will include activities to increase the servicemen resilience to stress and the methodology for them to master the ways for the self-regulation and the psychological self-correction of their physiological and emotional state as well as the use of the preventive measures in order to maintain the psychological health during the preparation for the professional activity in the contemporary combat conditions.

Key words: *combat stress; stress tolerance; coping-strategies; coping-resources; military serviceman; combat situation; resilience.*

Христук О. Л. кандидат психологічних наук,
доцент, Львівський державний університет
внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0001-8325-4628>

Угрин О. Г. кандидат психологічних наук,
доцент, Львівський державний університет
внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0001-5811-2927>

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ «COVID-19» У СТУДЕНТІВ В ПРОЦЕСІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглядаються особливості переживання стресу у студентів під час пандемії COVID-19 в процесі дистанційного навчання.

Презентовано порівняльний аналіз діагностичних показників для осіб з різною інтенсивністю переживання стресу, зокрема визначено копінг-стратегії, які найчастіше використовують студенти під час переживання стресу пандемії COVID-19 при дистанційному навчанні.

Ключові слова: стрес; пандемія COVID-19; дистанційне навчання; мотивація; копінг – стратегії.

Постановка проблеми. Стрес - це неспецифічна реакція організму на сильний подразник. Стрес - це стан психічного напруження, що виникає у людини в процесі діяльності, ускладненої певними обставинами (Г. Сельє) [2]. Введення карантинних заходів через загрозу COVID - 19 - це і є стресовою реакцією для багатьох людей, адже позбавляє їх звичних форм життєдіяльності та функціонування. Зокрема, такою звичною формою функціонування у молоді є спосіб навчання через очне спілкування об'єкт-суб'єктних відносин. Вимушене введення дистанційної форми навчання в освітній сфері - для окремих представників студентської молоді є стресовим, для інших - нейтральним, а ще для інших достатньо позитивним фактором. За когнітивною теорією стресу Р. Лазаруса одна і та ж подія може зумовити високий рівень стресу в одного індивіда і водночас виявитися практично нейтральною для іншого [2].

Дистанційна форма навчання - це сукупність сучасних технологій, що забезпечують доставку інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій [5].

В процесі дистанційного навчання важливу роль відіграє навчальна мотивація та способи подолання стресу (копінг - стратегії).

Мотивація - система спонукань, які зумовлюють активність організму і визначають її спрямованість. Вивчення типу

мотивації дає нам можливість краще зрозуміти причини вибору поведінки студентів під час дистанційного навчання.

Копінг (з англ. *cope* - упоратися, справитися) - здатність людини справитися зі стресовою ситуацією, оволодіти нею (Р. Лазарус). Залежно від активності суб'єкта в стресовій ситуації виокремлюють: 1) проблемно-центрований копінг, коли суб'єкт здійснює активні спроби розв'язати ситуацію, що виникла, і вийти зі стресу, 2) емоційно-центрований копінг, за якого людина повністю захоплена своїми емоціями і не намагається подолати ситуацію, яка викликала стрес. Розуміння копіngu підтверджує уявлення про те, що більшість негативних наслідків стресу зумовлена реакцією людини [2]. Важливим постає завдання зрозуміти певні зв'язки між специфікою дистанційного навчання, мотивацією та копінг-стратегіями у студентської молоді під час пандемії COVID-19 і як це проявляється у особливостях їхнього переживання стресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців давно намагаються віднайти відповіді на питання проблематики ефективних стратегій у боротьбі зі стресом. Mooli Lahad (Ізраїль, 1999) створив мультимодальну методику BASIC Ph, яка містить шість основних стратегій подолання кризових та стресових станів людини. Зокрема, це: Beliefs and Values – В (вірування і моральні цінності), Affect and Emotion – А (афекти та емоції), Social – S (соціальна сфера), Imagination and

Creativity – I (уява і творчість), Cognition and Thought – C (пізнання і міркування), Physiological and Activities – Ph (фізіологічні ресурси) [6].

Mooli Lahad припускає, що кожна людина потенційно володіє всіма стратегіями з дитинства і також напружує окремі навички в результаті життєвого досвіду, проте використовує тільки окремі з них, тому, важливим завданням постає їх поглиблена діагностика та корекційне тренування [6].

Samanta Brooks, (Brooks et al., 2020 p.) з колегами на основі ґрунтовного метааналізу психологічних аспектів різних недавніх карантинних періодів роблять висновки про їх негативні психологічні наслідки і визначають наявність посттравматичних симптомів, розгубленості та гніву, а головними стресорами карантину визначають його тривалість, страх зараження, розчарування, нудьгу, недостатнє забезпечення продуктами і засобами, неадекватна інформація, фінансові проблеми, переважання негативних стилів подолання, що в свою чергу призводить до підвищення рівня депресії [4].

Галецька Інна (квітень 2020 р.) з колегами вивчали особливості переживання та поведінки студентської молоді під час карантину та характеристики психологічних чинників превентивної поведінки. За їхніми висновками є вікові особливості переживання карантину COVID-19 та особливо гостре переживання проявляється у жінок. Загалом, за даними Галецької Інни та її колег більшість осіб, незалежно від віку дотримуються карантину і лише 13,6 % ігнорують її. Водночас, як стверджують науковці, особам, які в найвищій мірі дотримуються превентивної поведінки притаманна амбівалентність, емоційна лабільність, що може визначатися, як низька стресостійкість. Проте, виважене дотримання карантинних норм поєднується із високим рівнем врівноваженості та конструктивним копінгом. Результати цих досліджень також свідчать, що найбільш травматичним для людей є фактор відсутності гарантій економічної стабільності [1].

Дослідження Elspeth Cameron Ritchie (Elspeth Cameron Ritchie, July 30, 2020), що

були проведені в червні-липні 2020 року сигналізують про зростання рівня тривоги, депресії, психозів та суїцидальності під час пандемії, зокрема тривоги та депресії в цілому серед молоді. Науковці пояснюють таке зростання факторами невизначеності, яка супроводжує карантинні обмеження [7].

Мета статті: з'ясувати особливості переживання стресу під час пандемії COVID-19 в процесі дистанційного навчання у студентів вищих навчальних закладів.

Методи дослідження: у психологічному дослідженні використано методику Basic Ph (Mooli Lahad), методику К. Замфір в модифікації А.О.Рєана «Вивчення мотивації професійної діяльності» та сформовано онлайн анкету, що стосувалась суб'єктивного переживання стресу під час карантинних заходів пандемії COVID-19 в процесі дистанційного навчання.

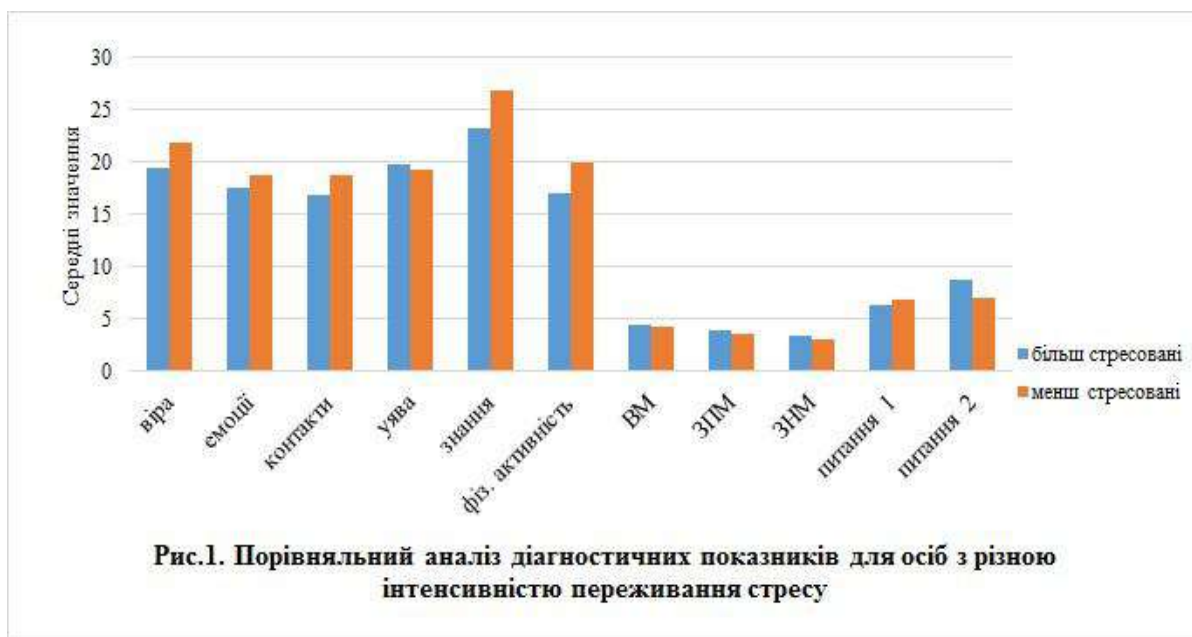
Для інтерпретації отриманих результатів використано математико - статистичні опрацювання даних (комп'ютерний пакет статистичного аналізу SPSS 22): описова статистика, кореляційний аналіз та порівняльний аналіз за t- критерієм Стьюдента.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування особливостей переживання стресу під час пандемії COVID-19 в процесі дистанційного навчання у студентів вищих навчальних закладів проведено емпіричне дослідження, в якому взяло участь 133 особи, віком від 17 до 32 років.

Так, аналізуючи відповіді на запитання про те, чи відчували респонденти тривогу під час карантину, переважаючи більшість (72%) - відповіла "так".

Отримані результати є зрозумілими, адже з подібною ситуацією молодь як і люди всього світу раніше не зустрічалися, відсутній попередній досвід, поведінкові патерни та копінг стратегії.

Разом з цим, беручи за основу відповідь на запитання "Наскільки для Вас ситуація, що пов'язана зі встановленням карантину є стресовою?" здійснено порівняльний аналіз за t - критерієм Стьюдента, де в першу групу увійшли студенти, що в меншій мірі переживають стрес під час карантину, а в другу - ті, що в більшій мірі переживають стрес (див. рис.1).

Аналізуючи отримані результати можна стверджувати, що молодь, яка більше піддається стресу під час пандемії COVID-19 та відповідними карантинними заходами, у порівнянні з іншою групою використовує частіше уяву як копінг - стратегію ($M=19.74$, $SD=7.41$). Так вони з допомогою уяви, гумору, творчості замасковують грубі факти реальності, мріють, здатні уявити собі змінене майбутнє і минуле.

У цих студентів спостерігаються вищі показники внутрішньої мотивації ($M=4.41$, $SD=0.86$), зовнішньо позитивної ($M=3.95$, $SD=0.82$) й зовнішньо негативної ($M=3.34$, $SD=1.13$) мотивації до навчальної діяльності.

Разом з цим вони мають більше бажання повернутись до навчального процесу, що був до карантину (питання 2) ($M=8.82$, $SD=1.96$).

Що стосується тих студентів, які переживають стрес в меншій мірі, то на їхню думку вони достатньо ефективно

виконують свою роботу (навчання) під час карантину (питання 1) ($M=6.86$, $SD= 2.13$).

Зменшити рівень переживання стресу допомагають студентам такі копінг - стратегії як знання ($M=26.90$, $SD=6.10$), віра ($M=21.80$, $SD=3.36$) та фізична активність ($M=20$, $SD=7.94$). Власне під час дистанційного навчання в умовах карантину вони об'єднали всі зазначені стратегії, що дало змогу їм адекватно й об'єктивно зібрати інформацію про актуальні події, проаналізувати їх, оцінити та спробувати вирішити проблеми. Разом з цим вони поєднали це з фізичним навантаженням, тілесними практиками та вірою у Бога, людей, диво тощо.

В результаті проведеного кореляційного аналізу встановлено й те, що чим більше респонденти, які підпадають під вплив стресу внутрішньо мотивовані, роблять акцент на саморозвиток під час карантину ($r = - 0,373$ при $p < 0,05$), тим менше часу приділяють фізичній активності (див. рис.2.)

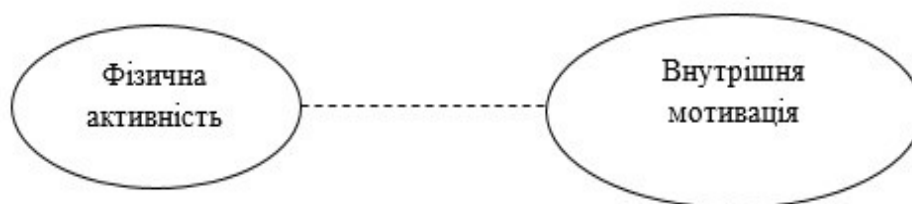

Рис.2. Кореляційна плейда за шкалою «Внутрішня мотивація»

Тобто, можна констатувати, що під час заглиблення в навчальний процес, відчуваючи тривогу за оцінки та навчання нівелюються будь які види фізичного навантаження та тілесні практики, що в свою чергу погано впливає на функціонування організму, не даючи можливості йому в ефективний спосіб відреагувати тривогу.

Проте, чим більше досліджувані використовують віру як копінг - стратегію, тим менше проявляється зовнішня негативна мотивація ($r = - 0,304$ при $p < 0,05$) (див. рис.3). Тобто вміння вірити (в Бога, у себе, у людей тощо) впливає на зменшення потреби робити щось, зокрема вчитися, тільки через страх бути покараним.

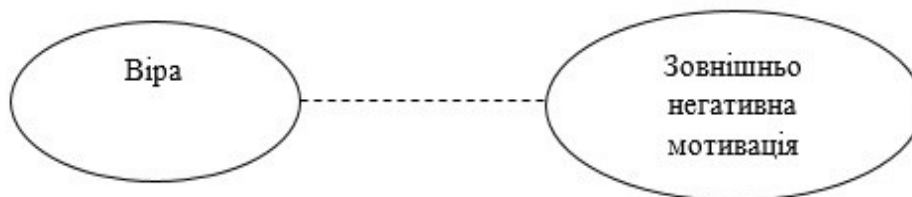

Рис.3. Кореляційна п'явка за шкалою «Віра»

Оскільки наша вибірка, це молодь, що відноситься до покоління Z, (Покоління Z відповідає визначенню терміна «Digital Native», діти технологій, особливо активні користувачі різноманітних інтернет ресурсів та програм (YouTube, соціальні мережі тощо) з прогресивними поглядами на різні речі, впровадження в життя новітніх технологій зокрема) то цікавим вважали дослідити наскільки формат дистанційного навчання їм до вподоби та чи хотіли б Вони й надалі навчатись в такій системі.

Так, незважаючи на те, що молодь полюбає й активно та щоденно використовує інтернет в своїй життєдіяльності, навчання в дистанційному форматі більшості з них не сподобалось (74%) та не хотіли б в майбутньому навчатись в подібному режимі (81%).

Отримані результати описової статистики можуть свідчити про те, що за період карантину досвід використання та навчання в дистанційній системі ще не інтегрувався в життя молоді. А використання інтернет ресурсів пов'язують лише з особистісною сферою та сферою розваг.

Разом з цим, для більш кращого розуміння ставлення молоді до системи дистанційного навчання ми запропонували їм написати переваги та недоліки онлайн навчання [3].

Так, основними перевагами вони назвали наступне:

- можна довго спати;
- не потрібно нікуди йти, все на місці;
- можна списувати домашнє завдання;
- в системі видно завдання на період і дедлайн їх здачі;
- більше вільного часу;
- не потрібно витрачати кошти на дорогу до університету;
- відведена достатня кількість часу на виконання завдання;
- легка і проста форма навчання;
- формування самостійності; можна паралельно виконувати декілька важливих справ;
- навчання у зручний для мене час; менше стресу; виконання роботи до певного терміну;
- зручність у виконанні завдання, простір і час обирати самостійно;
- більше часу приділяю науці, нічого не відволікає;
- відсутні переваги, жодних назвати не можу;
- використання технічних пристроїв, програм; лаконічність подачі інформації, економія часу на письмі, конспектуванні, зручна платформа;

Питання психології

- я можу знаходитись зі своєю сім'єю, виконую завдання коли мені комфортно;

- сесія онлайн;
- самоосвіта та самореалізація;
- різновидність;
- без “корків” потрапляю на пари.

Щодо недоліків онлайн навчання, то серед основних респонденти називають наступні:

- відсутність живого спілкування;
- майже все: те, що здавалось плюсом, насправді виявилось мінусом;
- багато матеріалу для вивчення і мало практики;
- неефективно;
- викладачі не мають можливості пояснити детально певний матеріал, навести приклади з практики;
- поганий інтернет, перевантаженість роботи чи доступ до сайту дистанційного навчання;
- під час заняття чи екзамену раптово може перерватись зв'язок, відсутність електроенергії;
- постійне перебування вдома, краще відвідувати університет;
- відсутній прямий контакт з викладачами, можливість отримати пораду, позитивне враження від роботи з групою та викладачами;
- не завжди є доступ до інтернету і тому не так чітко засвоюється інформація;
- відсутність зворотного зв'язку, бракує групової активності, спільного обговорення питань; бракує інформації;
- часом не зрозуміло як виконувати окремі завдання;
- погано засвоюється навчальний матеріал;
- відсутній зв'язок з деякими викладачами;

- багато матеріалу на самостійне опрацювання, важче опрацьовувати;

- присутні соматичні прояви (головна біль, біль в очах та спині) та малорухливий спосіб життя;
- бракує соціуму;
- оплата навчання не змінилась;
- не має можливості продемонструвати свої знання;
- не можливість поглибити знання так, як під час навчання в університеті;
- незрозумілий формат оцінювання, об'ємні роботи;
- ефективність нижча, бо гірше засвоюється вивчений матеріал;
- не цікаво;
- дистанційне навчання - це інформація на 1 день, яка забувається;
- не враховуються можливості із технікою [3].

Висновки і перспективи досліджень.

Отже, згідно із результатами досліджень можна констатувати, що ті студентів, які в меншій мірі переживають пандемію як стрес, використовують такі копінг-стратегії, як знання, віра і фізична активність.

В результаті проведеного кореляційного аналізу встановлено й те, що чим більше респонденти, які підпадають під вплив стресу внутрішньо мотивовані, роблять акцент на саморозвиток, тим менше часу приділяють фізичній активності під час карантинних обмежень.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо дослідження інших факторів, що впливають на особливості переживання стресу у студентів під час пандемії COVID-19.

Список використаних джерел

1. Галецька І.І., Климанська Л.Д., Климанська М.Б., Горошенко М.В. Переживання та поведінка студентської молоді в умовах карантину COVID-19: страх чи внутрішня мотивація детермінують превентивну поведінку / І.І. Галецька, Л.Д. Климанська, М.Б.Климанська, М.В. Горошенко // THE PSYCHOLOGICAL JOURNAL. – 2020. – Vol. 64. – С. 36-52. URL : <https://drive.google.com/file/>
2. Степанов О.М. Психологічна енциклопедія / О.М. Степанов. – К.: “Академвидав”, 2006. – 424с.
3. Угрин О.Г., Христук О.Л. Ставлення молоді до дистанційного навчання: сучасний погляд. / О.Г. Угрин, О.Л. Христук // Медіаторчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі. Матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (з міжнародною участю) (м. Київ, 19 червня 2020 р.); [укладач Чаплінська Ю.С.], 2020. URL : <http://www.mediaosvita.org.ua/book/iii-vseukrayinska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiya-z-mizhnarodnoyu-uchastyu-mediatvorchist-v-suchasnyh-realiyah-protystoyannya-mediatravmi/>

4. Brooks S. K., Webster R. K. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence / S. K. Brooks, R. K. Webster, L.E. Smith, L. Woodland, S. Wessely, N. Greenberg, & G. J. Rubin // The Lancet. – 2020. – Vol. 395. – P. 912-920
5. Uk.wikipedia.org. Дистанційне Навчання. [online]. URL : <https://www.uk.wikipedia.org/wiki/>, 2020.
6. Lahad M. The "BASIC PH" Model of Coping and Resiliency -Theory, Research and Cross-Cultural Application / M. Lahad. – London : Jessica Kingsley, 2013. – 288p.
7. Yasgur B.S. 'Staggering' Increase in COVID-Linked Depression, Anxiety / B.S.Yasgur // Medscape Medical News, 2020. URL: <https://www.medscape.com/viewarticle/934882>

References

1. Haletska, I.I., Klymanska, L.D., Klimanska, M.B., Horoshenko, M.V. (2020) Perezhyvannia ta povedinka studentskoi molodi v umovakh karantynu COVID-19: strakh chy vnutrishnia motyvatsiia determinuiut preventyvnu povedinku [Experiences and behavior of student youth in the conditions of quarantine COVID-19: fear or intrinsic motivation determine preventive behavior]. THE PSYCHOLOGICAL JOURNAL. Vol. 64. P. 36-52. URL : <https://drive.google.com/file/> (in Ukrainian).
2. Stepanov, O.M. (2006) Psykholohichna entsyklopediia [Psychological encyclopedia]. K.: Akademvydav. (in Ukrainian).
3. Uhryn O.H., Khrystuk O.L. (2020) Stavlennia molodi do dystantsiinoho navchannia: suchasnyi pohliad [Attitudes of young people to distance learning: a modern view] Mediatvorchist v suchasnykh realiakh: protystoiannia mediatravmi. Vydannia tretie / Materialy Vseukrainskoi naukovoï internet-konferentsii (z mizhnarodnoiu uchastiu) (m. Kyiv, 19 chervnia 2020 r.); [ukladach Chaplinska Yu.S.]. URL: <http://www.mediaosvita.org.ua/book/iii-vseukrayinska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiya-z-mizhnarodnoyu-uchastyu-mediatvorchist-v-suchasnykh-realiyah-protystoiannia-mediatravmi/> (in Ukrainian).
4. Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. The Lancet. Vol. 395. P. 912-920.
5. Uk.wikipedia.org. (2020) Dystantsiine Navchannia. [Distance Learnin].URL : <https://www.uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian).
6. Lahad, M. (2013). The "BASIC PH" Model of Coping and Resiliency - Theory, Research and Cross-Cultural Application London : Jessica Kingsley.
7. Yasgur, B.S. 'Staggering' Increase in COVID-Linked Depression, Anxiety (2020) Medscape Medical News. URL: <https://www.medscape.com/viewarticle/934882>

Резюме

Христук О. Л. кандидат психологических наук, доцент,
Львовский государственный университет внутренних дел
Угрин О. Г. кандидат психологических наук, доцент,
Львовский государственный университет внутренних дел

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕЖИВАНИЯ СТРЕССА ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ COVID-19 У СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматриваются особенности переживания стресса у студентов во время пандемии COVID-19 в процессе дистанционного обучения.

Представлен сравнительный анализ диагностических показателей для лиц с разной интенсивностью переживания стресса, в частности определены копинг-стратегии, которые чаще всего используют студенты во время переживания стресса пандемии COVID-19 при дистанционном обучении.

Ключевые слова: стресс; пандемия COVID-19; дистанционное обучение; мотивация; копинг – стратегии.

Summary

Khrystuk O. L. candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor, Lviv State University of Internal Affairs,
Uhrin O. H. candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor, Lviv State University of Internal Affairs

PECULIARITIES OF EXPERIENCING STRESS BY STUDENTS DURING THE COVID-19 PANDEMIC IN THE PROCESS OF ONLINE LEARNING

Introduction. The present article is concerned with the peculiarities of experiencing stress by students during the COVID-19 pandemic in the process of online learning. The meaning of such concepts as stress, motivation, coping strategies, online learning, their relationship and features of representation in the experiences of students during the COVID-19 pandemic are presented. The analysis of stress influence recent studies, in

particular, concerning COVID-19 pandemic stress influence on a mental condition of the human is also provided.

The purpose of the article was to find out the peculiarities of experiencing stress during the COVID-19 pandemic in the process of online learning by higher education institutions students.

Methods. The method of Basic Ph (Mooli Lahad), Study of professional motivation method of K. Zamfir in the modification of A.O. Rean were applied in this psychological study, and an online questionnaire on the subjective experience of stress during containment measures on the COVID-19 pandemic in the process of online learning was created. Mathematical and statistical data processing (SPSS 22 computer package of statistical analysis) was used to interpret the obtained findings: descriptive statistics, correlation analysis and comparative analysis according to Student's t-test.

Originality. It was established that most of our respondents did not like online learning (74%) and would not like to study in a similar mode in the future (81%). The obtained results may testify that during the quarantine period the experience of using and learning in the remote system has not yet been integrated into the lives of young people. And the use of Internet resources shall be associated only with the personality sphere and the entertainment sphere. The advantages and disadvantages of online learning are also provided.

A comparative analysis of diagnostic indicators for people with different intensity of stress experience is presented, in particular, coping strategies that are most often used by students during the COVID-19 pandemic stress experience in the process of online learning are specified. So that, it was found that those students who are less likely to experience a pandemic as stress use coping strategies such as knowledge, faith and physical activity. As a result of the correlation analysis conducted, it was also found that respondents, who are affected by stress, more internally motivated, focus on self-development, the less time they spend on physical activity during the quarantine.

Conclusion. The direction for future study is the study of other factors that affect the peculiarities of stress experience by students during the COVID-19 pandemic.

Key words: stress; COVID-19 pandemic; online learning; motivation; coping strategies.

КОМПОНЕНТИ ТА ПОКАЗНИКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ КОМАНДИРОМ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

В статті розглянуто компоненти та показники прийняття рішення командиром в умовах невизначеності: емоційно-вольовий, когнітивний та ціннісно-мотиваційний, що відіграють визначальну роль в прийнятті рішення командиром. Визначено основні функції, що реалізуються компонентами, врахування яких обумовлюватиме ефективність реалізації цього рішення в бойовій обстановці та в ситуації невизначеності.

Ключові слова: командир; рішення; компоненти; показники; невизначеність.

Постановка проблеми. Головною дієвою особою в ході ведення бойових дій є постать командира. Рівень підготовки командира в значній мірі визначає можливість вирішувати різнопланові завдання і приймати складні рішення. Професійна діяльність сучасного офіцера досить багатогранна та різноманітна. Офіцеру-командиру не достатньо мати лишень добрий фізичний стан та вольовий характер. Протягом останнього десятиліття, зокрема на досвіді власної країни, ми можемо спостерігати як кардинально змінилися способи та засоби ведення війни та бойових дій. Негативним інформаційним впливом противник намагається вплинути на командирів, зламати їх волю, посіяти хаос, невизначеність, спотворити існуючі цінності чим вбити мотивацію до виконання своїх обов'язків. Оскільки діяльність командира протікає в умовах невизначеності, щоб протидіяти цим викликам, командир повинен мати високий інтелектуальний, емоційно-вольовий та ціннісно-мотиваційний рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проведений аналіз досліджень стосовно прийняття рішень засвідчив, що рішення – це предмет інтеграції і синтезу умов та обмежень, результат вибору із сукупності можливих варіантів, який дозволяє домогтися найбільшої ефективності дій [2]. З огляду на досвід вивчення факторів, що впливають на ефективність вибору в різних умовах життєдіяльності, на сьогодні існує ряд теоретичних концепцій і моделей прийняття рішення розроблених такими вченими як Г. Балл, А. Карпов, Ю. Козелецький, Т. Корнілова, А. Моляко, Л. Помиткіна, В. Роменець, О. Санніков та ін. [9]. Кожна з цих концепцій та моделей

прийняття рішення є цікавим і ґрунтовним дослідженням, що розглядає прийняття рішення з точки зору вольової інтенції, вибору, вчинку та інше. Але все ж таки ці підходи в повній мірі не розкривають наше бачення на проблему командирського рішення в умовах невизначеності. Так, зокрема, О. Санніков, розуміючи специфіку та особливості результату функціонування такої системи - прийняття життєвих рішень - виділяє в ній три функціональних блоки: блок особистісних компонентів; блок компонентів взаємодії з середовищем; блок компонентів рішучості [5]. На нашу думку, виділення блоку компонентів взаємодії з середовищем не є доцільним, у зв'язку з тим, що будь які дії навколишнього середовища впливають на особистісний блок компонентів (навіть створення ситуації невизначеності) і саме прийняття рішення все ж таки буде залежати від психологічних особливостей командира, а навколишнє середовище є лише одним із факторів (чинників), що впливають на прийняття ним рішення. Також блок компонентів рішучості на нашу думку не доцільно виокремлювати окремим блоком так як рішучість пов'язана з емоційно-вольовим компонентом, який входить до психологічних особливостей командира і особистісного блоку зокрема.

Метою статті є визначення компонентів та показників, що впливають на прийняття рішення командиром в умовах невизначеності.

Методи дослідження. Для досягнення мети нами були використані методи аналізу, порівняння та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Вдосконалення управлінських навичок командира неможливе без розвитку його особистості, без постійної роботи над собою,

без намагання досягнути вершин професійної майстерності. Це обумовлено тим, що оволодіти мистецтвом управління і ефективно приймати рішення зможе лише той командир, який володіє добре розвиненим мисленням, вміє тверезо оцінити досягнуте та правильно спланувати перспективи. Як показує практика, процес творчого свідомого мислення командира протікає послідовно і складається з декількох етапів. На першому етапі командир намагається виділити головні ознаки ситуації, на другому – розпізнати ситуацію шляхом співставлення виділених ознак з наявною інформацією, на третьому – відпрацювати варіанти рішення на основі прогнозування ситуації, на четвертому – оцінити оптимальні варіанти рішення з позиції моральності і відповідальності і на п'ятому етапі – командир приймає кінцеве рішення.

Також варто зазначити, що приймати правильні рішення командир домагає не лише високий рівень розвитку мислення, але й інтуїція. Інтуїція в поєднанні зі сміливістю і відповідальністю дає командир можливість приймати адекватні рішення в найскладнішій обстановці та в умовах невизначеності. При цьому слід зауважити, що інтуїція не має нічого спільного з рішенням, що приймається наугад. Інтуїція будується на основі глибоких знань і схильності до творчості.

Розуміючи специфіку та особливості функціонування такої системи – прийняття рішення командиром в умовах невизначеності – ми виділяємо в ній три основних компоненти, що володіють специфічними характеристиками та відіграють визначальну роль в прийнятті рішення командиром в умовах невизначеності: емоційно-вольовий компонент; когнітивний компонент; ціннісно-мотиваційний компонент.

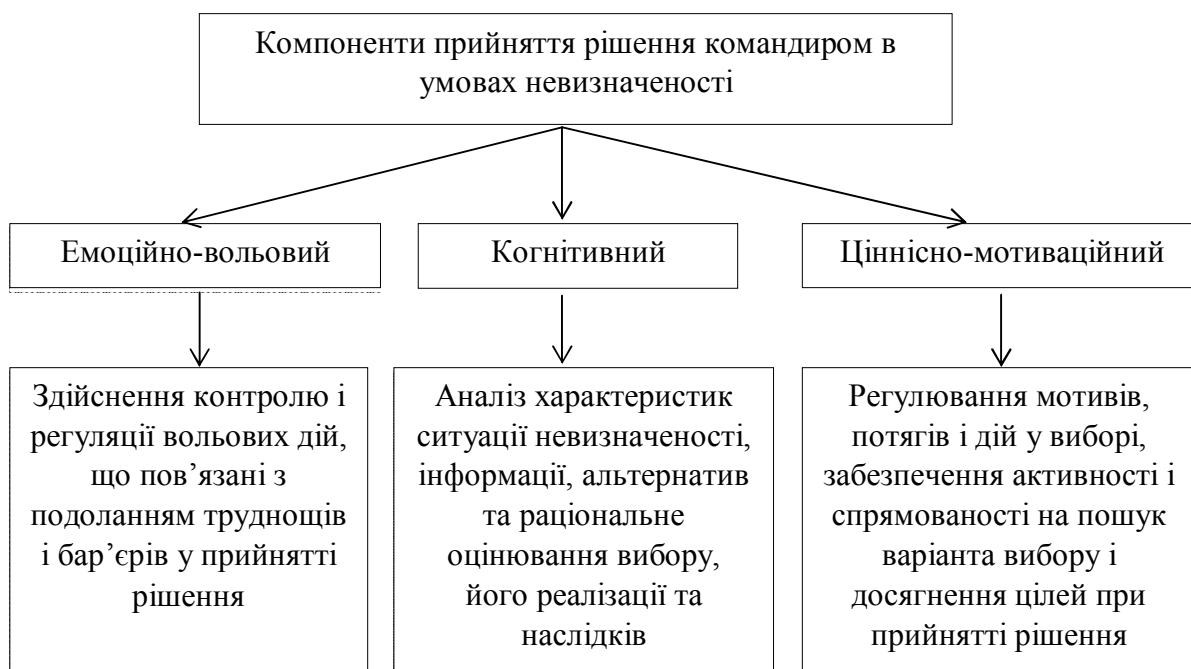

Рис.1. Компоненти прийняття рішення командиром в умовах невизначеності

У сукупності ці компоненти забезпечують ресурсами прийняття рішення командиром в умовах невизначеності. Визначимо основні функції, що реалізуються компонентами при прийнятті рішення.

Емоційно-вольовий компонент займає в системі регулювання прийняття рішення не лише центральне положення, але є одним із найбільш визначальних. Основними його функціями є здійснення контролю і регуляції вольових дій особистості, що пов'язані з подоланням труднощів і бар'єрів

у прийнятті рішення, з реалізацією вибору, в тому числі в ситуації невизначеності. З вольовою регуляцією пов'язані гнучкість або стійкість активності особистості в залежності від того, збільшується чи зменшується невизначеність в результаті прийнятого рішення, приймаючи участь у виконанні функції регулятора особистості як системи в цілому. Відомо, що особистість завжди направляє свої вольові зусилля на мінімізацію психологічно усвідомлюваного ризику, зберігаючи тим самим психологічну цілісність системи особистих намірів,

домагань, що реалізуються у виборі і прийнятті рішення, тим самим забезпечуючи свою психоемоційну стійкість. Сумніви особистості, що супроводжуються коректуванням цілей стосовно рішення що приймається, «знімаються» саме емоційно-вольовим компонентом. К. Альбуханова-Славська зазначає, що прийняття рішення є не лише вибором альтернатив на раціональній основі, але і вольовим вирішенням протиріч, здатністю абстрагуватися від обставин, психічною стійкістю по відношенню до труднощів, вмінням виконувати діяльність на оптимальному рівні активності особистості [1]. В прийнятті рішення емоційно-вольовий компонент є одним з провідних факторів, індикатором і регулятором його ефективності. В залежності від включеного до його складу емоцій, у прийнятті рішення приймають участь два емоційних регулятора: модальності «радість» та модальності «страх, смуток, гнів» в різних їх поєднаннях. Тобто, однією з функцій цього компонента є формування емоційного забарвлення тієї ситуації, в якій потрібно приймати рішення, у відношенні до результатів порівняння ситуації з рішенням, яке зберігається в індивідуальному досвіді, в оцінюванні і виборі вагомих альтернатив рішення, його корисності, реалізації і наслідків. Складнішою є ситуація, коли прийняття рішення формується у віртуальному просторі. Тут, здебільшого стає складнішою оцінка ситуації і вибору ресурсів прийняття рішення через відсутність об'єктів. Як відзначає дослідниця, регуляція діяльності здійснюється не свідомістю, а особистістю за допомогою свідомості, так і регулюючий вплив емоцій опосередковано всім комплексом індивідуальних і особистісних характеристик командира, який приймає рішення в умовах невизначеності [1].

Відомо безліч прикладів, коли ситуації, які сприймаються командиром як загрозові, не є такими насправді, але верифіковані таким чином в силу особливостей емоційного складу його особистості. Роль фактору вибору може зіграти навіть психоемоційний стан іншої людини (начальника, товариша, підлеглого і.т.д), коли в емоційно сприйнятливого командира спрацьовує ефект сугестії, або «зараження» станом суб'єкта, який спонукає

до прийняття рішення. В багатьох командирів прийняття рішення, як джерело психічного стану, яскраво виражено саме в екстремальних ситуаціях та умовах невизначеності, і практично завжди викликає зміну психоемоційного стану (поява занепокоєння, тривоги, переживань).

Тому для ефективного прийняття рішення в умовах невизначеності, командир повинен відповідати певним критеріям та володіти такими вольовими якостями, які сприятимуть подоланню зовнішніх і внутрішніх труднощів і в цих складних умовах мають проявлятися як стійкі особистісні риси. На нашу думку такими якостями є цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, упевненість, ініціативність та сміливість.

Таким чином емоційно-вольовий компонент займає центральне положення в системі регуляції прийняття рішення командиром в умовах невизначеності, а емоції є одночасно і головним чинником ефективної регуляції і індикатором цієї ефективності.

Головними функціями когнітивного компоненту командира який приймає рішення є: аналіз характеристик ситуації, що виникла (невизначеності, ризику); аналіз наявної інформації і вистежування недостатньої для здійснення вибору варіантів рішення; аналіз бар'єрів, труднощів вибору і особистісних ресурсів для їх подолання; раціональне оцінювання ефективності вибору, його реалізації і наслідків. Здатність командира вийти за межі існуючої ситуації забезпечує активізацію когнітивного компонента, що призводить до конструювання можливих результатів під час її осмислення та обдумування, до прогнозу можливих наслідків, до активізації пошуку оптимального вибору в даних умовах невизначеності, знаходження найбільш ефективного і раціонального варіанту рішення. І це багато в чому визначає напрямок подальшої трансформації ситуації. Вона може рухатися або в бік зменшення ризику, зняття невизначеності, зниження суб'єктивної визначеності, або відходу від ситуації, її уникнення або нівелювання. Стосовно прийняття рішення, то тут когнітивний компонент також відображає здатність командира прорахувати не лише ймовірність досягнення успіху, але й міру

зниження невдачі або помилки під час здійснення вибору із декількох схожих альтернатив. Успішність перетворення невизначеності в безпечну ситуацію, залежить від навичок прийняття рішень, від уміння формувати альтернативні їх варіанти, від знання стратегії і тактики його реалізації. Тому чим вище рівень сформованості складових когнітивного компонента, тим нижче невизначеність ситуації і небезпека ризику вчинити дії, які можуть призвести до втрат. Такі складові когнітивного компоненту як інтуїція та логіка дають можливість компенсувати неповноту інформації та неоднозначність оцінок тієї ситуації яка відбувається. Також можуть мати місце такі ситуації, які на перший погляд здаються нам невизначеними, але насправді дана ситуація вже мала місце, але вона настільки далеко в пам'яті, що особистість не може її пригадати відразу, чим створює емоційну напруженість. Саме когнітивний компонент може дістати розв'язок цієї ситуації з пам'яті, тим самим зняти напруженість і, з урахуванням імовірного характеру подальшого розвитку ситуації, прийняти виважене рішення [2].

Таким чином, ступінь невизначеності (ризiku) або визначеності, який сприймається командиром в кожній ситуації прийняття рішення, є суб'єктивною характеристикою, що оцінюється з опорою на її індивідуально-психологічні особливості й одну з ключових ролей відіграє когнітивний компонент. Іншими словами, здатність виділяти, аналізувати і враховувати різного роду фактори та чинники, що впливають на вибір і результат рішення що приймається, а також можливість наслідків його реалізації різняться у командирів з різними індивідуально-психологічними особливостями. Успішність перетворення невизначеності в безпечну ситуацію, залежить від навичок прийняття рішення, від уміння формувати альтернативи та їх варіанти, від знання стратегій і тактик його реалізації. Чим вище рівень сформованості складових когнітивного компонента, тим нижче невизначеність ситуації і небезпека ризику прийняття рішення, які можуть спричинити за собою втрати.

Основними функціями ціннісно-мотиваційного компоненту є здійснення

контролю і регуляції мотивів, потягів і дій особистості у виборі і його успішній реалізації.

Ціннісно-мотиваційний компонент забезпечує на належному рівні підтримання активності командира і його спрямованість на пошук варіанта вибору і досягнення цілей при прийнятті рішення. Даний компонент приймає участь не лише у визначенні ефективності самореалізації особистості, але й відображає ціль рішення, що реалізується. Якщо ситуація вибору сприймається як така, що безпосередньо загрожує самореалізації особистості командира, або пов'язана з можливими змінами результату, то головними мотивами вибору командира може стати прагнення до успіху. Професія військового передбачає володіння відповідними знаннями, уміннями й навичками, а також наявність певних особистісних якостей, інтегруючим началом яких є ціннісно-мотиваційний компонент, оскільки саме з нього вибудовується вся система професійно важливих якостей і здібностей командира – професіонала. Досвід прийняття рішень в професійній діяльності командира набувається в процесі його служби і формується при виражених спрямованості і інтересів командира, тим самим відображаючи його сформовані світогляд і культуру.

Ціннісно-мотиваційний компонент в широкому сенсі слова розуміється як стрижень особистості, яким опосередковуються такі властивості як спрямованість, ціннісні орієнтації, установки, соціальні очікування, домагання та інші соціально-психологічні характеристики. Виділяють різні підходи у зарубіжній та вітчизняній психологічній науці до розуміння сутності ціннісно-мотиваційної сфери. Так, у психоаналітичних теоріях основою ціннісно-мотиваційної сфери вважають вроджені неусвідомлювані інстинкти, архетипи колективного неусвідомлюваного, потребу в свободі, знаходженні ідентичності, подоланні почуття неповноцінності. Біхевіористи акцентують увагу на зовнішньому підкріпленні (нагороді чи покаранні), які настають після виконання певного поведінкового акту. У когнітивних теоріях увага привернута до прагнення подолати когнітивний дисонанс і встановити внутрішню гармонію. В гуманістичних теоріях ціннісно-мотиваційні

компоненти особистості розглядають через призму задоволення різного рівня потреб та в русі до самоактуалізації, потреби у творчості, здатності робити вільний вибір [4;8].

Найбільш яскраво та детально питання ціннісно-мотиваційної сфери розкрито в теоріях екзистенціалістів. Зокрема С. Мадді, створивши концепцію життєстійкості, вводить поняття вибору майбутнього (змін, нових вражень), що супроводжується почуттям тривоги та минулого (незмінного стану речей), що викликає відчуття провини. Автор диференціює цінності у залежності від рівня життєстійкості особистості й зазначає, що люди з високим рівнем життєстійкості орієнтовані в більшій мірі на духовні цінності, тоді як людей з низьким рівнем життєстійкості більш приваблюють матеріальні цінності. Тому люди з високим рівнем життєстійкості готові робити вибір майбутнього і зустрітися з невизначеністю нових вражень [3]. Значний внесок в дослідження ціннісно-мотиваційної сфери зробив В. Франкл, який довів, що цінності, смисли та мотиви є факторами, що допомагають людині існувати в несприятливих ситуаціях та умовах невизначеності. Він розглядає актуальні питання про природу ціннісних вчинків та виокремлює три групи цінностей: інтенціональні (цінності діяльності); цінності переживань (естетичні цінності, захопленість зовнішнім світом, кохання тощо); цінності ставлення (які реалізуються через мужнє перенесення того, що не можна змінити і на що не можна вплинути) [7]. У вітчизняній та сучасній українській психологічній літературі дослідженням ціннісно-мотиваційної сфери також приділялась значна увага. Так, проблема ціннісних орієнтацій в контексті спрямованості особистості знаходить відображення у працях І. Беха, Д. Леонтьєва, Т. Титаренко, Т. Яценко, Є. Степури та інших сучасних вчених. В одній із таких праць Є. Степура показав кореляційний зв'язок між ціннісними орієнтаціями та прийняттям рішення особистістю, а проведений ним факторний та кластерний аналіз виявив додаткові аспекти зв'язку ціннісно-сислової сфери з прийняттям рішення і дав змогу розширити уявлення про ціннісний підтекст процесів прийняття

рішення в умовах часткової та повної невизначеності [6].

До складу ціннісно-мотиваційного компоненту ми можемо включити такі його елементи, як провідні потреби, мотиви, ціннісні та смисложиттєві орієнтації особистості.

Таким чином можна зауважити, що ціннісно-мотиваційний компонент визначається як спосіб самореалізації, що базується на особливостях мотиваційних, смисложиттєвих і ціннісних орієнтацій особистості командира і може виступати чинником продуктивності регуляційного потенціалу командира у процесі прийняття рішення в умовах невизначеності та визначати продуктивність його діяльності. Адже невизначеність пробуджує в людині найбільш актуальні і типові для неї тенденції, що дає можливість аналізувати ціннісні прояви особистості у найбільш чистому відображенні. А враховуючи ті рішення, які приймає командир в бойовій обстановці (зокрема і на знищення живої сили противника, тобто позбавлення життя інших осіб, та задля збереження життя підлеглого особового складу), ціннісно-мотиваційний компонент виходить на перший план.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений системний аналіз прийняття рішення командира в умовах невизначеності дозволив нам виділити три основних компоненти, що володіють специфічними характеристиками та відіграють визначальну роль в прийнятті рішення командиром в умовах невизначеності: емоційно-вольовий компонент; когнітивний компонент; ціннісно-мотиваційний компонент.

Визначено основні функції, що реалізуються компонентами при прийнятті рішення. Так, емоційно-вольовий компонент займає в системі регулювання прийняття рішення не лише центральне положення, але є одним із найбільш визначальних. Основними його функціями є здійснення контролю і регуляції вольових дій особистості, що пов'язані з подоланням труднощів і бар'єрів у прийнятті рішення, з реалізацією вибору, в тому числі в ситуації невизначеності. Головними функціями когнітивного компоненту командира який приймає рішення є: аналіз характеристик ситуації, що виникла (невизначеності,

ризик); аналіз наявної інформації і вистежування недостатньої для здійснення вибору варіантів рішення; аналіз бар'єрів, труднощів вибору і особистісних ресурсів для їх подолання; раціональне оцінювання ефективності вибору, його реалізації і наслідків. Здатність командира вийти за межі існуючої ситуації забезпечує активізацію когнітивного компонента, що призводить до конструювання можливих результатів під час її осмислення та обдумуванні, до прогнозу можливих наслідків, до активізації пошуку оптимального вибору в даних умовах невизначеності, знаходження найбільш ефективного і раціонального варіанту рішення. Основними функціями ціннісно-мотиваційного компоненту є здійснення контролю і регуляції мотивів, потягів і дій особистості у виборі і його успішній реалізації. Ціннісно-мотиваційний

компонент забезпечує на належному рівні підтримання активності командира і його спрямованість на пошук варіанта вибору і досягнення цілей при прийнятті рішення. Даний компонент приймає участь не лише у визначенні ефективності самореалізації особистості, але й відображає ціль рішення, що реалізується.

Таким чином, гармонійне поєднання та взаємодія всіх трьох компонентів, дозволяє командирі ефективно функціонувати та полегшує досягнення мети у прийнятті рішення в умовах невизначеності.

У відповідності до визначених компонентів подальші дослідження у прийнятті рішення командирами ми вбачаємо у визначенні підходів та підборі психодіагностичного інструментарію для дослідження психологічних особливостей прийняття рішення командира в умовах невизначеності та екстремальних ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 333 с.
2. Карпов А. В. Психология принятия решения. Монография. Ярославль. Ин-т психологии РАН, 2003. 240 с.
3. Мадди С. Смыслообразование в процессе принятия решений. *Психологический журнал*. 2005. Т. 26, № 6. С. 87–101.
4. Психология мотивации и эмоций /под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и М.В. Фаликман. Москва: Омега-Л.2006. 752 с.
5. Санников А. И. Психология жизненного выбора личности. Монография. Одесса. Изд-во ВМВ. 2015. 312 с.
6. Степура Є.В. Ціннісно-сміслові чинники прийняття рішень особистістю в умовах невизначеності. Дисс. на здоб. наук. ступ. канд.психол. н., Київ. 2016. 204 с.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва: Прогресс.1990. 368 с.
8. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности. 3-е изд. СПб.: Питер.2004.607 с.
9. Черевичний С.В. Підходи до проблеми прийняття рішень в філософії та психології. *Вісник національного університету оборони України. Зб-к. наук. праць*. К. НУОУ. 2019. Вип. 2 (52). С.146–154.

References

1. Abulkhanova-Slavskaya K. A. Deyatel'nost i psikhologiya lichnosti. Moskva : Nauka, 1980. 333 s.(in Russian).
2. Karpov A. V. Psikhologiya prinyatiya resheniya. Monografiya. Yaroslavl. In-t psikhologii RAN, 2003. 240 s. (in Russian).
3. Maddi S. Smysloobrazovanie v protsesse prinyatiya resheniy. Psikhologicheskiy zhurnal. 2005. T. 26, № 6. S. 87–101.(in Russian).
4. Psikhologiya motivatsii i emotsiy /pod red. Yu.B. Gippenreyter i M.V. Falikman. Moskva: Omega-L.2006. 752 s.(in Russian).
5. Sannikov A. I. Psikhologiya zhiznennogo vybora lichnosti. Monografiya. Odessa. Izd-vo VMV. 2015. 312 s. (in Ukrainian).
6. Stepura Ye.V. Tsinnisno-smyslovi chynnyky pryiniattia rishen osobystistiu v umovakh nevyznachenosti. Dyss. na zdob. nauk. stup. kand.psykhol. n., Kyiv. 2016. 204 s. (in Ukrainian).
7. Frankl V. Chelovek v poiskakh smysla. Moskva: Progress.1990. 368 s. (in Russian).
8. Khell L., Zigler D. Teoriya lichnosti. 3-e izd. SPb.: Piter.2004.607 s. (in Russian).
9. Cherevychnyi S.V. Pidkhody do problemy pryiniattia rishen v filosofii ta psykholohii. Visnyk natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Zb-k. nauk. prats. K. NUOU. 2019. Vyp. 2 (52). S.146–154 (in Ukrainian).

Резюме

Черевичный С. В. адъютант, НУОУ имени Ивана Черняховского

КОМПОНЕНТЫ И ПОКАЗАТЕЛИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЯ КОМАНДИРОМ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ

В статье рассмотрены компоненты и показатели принятия решения командиром в условиях неопределенности: эмоционально-волевой, когнитивный и ценностно-мотивационный, которые играют определяющую роль в принятии решения командиром. Определены основные функции, реализуемые компонентами, учет которых предопределяет эффективность реализации этого решения в боевой обстановке и в ситуации неопределенности.

Ключевые слова: командир; решения; компоненты; показатели; неопределенность.

Summary

Cherevychnyi S. adjunct National Defence

University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi

COMPONENTS AND INDICATORS OF DECISION MAKING BY THE COMMANDER UNDER UNCERTAINTY

Introduction. The article examines the components and indicators of a commander's decision-making in conditions of uncertainty: emotional-volitional, cognitive and value-motivational, which play a decisive role in the commander's decision-making. The main functions implemented by the components, the consideration of which will predetermine the effectiveness of the implementation of this solution in a combat situation and in a situation of uncertainty, have been determined.

Purpose. The purpose of the article is to determine the components and indicators that influence the decision of the commander in conditions of uncertainty.

Methods. To achieve this goal, we used methods of analysis, comparison and generalization.

Originality. The systematic analysis of the commander's decision-making in conditions of uncertainty allowed us to identify three main components that have specific characteristics and play a decisive role in the commander's decision-making in conditions of uncertainty: emotional-volitional component; cognitive component; value-motivational component. The main functions implemented by the components in decision making are identified. The main functions of emotional and volitional component are to control and regulate the volitional actions of the individual, associated with overcoming difficulties and barriers to decision-making, with the implementation of choices, including in situations of uncertainty. The main functions of the cognitive component of the decision-maker are: analysis of the characteristics of the situation (uncertainty, risk); analysis of available information and tracking insufficient for the implementation of the choice of solutions; analysis of barriers, difficulties of choice and personal resources to overcome them; rational assessment of the effectiveness of the choice, its implementation and consequences. The main functions of the value-motivational component are the control and regulation of motives, inclinations and actions of the individual in the choice and its successful implementation. The value-motivational component provides at the appropriate level of maintaining the activity of the commander and his focus on finding a choice and achieving goals in decision-making.

Conclusion. Thus, the harmonious combination and interaction of all three components allows the commander to function effectively and facilitates the achievement of the goal in decision-making in conditions of uncertainty.

In accordance with the identified components, further research in decision-making by commanders, we see in the definition of approaches and selection of psychodiagnostic tools to study the psychological features of decision-making commander in conditions of uncertainty and extreme situations.

Key words: commander; decision; components; Indexes; uncertainty.

АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується поняття «психологічна готовність» та її структурні компоненти. Проведено теоретичний аналіз та розкрито сутність і зміст підходів до визначення функціонального компонента психологічної готовності військовослужбовців до бойової діяльності. Встановлено, що функціональна готовність формується і розвивається на базі загальної психологічної готовності в процесі професійної підготовки та має безпосередній вплив на ефективність бойової діяльності військовослужбовців.

Ключові слова: психологічна готовність; структура психологічної готовності; функціональна готовність; бойова діяльність, військовослужбовці.

Постановка проблеми. Специфічним і дуже важливим різновидом людської діяльності у всі часи була військова діяльність. Нинішня історична доба, коли на сході країни йдуть бойові дії, змінює класичні підходи до психологічної підготовки, а в результаті і психологічної готовності воїнів до виконання бойових завдань. Елементи новизни присутні не тільки в характері виконання бойових завдань, а і в умовах їхнього виконання. У бойових умовах перед військовослужбовцем постають дві основні мети: вижити на полі бою та успішно виконати бойове завдання. Зазначимо, що психологічна готовність військовослужбовця до діяльності в екстремальних умовах є провідною умовою збереження життя військовослужбовців та забезпечення національних інтересів держави. Важливе місце в розв'язанні цієї проблеми посідає визначення структури психологічної готовності загалом та детальне дослідження кожної із її складових.

Відтак, дослідження функціонального компонента психологічної готовності військовослужбовців до умов бойової діяльності на сучасному етапі російсько-української війни набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз наукової літератури показав, що є різні трактування поняття структури та змісту психологічної готовності до професійної діяльності. Така ситуація викликана тим, що головні складові визначаються специфікою конкретної діяльності. Останнім часом,

спостерігається тенденція до зростання кількості наукових публікацій, присвячених психологічному аналізу різних аспектів психологічної готовності військовослужбовців. Великий вклад у розбудову цього сегменту зробили: В. Медведєв, В. Лебедєв, В. Осьодло, В. Чорний, В. Ягупов, Є. Потапчук, М. Корольчук, М. Томчук, Н. Агаєв, Н. Сторожук, О. Кокун, О. Сафін, О. Столяренко, О. Тімченко, О. Хміляр, С. Максименка, С. Мул та багато інших. Зауважимо, що кожен із науковців визначив структуру психологічної готовності до професійної діяльності з огляду на рід, вид військ та особливості поставлених завдань.

Метою статті є теоретико-методологічний аналіз підходів до визначення функціональної готовності як однієї зі складових психологічної готовності військовослужбовців.

Методи дослідження. Вибір основних методів дослідження функціонального компонента психологічної готовності військовослужбовців до умов бойової діяльності зумовлений специфікою цього складного феномену, вибрано контент-аналіз та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Розвиваючи тему психологічної готовності до професійної діяльності, різні науковці вживають у своїх працях синонімічні поняття, наприклад: психологічна готовність до діяльності, готовність до професійної діяльності, професійна готовність, професійна підготовленість. У загальному розумінні психологічна готовність до діяльності трактується як

готовність до майбутньої діяльності, яка має свою специфіку і психологічну структуру, котра поєднуючи в собі засоби, способи, умови та цілі цієї діяльності.

Так, О. Хміляр, І. Москальов, С. Іллющенко, А. Вітченко, С. Черевичний, О. Сидоренко, Л. Кримець, В. Чорний зазначають, що психологічна готовність є фундаментальним компонентом загальної готовності. Якісно сфокусуватися персоналу на власній психологічній готовності допомагають лідери. Вони встановлюють потрібні умови для психологічної готовності, проводячи тренування та впливаючи на мотивацію та бойовий дух, зосереджують увагу на офіційних та неофіційних оцінках психологічної готовності, знання. Впевнившись у психологічній готовності особового складу, військові лідери дбають про відновлення сил підрозділу, щоби він міг ефективно реагувати на виклики військового життя впродовж циклу бойового завдання.

Активна робота над психологічною готовністю є критичною для підрозділу та підвищує можливість підрозділу виконувати завдання за умов сильного стресу. Психологічну готовність підрозділу та окремих його членів можна покращити за допомогою: реалістичного тренування; забезпечення ефективного спілкування, як вгору та і вниз по командній ланці; уникнення невизначеності, де це можливо; утримання чіткої системи процедур та винагород [11, 147–155].

О. Сафін, розкриваючи питання психологічної готовності приходить до висновку, що – це характеристика психологічних можливостей людини, характеристика певного етапу їхнього розвитку, різноманітності, широти, масштабу і діапазону. Готовність формується на усіх етапах професійного становлення незалежно від виду діяльності. Розвиваючись, вона стає умовою і засобом організації резерву активності особистості, її властивістю, створеною професійною діяльністю чи підготовкою до неї [10].

О. Кокун, І. Пішк, Н. Лозінська, О. Копаниця під психологічною готовністю розуміють інтегративне особистісне утворення, яке складається з тривалої та

короткочасної готовності та забезпечує психологічну придатність військовослужбовців до виконання дій за призначенням. Своєю чергою, тривала складається з особистісної і функціональної, які мають 4 та 6 складових елементи відповідно.

Особистісна готовність містить моральну, комунікативну, загальнопсихологічну та волюву види готовності.

До функціональної входять:

- мотиваційна готовність (відданість військовій службі, потреба в самовдосконаленні, в успішному вирішенні професійних завдань, переконання в необхідності професії, бажання досягти успіху й показати себе з кращого боку та ін.);

- когнітивна готовність (знання професійних обов'язків, функцій, оцінка їхньої суспільної значущості, знання способів, методів, засобів вирішення професійних завдань, знання особливостей та ймовірних змін у службовій діяльності та ін.);

- креативна готовність (здатність генерувати ідеї, гнучкість розуму та ін.);

- орієнтаційна готовність (знання та уявлення про особливості й умови службової діяльності, її вимоги до особистості);

- операційна готовність (наявність умінь і навичок, необхідних для вирішення професійних завдань, володіння способами і прийомами професійної діяльності, здатність до моделювання своєї діяльності);

- оцінювальна готовність (адекватна самооцінка своєї підготовленості та відповідності).

Діагностування військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності в складі миротворчих місій, як правило, здійснюється під час їхньої підготовки до виконання певної миротворчої операції. Результати діагностики можуть бути використані для профвідбору та прийняття остаточного рішення щодо участі певного миротворця в операції [3, 9–11].

На думку А. Кобзаря, В. Марценківського, П. Слюсаренка, вагомою є моральна готовність військовослужбовця, яка на пряму залежить від психіки воїна. Вона

складається з моральної (духовної, національно-патріотичної), емоційно-вольової налаштованості; мотиваційної та функціональної готовності; фахової здатності та МПС загалом.

Під функціональною готовністю розуміється інтегроване системне особистісне (колективне) утворення, яке містить знання про об'єкт службової (навчальної, навчально-бойової), бойової діяльності, володіння технологією її здійснення, а також досвід практичного її застосування.

Вона визначається за такими критеріями:

- рівень психофізіологічного стану особового складу та адекватного реагування особового складу на обставини, що різко змінюється;

- адоволеність рівнем організації бойової підготовки, організації психологічної підготовки, організації національно-патріотичної підготовки;

- датність і можливість військовослужбовців керувати своїми діями та психологічним станом у ситуаціях службової (навчальної, навчально-бойової), бойової діяльності, а також впливати на своїх товаришів за службою (підлеглих) [5].

В. Осьодло розглядає функціональний компонент готовності, як один зі складових процесу формування й розвитку психологічної стійкості військовослужбовців. Для оцінки динаміки показників цього компоненту, як правило, використовуються три групи методів:

- за спрямованістю на вивчення індивідуальних особливостей, рис особистості, психічних станів;

- за формою застосування;

- за способами застосування [6, с. 123].

У своїх працях М. Корольчук та В. Крайнюк описують стан психіки спеціаліста, який має ознаки готовності, якісно, ефективно та своєчасно виконувати роботу, приймати правильні рішення й діяти відповідно до інструкцій. Цей стан автори назвали функціональною готовністю. До її складу вони відносять: мотивацію, силу волі, здатність приймати рішення в умовах дефіциту часу й інформації, йти на ризик, подолання страху, моральний стан та ціла низка

інших соціально-психологічних, професійно значущих для спеціаліста якостей.

Функціональна готовність спеціаліста визначається високим рівнем професіоналізму, фізичною та психологічною стійкістю, витривалістю і працездатністю.

Різні умови професійної діяльності призводять до зміни функціонального стану організму й розвитку втом, під якою розуміється спад працездатності після більш-менш тривалої праці. Саме поняття психічного стану в практиці необхідне для того, щоби визначити можливості спеціаліста, який перебуває в тому чи іншому стані, виконувати свої професійні обов'язки надійно й ефективно [4].

Розробивши власну концепцію психологічної готовності Ю. Забродін зазначає, що професійна придатність, професійна підготовленість та спрямованість є основними поняттєвими системами, які складають психологічну готовність. Вчений класифікує готовність на три види: операційна, мотиваційна та функціональна. Під останнім елементом вчений розуміє генералізований комплексний стан людини, спрямований на розвиток психологічних функцій у процесі професійної діяльності. На його думку, ці складові перебувають у постійній взаємодії [2].

Варто звернути увагу на наказ НГШ від 29.04.2017 року № 153 «Про затвердження Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України», у якому функціональна готовність розглядається, як інтегроване системне особистісне (і колективне) утворення, яке містить знання про об'єкт службової (навчальної, навчально-бойової), бойової діяльності, володіння технологією її здійснення, а також досвід практичного її застосування. Вона входить до структури МПС особового складу військових частин (підрозділів) та визначається такими критеріями:

- рівень психофізіологічного стану особового складу;

- задоволеність рівнем організації бойової підготовки;

- задоволеність рівнем організації психологічної підготовки;
- задоволеність рівнем організації національно-патріотичної підготовки;
- рівнем адекватного реагування особового складу на обставини, що різко змінюється;
- здатність і можливість військовослужбовців керувати своїми діями та психологічним станом у ситуаціях службової (навчальної, навчально-бойової), бойової діяльності, а також впливати на своїх спів службовців (підлеглих) [8].

Беручи за основу дослідження А. Маркової, В. Семіченко визначає готовність до професійної діяльності, як психічний стан, вбачає у функціональній готовності усвідомлення людиною своїх цілей, оцінку наявних умов, визначення найбільш імовірних способів діяльності.

А. Тарнавська розглядає психологічну готовність до професійної діяльності, як інтегральне утворення однією зі складових, якою є функціональна ланка. Містить компоненти: мотиваційний – мотиви вибору професії, орієнтацію на цінності діяльності; когнітивний – знання спеціальності; операційний – наявність умінь і навичок, необхідних для вирішення професійних завдань, моделювання власної діяльності.

Проаналізувавши вищезазначені думки, можна зробити висновки, що функціональна готовність – це психічний стан, який формується та розвивається на базі загальної психологічної готовності в процесі професійної підготовки спеціаліста задовго до виконання конкретних завдань. Окрім потрібних компетентностей для ефективного виконання професійної діяльності, які військовий набуває в процесі навчання, він опановує вміння самоконтролю та ефективної психологічної допомоги товаришам (підопічним) в екстремальних ситуаціях, розвиває креативне мислення і вміння творчо підходити до вирішення поставлених завдань. Зазначимо, що запорукою успішного виконання бойових завдань є психологічна готовність застосувати на практиці набуті вміння та навички.

Найбільш об'єктивними показниками визначення рівня функціональної

готовності військовослужбовців, на нашу думку, є:

- висока результативність професійної діяльності;
- опанування (на достатньому рівні) знань про умови, засоби, способи та специфіку майбутньої діяльності;
- змога швидко та чітко визначити першочергові завдання, оцінити обставини, свої сили та бойову здатність противника;
- мінімальна затрата ресурсів (особового складу, військової техніки, озброєння, часу) на успішне виконання певного завдання;
- вміння контролювати та швидко (в найкоротший час) відновлювати психічний стан після виконання бойової діяльності.

З погляду О. Маклакова, бойова діяльність – це активність військовослужбовців по досягненню цілей збройної боротьби. Автор наголошує на специфічності цілей і завдань, умов, засобів, труднощів та психологічного змісту даного виду діяльності. Вона має свої психологічні закономірності, певну внутрішню структуру, цілі, мотиви, способи, через які на її перебіг мають вплив низка факторів: військово-політичний, військово-технічний, ідеологічний і психологічний, вид зброї, керівництво колективом, чи проводиться в бою виховна робота, бойова і психологічна підготовка особового складу [9, 152].

Бойова діяльність – це один із видів діяльності військовослужбовців, яка проходить в умовах бойового зіткнення з противником на полі бою, і має на меті відбиття ударів противника, знищення живої сили, техніки, укріплень та споруд ворога. Специфікою бойової діяльності є виконання конкретного бойового завдання, знання зброї, засобів і способів ведення бойових дій противника.

Досвід бойових дій в Україні з 2014 року засвідчує, що стан психологічної готовності особового складу набуває вирішальної ролі як чинника успішного виконання бойового завдання, витісняючи на другий план воєнно-силову складову війни. Для підтримання та відновлення психологічного здоров'я особового складу, керівник підрозділу має вчасно виявляти, всебічно аналізувати, прогнозувати та

протидіяти бойовому стресу, який впливає на всі компоненти психологічної готовності військовослужбовця.

Розглядаючи питання збереження психологічного здоров'я військовослужбовців В. Алещенко, О. Сафін та Є. Потанчук, акцентують увагу на тому, що навіть у психічно здорових людей можуть виникати кризові стани при психічних труднощах чи нестерпних (критичних) життєвих ситуаціях і проявлятися у формі перехідних станів психічної напруги, замкнутості, агресивності, пасивності чи емоційних порушень. Автори вказують на тісний зв'язок психічних станів та стресорів міжособистісних стосунків. Під внутрішньоособистісною локацією варто вбачати соціально-психологічну основу, вплив особливостей міжособистісних зв'язків у мікросоціумі підрозділу [1, 14].

Як зазначено в посібнику Генерального штабу США «Combat and Operational Stress Control» (COSC), потенційними психотравмуючими чинниками можуть бути: безперервні, тяжкі бої з явною загрозою для життя та здоров'я; поранення та тілесні ушкодження; суїциди та вбивства; смерть і поранення товаришів за службою; локації зруйнованих міст, сіл, страждання та смерть мирного населення; «казармовий» стрес, проблеми в родині; чинники середовища та умови проживання. Бойовий стрес має чотири етапи розвитку та набування хронічних ознак за 90 діб після бойової травми.

Реакції на бойовий стрес проявляються в трьох формах:

- адаптивній (відчуття себе частиною колективу, відчуття обраності, місії, підвищена пильність, витривалість, хоробрість, акти самопожертви та героїзму);

- поведінкові порушення (прийняття помилкових рішень, відмова виконувати накази, садизм та жорстокість, кримінальна поведінка, суїцид, вбивства, дезертирство);

- дезадаптивні (печаль, горе, почуття провини, страху, тривожності, підвищена дратівливість, гнів, лють, апатія, бажання ізолюватися від колективу, порушення режиму сну та пам'яті.) [14].

Ці чинники призводять до зниження психологічної готовності й навіть втрати боєздатності, професійних і бойових навичок військовослужбовця (а іноді і колективу), які мають безпосередній вплив на ефективність бойової діяльності.

Важливу роль у зміцненні стресостійкості відіграють військові спільноти завдяки плануванню і конструюванню умов середовища, в яких підтримується готовність. Встановлено, що суспільні ресурси (соціальна підтримка, соціально-економічний статус, доступ до послуг) мають позитивний вплив на психічне здоров'я та розвиток стресу.

Готовність солдатів і підрозділів найкраще досягається через активні профілактичні підходи. Інтервенції з COSC можна розділити на чотири категорії: універсальні, вибіркові, індикативні (бажані), лікувальні. Втручання із COSC зосереджені на загальних потребах. Їх застосування може відрізнятися залежно від рівня допомоги та інших чинників, які стосуються місії, ворогів, місцевості і погоди, військ міркувань. Проте всі профілактичні втручання призначені звести до нуля кількість випадків чи серйозність стрес-реакцій, а отже, підтримати готовність солдата і підрозділу [7, 133].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відтак, провівши аналіз найбільш вагомих психологічних досліджень з проблеми психологічної готовності ми бачимо її розгалуженість та багатофункціональність. Структура містить специфіку діяльності, мету, способами та умовами її виконання. На цей час неможливо виокремити один ключовий елемент, який впливає на психологічну готовність більше за інші. Тобто рівень сформованості та розвитку психологічної готовності військовослужбовців до виконання бойової діяльності варто розглядати, як синергію всіх її компонентів.

Водночас, можна виокремити низку компонентів, які є спільними для багатьох видів діяльності. Одним із таких базових компонентів є функціональна готовність. Вона входить до складу різних видів діяльності й відображає опанування специфічних навичок, характерних для

конкретного виду діяльності, або певному завданню. Для військової діяльності характерними ознаками є психологічні, соціальні, моральні, професійні аспекти, пов'язані з необхідністю швидко ухвалювати самостійні, виважені та обгрунтовані рішення, які передбачають важливу суспільну відповідальність. Тому й рівень функціональної готовності має

безпосередній вплив на їхню результативність.

Напрямок подальшого дослідження є детальне вивчення решти складових психологічної готовності військовослужбовців, визначення чинників, які негативно та позитивно впливають на формування й розвиток структурних компонентів психологічної готовності.

Список використаних джерел

1. Алешенко В. І., Сафін О. Д., Потапчук Є. М., Організація збереження психологічного здоров'я військовослужбовців : навчальний посібник. Київ, 2007. 134 с.
2. Забродин Ю. М. Очерки теории психологической регуляции поведения / Ю. М. Забродин. Москва : Магистр, 1997. 208 с.
3. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В. Діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 153 с.
4. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Ніка-Центр, 2009. 580 с.
5. Морально-психологічне забезпечення підрозділів Збройних Сил України : підручник / А. О. Кобзар, В. Т. Марценківський, П. М. Слюсаренко та ін. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 496 с.
6. Осьодло В. Методичні аспекти діагностики, формування й розвитку психологічної готовності до професійної діяльності. Військово-спеціальні науки. Київ : 2010. 24-25. С. 123-125.
7. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова [та ін.]. Київ : Наш формат, 2017. 1068 с. Перекладено за виданням : Combat and Operational Behavioral Health (ISBN 978-0-16-088756-7).
8. Про затвердження Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України : Наказ НГШ № 153 від 29.04.2017 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
9. Психология и педагогика. Военная психология / под. ред. А. Г. Маклакова. Питер : СПб, 2007. 464 с.
10. Сафін, О. Д. Психологія управлінської діяльності командира : навч. посібник / О. Д. Сафін. Хмельницький : Академія ПВУ, 1997. 372 с.
11. Хміляр О., Москальов І., Ілющенко С., Вітченко А., Черевичний С., Сидоренко О., Кривець Л., Чорний В. Концепція лідерства за стандартами армій країн НАТО (Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO countries) : навчальний посібник. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 252 с.
12. Чорний В. С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. 368 с.
13. Чорний В. Радянсько-фінська війна 1939 року: уроки для України. Воєнно-історичний вісник : Збірник наукових праць Національного університету оборони України. Київ : ЦП "Компринт", 2019. Вип. 4 (30). С. 94–103.
14. Combat and Operational Stress Control PCN 147 000045 80, headquarters, department of the army, FM #4-02.51 (8-51), 240 с.

References

1. Aleshchenko V. I., Safin O. D., Potapchuk Ye. M., Organizatsiya zberezhennja psykhologichnogho zdorov'ja vijsjkovosluzhbovciv [Organization of preservation of psychological health of servicemen] : navchalnyj posibnyk. Kyjiv, 2007. 134 s. (in Ukrainian)
2. Zabrodyn Ju. M. Ocherky teoryu psykhologicheskoy reghuljacyu povedenija [Essays on the theory of psychological regulation of behavior] / Ju. M. Zabrodyn. Moskva : Maghystr, 1997. 208 s. (in Russian).
3. Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinsjka N.S., Kopanycja O.V. Diagnostuvannja psykhologichnoji ghotovnosti vijsjkovosluzhbovciv vijsjkovoji sluzhby za kontraktom do dijalnosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv [Diagnosing the psychological readiness of military servicemen under contract to work as part of peacekeeping units] : metodychnyj posibnyk. Kyjiv : NDC GhP ZSU, 2011. 153 s. (in Ukrainian).

4. Koroljchuk M. C., Krajnjuk V. M. Socialjno-psykhologichne zabezpechennja dijalnosti v zvyhajnykh ta ekstremalnykh umovakh [Socio-psychological support of activities in normal and extreme conditions] : Navchalnyj posibnyk dlja studentiv vyshhykh navchalnykh zakladiv. Kyjiv : Nika-Centr, 2009. 580 s. (in Ukrainian).
5. Moraljno-psykhologichne zabezpechennja pidrozdiliv Zbrojnykh Syl Ukrainy [Moral and psychological support of units of the Armed Forces of Ukraine] : pidruchnyk / A. O. Kobzar, V. T. Marcenkivskyj, P. M. Sljusarenko ta in. Kyjiv : NUOU im. Ivana Chernjakhovskogho, 2018. 496 s. (in Ukrainian).
6. Osjodlo V. Metodychni aspekty diagnostyky, formuvannja j rozvytku psykhologichnoji ghotovnosti do profesijnoji dijalnosti [Methodical aspects of diagnostics, formation and development of psychological readiness for professional activity] . Vijsjkovo-specijalni nauky. Kyjiv : 2010. 24-25. S. 123-125. (in Ukrainian).
7. Okhorona psykhichnogho zdorov'ja v umovakh vijny [protection mental health in conditions of war] / per. z anghl. Tetjana Semyghina, Iryna Pavlenko, Jevghenija Ovsjannikova [ta in.]. Kyjiv : Nash format, 2017. 1068 s. Perekladeno za vydannjam : Combat and Operational Behavioral Health (ISBN 978-0-16-088756-7). (in Ukrainian).
8. Pro zatverdzhennja Instrukciji z ocinjuvannja moraljno-psykhologichnogho stanu osobovogho skladu Zbrojnykh Syl Ukrainy [On approval of the Instruction on assessment of the moral and psychological condition of the personnel of the Armed Forces of Ukraine] : Nakaz NGhSh # 153 vid 29.04.2017 roku. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>. (in Ukrainian).
9. Psykhologhyja y pedagoghyka. Voennaja psykhologhyja [Psychology and pedagogy. Military psychology] / pod. red. A. Gh. Maklakova. Pyter : SPb, 2007. 464 s. (in Russian).
10. Cagin, O. D. Psykhologhija upravlincjkoji dijalnocti komandyra [Psychology of managerial activity of the commander] : navch. pocibnyk / O. D. Cagin. Xmeljnyckyj : Akademija PVU, 1997. 372 s. (in Ukrainian).
11. Khmiljar O., Moskaljov I., Illjushhenko S., Vitchenko A., Cherevychnyj S., Sydorenko O., Krymecj L., Chornyj V. Koncepcija liderstva za standartamy armij krajin NATO [Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO countries] : navchalnyj posibnyk. Kyjiv : NUOU im. Ivana Chernjakhovskogho, 2018. 252 s. (in Ukrainian).
12. Chornyj V. S. Vijsjkova orghanizacija Ukrainy: stanovlennja ta perspektyvy rozvytku [Military organization of Ukraine: formation and prospects of development] : monohrafija. Nizhyn : TOV «Vydavnytvo «Aspekt-Polighraf», 2009. 368 s. (in Ukrainian).
13. Chornyj V. Radiansko-finska viina 1939 roku: uroky dlja Ukrainy [The Soviet-Finnish War of 1939: Lessons for Ukraine]. Voienno-istorychni visnyk : Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Kyiv : TsP «Komprynt», 2019. Vyp. 4 (30). S. 94–103. (in Ukrainian).
14. Combat and Operational Stress Control PCN 147 000045 80, headquarters, departmen of the army, FM #4-02.51 (8-51), 240 c. (in USA)

Резюме

Юркова О. И. адъюнкт НУОУ им. Ивана Черняховского

АНАЛИЗ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ К БОЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье анализируется понятие «психологическая готовность» и ее структурные компоненты. Проведен теоретический анализ и раскрыта сущность и содержание подходов к определению функционального компонента психологической готовности военнослужащих к боевой деятельности.

Установлено, что функциональная готовность формируется и развивается на базе общей психологической готовности в процессе профессиональной подготовки и имеет непосредственное влияние на эффективность боевой деятельности военнослужащих.

Ключевые слова: психологическая готовность; структура психологической готовности; функциональная готовность; боевая деятельность, военнослужащие.

Summary

Yurkova O. I. PhD student University of Defense
Ukraine them. I. Chernyakhovsky

ANALYSIS OF THE FUNCTIONAL COMPONENT OF MILITARY PERSONNEL'S PSYCHOLOGICAL READINESS FOR COMBAT ACTIVITY

The article analyzes the notion of "psychological readiness" and its structural components. Theoretical analysis is carried out and the nature and subject of approaches to the definition of the military personnel's psychological readiness for combat activities functional component are revealed.

Problem Statement. *The military activity was a specific and very important type of human activity at all times. The current historical era when there is fighting in the east of the country, changes the classical approaches to psychological training and as a result, the psychological readiness of soldiers to carry out*

combat tasks. The elements of modernity are present not only in the nature of combat tasks, but also in the conditions of their fulfillment. In combat, military personnel set two main goals: to survive on the battlefield and fulfill successfully a combat task. It should be noted that the psychological readiness of military personnel to act in extreme conditions is a leading factor for military personnel lives' saving and realization of the state national interests. Prominently in analysis of this problem is to determine the structure of psychological readiness in general and research each of its components in detail.

Thus, the research of the military personnel's psychological readiness for combat activities functional component is significant at the present time of the Russian-Ukrainian war.

Purpose is a theoretical and methodological analysis of approaches to determine functional readiness as one of the military personnel's psychological readiness components.

Methods. The choice of the main methods of military personnel's psychological readiness for combat activities functional component research such as content analysis and generalization is determined by the specifics of this integral phenomenon.

Originality. It is established that functional readiness is formed and developed on the basis of general psychological readiness in the process of professional training and has a direct impact on the effectiveness of combat activities of military personnel.

Conclusion. Thus, we reveal the versatility and multifunctionality of psychological readiness problem after analysis of the most important psychological researches.

The structure contains the specifics of the activity, purpose, methods and conditions of its realization. At this time, it is impossible to highlight one key element that affects the psychological readiness more than others. That is, the level of formation and development of military personnel's psychological readiness to perform combat activities should be considered as a synergy of all its components.

At the same time, we can identify a number of components that are common to many types of activity. One of these basic components is functional readiness. It is part of different activities and reflects the acquirement of special skills specific to a particular activity or task. Military activity is characterized by psychological, social, moral, professional aspects associated with the need to make individual, mature and informed decisions quickly that may be accompanied by important social responsibility. Therefore, the level of functional readiness has a direct impact on their effectiveness.

The direction of further research is a detailed analysis of other components of military personnel's psychological readiness, identification of factors that negatively and positively affect the formation and development of psychological readiness' structural components.

Key words: psychological readiness; structure of psychological readiness; functional readiness; combat activities, military personnel.